

MIGRASJON, MISJON OG MAMMON

EN NÆRSTUDIE AV SØRLANDSK UTVANDRING TIL
SØR-AFRIKA I PERIODEN 1849-1920.

LARS AASE

Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved Universitetet i Agder og er godkjent som del av denne utdanningen. Denne godkjenningen innebærer ikke at universitetet inntår for de metoder som er anvendt og de konklusjoner som er trukket.

Universitetet i Agder, 2010
Fakultet for Humaniora og pedagogikk
Institutt for religion, filosofi og historie

Innhold

Innhold	2
Forord	4
Abstract	5
Kapittel 1 ~ Innledning.....	7
Problemstilling og avgrensninger.....	7
Norsk emigrasjonsforskning	8
”Det norske eksodus”	9
Sørlandsk utvandring.....	12
Nordmenn til Afrika	14
Teoretisk tilnærming	17
Motivanalytisk perspektiv	19
Oppgavens struktur og kildegrunnlag	23
Kapittel 2 ~ Bakgrunn og kvantitativ analyse	25
Innledning.....	25
Bakgrunnshistorie for Spind.....	25
Kildegrunnlaget	28
Er misjonærer emigranter?	30
Utvandrerne – hvor mange, hvem og hvorfra?.....	31
Utvandringens rytme	35
Kapittel 3 ~ Pionerens motiver.....	38
Introduksjon	38
Fire idealtyper menneskelig handling	38
Kildegrunnlag.....	39
Misjonshistoriens historie og utfordringer	40
Bakgrunn for misjonsvirksomheten	43
Far og sønn Knudsen.....	44
De første misjonærene – Oftebro og Udland.....	45
Livet før døden	48
Konsul Egeland	51
Foreløpig konklusjon.....	52
Misjon og mammon	53
Oppsummering	56
Kapittel 4 ~ Et nettverk av emigranter	58
Introduksjon	58

Kildegrunnlag.....	59
Nærhet.....	59
Overlapping.....	61
Pendling.....	63
Ikke-fysisk kontakt.....	64
Økonomiske suksesshistorier.....	66
Misjonsbevegelsens rolle.....	69
Oppsummering.....	70
Kapittel 5 ~ Avslutning.....	72
Innledning.....	72
Makronivå.....	73
Mikronivå.....	74
Mesonivået.....	75
Mine funn og tidligere forskning.....	77
Konklusjon.....	78
Litteraturliste.....	80
Kildeliste.....	86
Internetsider.....	87

Forord

Denne oppgaven har blitt skrevet ved Universitetet i Agder, Institutt for humaniora og pedagogikk, fakultet for religion, filosofi og historie. Arbeidet med temaet startet høstsemesteret 2008, og ble avsluttet i mai 2010.

Jeg vil gjerne sende en takk til medstudenter og forelesere på masterprogrammet i historie for gode innspill på teksten i den tidlige fasen. I den avsluttende del av arbeidet har også min far kommet med svært verdifulle innspill.

Man vil og gjerne sende en stor takk til veileder Olav Arild Abrahamsen for svært interessante og motiverende samtaler. Dette fordi han har gitt verdifulle råd og konstruktiv kritikk, gjennom hele arbeidsprosessen. Og fordi han har hjulpet med å luke bort språklige irritasjonsmomenter.

Til slutt vil jeg også takke min tålmodige kone! Ikke bare fordi hun er en så tålmodig, støttende hustru, men også for veldig gode tilbakemeldinger på teksten.

Lars Aase

Kristiansand, mai 2010.

Abstract

The Norwegian society went through massive changes throughout the 19th century. The population was rapidly increasing, while the society went through great changes due to industrialization and technological advancements that changed the traditional way of farming. As a result, residents in agricultural areas increasingly found themselves out of work and began migrating to the United States around 1850, looking for land and better opportunities than the ones offered in their homeland.

In the southernmost part of Norway, there was a vibrant shipping trade that provided employment opportunities aboard sail ships based in the eastern parts of the Agder areas. But the ship-owners failed to modernize their fleet, resulting in a period of deep economic crisis. The residents of southern Norway suddenly had to migrate in search of work, and great numbers made the journey across the Atlantic.

While most of the emigrants settled down in the United States, a few chose to migrate to South Africa. In Scandinavia, the highest concentration of such migrants came from the area around the Spind peninsula, between the towns today known as Farsund and Lyngdal. These migrants have been the research subjects for this thesis. Why did they choose South-Africa as their destination?

The group of migrants has been analyzed on three different levels: macro, micro and meso. At the macro level, we find that this time period represents the pioneer era for missionary activity in Norway. Three of the first five Norwegian missionaries in Africa came from the area around Spind. While Spind might have had an abundance of missionaries, the area suffered from a scarcity of cultivated land. As a result, the people here were used to traveling in order to find paid work.

Factors on the macro level cannot alone explain why people chose to migrate to South Africa. They also had to make an active, informed decision. To find out what motivated the emigrants on the micro level, I have researched letters, autobiographies and other sources, and analyzed them using Max Weber's four ideal forms of actions. Apparently the first pioneer emigrants, the missionaries, were motivated by the belief that the action itself was valuable, as they showed their dedication to God. The second group of pioneers had some of the same

ideas about moral and ethics, but it seems like their primary motivation was entrepreneurship and making money.

Many pioneers from the Spind area were economically successful. This made South-Africa seem like a promising alternative for potential emigrants. A key factor in understanding this migration is uncovering the cultural and communicative webs between these migrants. These webs constitute the meso level. Friendships, neighbor relations and family ties made many people follow the example of the pioneers. Not only did this provide employment opportunities, it also provided emigrants with the hope of finding their own success.

Kapittel 1 ~ Innledning

Problemstilling og avgrensninger

Det norske samfunnet gjennomgikk store endringer på 1800-tallet. Kraftig befolkningsøkning, industrialisering, effektivisering av landbruket og omlegging fra seil- til dampskip var alt med på å skape et samfunn hvor folk måtte flytte på seg for å finne arbeid. Langs Sørlandskysten var overgangen fra seil til damp godt i gang i 1880-årene, noe som skulle endre næringsstrukturen kraftig. Mange i det vestlige Agder hadde vært helt eller delvis sysselsatt i de maritime næringene knyttet til skipsverft og service for seilskutene, i tillegg til at mange tok hyre som sjømenn. De skrale jordflekkene langs kysten var alene ikke nok til å drive et jordbruk basert på selvberging, og da arbeidsvandring østover ikke lenger var et alternativ, valgte mange å pakke alt de eide for å flytte ut av landet. Mens hovedstrømmen av emigranter søkte lykken i Amerika, var der en liten sidestrøm av mennesker som heller valgte å dra sørover til Sør-Afrika. I perioden fra 1886 til 1914 bestod denne strømmen av 1460 nordmenn. Av disse dro om lag 200¹ fra Lister og Mandals amt.² Dette gjør Lister og Mandals amt til den regionen i Norge med høyest utvandring til Sør-Afrika i forhold til folketallet. Tallet er ikke høyt bare sett i forhold til andre deler av Norge, det er også det høyeste tallet i Skandinavia.³

I min oppgave skal jeg gjøre en dybdestudie av denne sidestrømmen fra Lister og Mandals amt, og vil forsøke å gi svar på følgende problemstilling: Hvorfor oppstod det et utvandringstilfelle rettet mot Sør-Afrika i området rundt Spindshalvøya? I dette spørsmålet ligger det både en mulighet til å analysere hvorfor folk valgte å dra fra dette området, samt å studere hva som gjorde at de valgte nettopp Sør-Afrika fremfor Amerika, hvor det overveldende flertall dro. I tillegg åpner det for å diskutere hvorfor det er nettopp dette området som skiller seg ut. Her ønsker jeg å utdype de tradisjonelle forklaringene på

¹ Kuperinen 1991:370. Han oppgir 185, men har som vi skal se en underregistrering av emigranter.

² Lister og Mandals amt er det samme som dagens Vest-Agder.

³ Kuperinen 1991:406

utvandring ved å se på kulturelle, religiøse og personlige forklaringsfaktorer, samt å kartlegge relasjonene mellom de ulike utvandrerne. Videre skal det gjøres en komparativ analyse av emigrasjonen til Sør-Afrika med utvandringen fra Norge generelt, altså å plassere min analyse innenfor emigrasjonslitteraturen.

Oppgaven er avgrenset i tid til perioden 1849-1920. Eero Kuparinen, som i 1991 fullførte avhandlingen *An African Alternative* om utvandring fra Finland og Skandinavia til Sør-Afrika, presenterer en rekke tall som viser at utvandringen i all hovedsak foregår i perioden fra 1880-1914. Jeg har valgt å begynne i 1849 da de første misjonærene utvandret til Sør-Afrika. Sammen med å trekke perioden fram til 1920, sier dette noe om selve kjernen i oppgaven. Årsaken til denne periodiseringen er at jeg ikke bare ønsker å studere den perioden med flest utvandrere, men også den med de tidligste, da disse la et viktig grunnlag for dem som kom senere. 1920 er valgt på bakgrunn av kildefunnene. Selv om det er svært liten utvandring etter 1910, tas tiåret med for å få med de siste emigrantene jeg har funnet som står i forbindelse med noen av pionerene.

Oppgaven er geografisk avgrenset til området mellom dagens Lyngdal og Farsund sentrum, i problemstilling kalt ”området rundt Spindshalvøya”. I den perioden oppgaven omhandler var det flere sammenslåinger av kommuner og kirkesogn. Farsund by, Spind (uten Herad), Austad, samt Lyngdal (noen steder Aa kirkesogn) er de kirkesognene som er tatt med i analysen. Denne avgrensingen er gjort med bakgrunn i at det var innenfor dette området det oppstod et såkalt utvandringstiljø rettet mot Sør-Afrika. Selv om dette miljøet hadde forgreninger til nabokommunene er dette unntaksvis, og vil derfor ikke inngå i mitt tallmateriale, eller i min analyse.

Hva menes så med et utvandringstiljø, slik det står i problemstillingen? I denne oppgaven blir utvandringstiljø forstått som utvandringstiljø rettet mot Sør-Afrika i det geografiske området angitt over. Utvandringstiljø er det som oppstår når det opprettes bånd mellom destinasjon og hjemsted, som gjør at man ved hjemstedet får en bevissthet om hva det vil si å utvandre til Sør-Afrika. Et slikt miljø er altså avhengig av kontakt mellom de som har utvandret, og de som ikke har det.

Norsk emigrasjonsforskning

Studier av norsk emigrasjon har lange tradisjoner, og har hatt flere ulike fokus. Hovedvekten av forskningen, som naturlig nok har vært på utvandringen til Amerika, kan deles inn i to

kategorier. Den ene omhandler utvandringen fra Norge eller ”det norske eksodus”. Den andre tar i større grad tar for seg nordmennenes innvandring i Amerika og hvordan deres nye liv artet seg der. I tillegg til denne litteraturen finnes det noen få mindre studier gjort på emigranter som dro til andre steder enn Amerika. Selv om det også i den generelle litteraturen er mindre kapitler om dem, er noe av motivasjonen for dette prosjektet er at utvandringforskningen i stor grad fremstår som en studie av de som krysset Atlanteren.

Det mest relevante verket på mitt område er nevnte Kuparinens avhandling som tar for seg hele Skandinavia, og er som vi skal se noe overfladisk. Denne mangelen på dybdestudier av norske emigrantgrupper som dro til Sør-Afrika, mener jeg gjør mitt prosjekt relevant. I tillegg vil jeg se på den delen av Norge med forholdsmessig størst utvandring til Sør-Afrika. Noe som gjør studien ytterligere spennende er at flere av utvandrerne fra mitt område i stor grad var med og satte sitt preg på det koloniale Sør-Afrika. Stillingen som norsk konsul i Durban var fra 1905 til 1975 besatt av personer fra Spind. I tillegg ble flere av dem økonomiske giganter i landet, først og fremst gjennom hvalfangst. Sønnen til en av emigrantene, Leif Egeland, var og en helt sentral politiker i etterkrigstidens Sør-Afrika.

”Det norske eksodus”

Først skal vi se hvordan ”det norske eksodus” generelt har blitt fremstilt av historikere. Deretter snevrer vi geografisk inn og ser på hvordan utvandringen fra Lister har blitt behandlet i litteraturen.

Pioneren innenfor den norske migrasjonsforskningen er Ingrid Semmingsen. Hennes hovedverk, *Veien mot vest*, som kom ut i to bind i 1941 og 1950, er på mange måter en grunnstein innenfor denne forskningstradisjonen. Her gir hun en grundig og bred oversikt over norsk utvandring til Amerika fra 1825 til 1915. Hun mener at hovedforklaringen på hvorfor så mange utvandret til Amerika er av økonomisk art, men at det varierte i hvilken grad det var årsaker i Norge eller i USA som utløste flyttingen. Hovedvekten legger hun på de store økonomiske og teknologiske fremskrittene som ble gjort innenfor blant annet jordbruket, som kombinert med befolkningsvekst skapte et press på ressurser og mangel på arbeid til de nye barnekullene som vokste opp. Utviklingen i Norge kombinert med USAs behov for folk til koloniseringen vestover i landet viser at Semmingsen legger vekt på både faktorer hjemme og ved reisemålet.⁴ I tillegg til generelle økonomiske forklaringer bruker Semmingsen stor

⁴ Semmingsen 1950:239

plass til de såkalte utvandringsagentene. Agentene som var ansatt av redere som hadde skip i emigrantfart og reiste landet rundt og rekrutterte emigranter. Hun sier at deres betydning ikke bare gjenspeiles i antall passasjerer de fikk skrevet inn, men først og fremst gjennom den systematiske reklamen for *"Amerikas herligheter ... som smittet hver gutt og jente i landet med amerikafeber"*.⁵ "Amerikafeber" ble og delvis skapt av brevene fra Amerika, som ikke sjelden inneholdt forhåndsbetalte billetter.⁶ Et annet sentralt trekk ved Semmingsens verk er at hun i hovedsak skriver om årsakene til utreisen fra Norge, og mindre om norske nybyggeres tilpasning i sitt nye hjemland. I denne delen av migrasjonsforskningen er blant andre Theodore Blegen en sentral historiker, men er ikke relevant for mitt arbeid.

Einar Niemi og Nils Olav Østrem har begge skrevet om norsk migrasjonsforskning etter Semmingsen.⁷ Begge er enige om at Semmingsens innflytelse har vært enorm. Einar Niemi hevder hennes rolle innenfor norsk migrasjonsforskning var enestående, direkte og indirekte, i hele perioden før hans artikkel ble trykt i 1998. I tillegg til å si at "Semmingsens skolen" hadde en metode som var empirisk-positivistisk med utgangspunkt i statistikk, trekker Niemi frem at deres forklaringer først og fremst kan sies å være pluralistiske. Med dette mener han at de tydelig setter sammensatte forklaringstyper sentralt, blant annet basert på en tilnærming med sterkt fokus på enkeltpersoner.⁸ Nils Olav Østrem sier også at Semmingsen hadde et demografisk og økonomisk hovedfokus, hvor konklusjonene baserte seg på kvantitative undersøkelser.

Hvordan har så forskningsfronten i emigrasjonshistorie beveget seg siden Ingrid Semmingsen? Både Østrem og Niemi snakker om en "Semmingsen-skole" under og etter hennes tid som varte frem til 1978 da hun sa opp sin stilling ved Universitetet i Oslo.⁹ Denne "skolen" brukte mye av de samme metodene og forklaringene som Semmingsen. Østrem sier disse forskerne i stor grad videreførte Semmingsen, først og fremst gjennom å gjøre lokale undersøkelser med sterk vekt på å forklare hvordan og hvorfor utvandringen artet seg som den gjorde i et gitt område. Dette ble gjerne gjort med utgangspunkt i den enkelte utvandrer.¹⁰ Dette synet har også Einar Niemi som påpeker at man etter 1980 ikke har hatt noen emigrasjonsforskningsmiljøer ved de store universitetene. Denne typen forskning har i større grad blitt en del av lokalhistorien, og forskningen ved regionale høyskoler. Fremdeles i 1998

⁵ Semmingsen 1950:139

⁶ Semmingsen 1950:239

⁷ Niemi 1998 og Østrem 2006

⁸ Niemi 1998:14

⁹ Niemi 1998:10

¹⁰ Østrem 2006:42f

syntes han ikke å kunne se de store nyvinningene innenfor teori og metode.¹¹ De fleste studiene er gjort relativt like Semmingsens, og er utdypinger og supplementer av hennes teser. Et annet trekk er fraværet av syntetiserende fremstillinger, altså at ingen siden har forsøkt å lage oversiktsverk som fremstiller utvandringen som helhet.¹² Sverre Mørkhagens *Farvel Norge* ble riktignok utgitt i 2009 som det første oversiktsverket på nærmere 30 år. Denne boken forteller om en mangfoldig utvandring, gjennom alle dens 150 år, men har fått mest oppmerksomhet fordi den slår fast at så mange som én million nordmenn utvandret til Amerika i perioden.¹³ Tidligere verk har operert med ca 800.000 utvandrere.

Nils Olav Østrem's bok, den historiografiske *Norsk utvandringshistorie*, ble utgitt åtte år etter Niemi's artikkel. Den gir naturlig nok en bedre beskrivelse av hvor forskningsfronten står i dag. Østrem sier at det de siste årene har vært en dreining bort fra den rene økonomiske forståelsen av migrasjon, til en som er mer kulturelt betinget. Med dette mener han at man ikke lenger låser seg i studier av objektive, deterministiske faktorer, som de økonomiske forhold ved hjemsted og potensielt reisemål. Det nye fokuset er den enkelte utvandrers forståelses- og handlingsgrunnlag.¹⁴ De viktigste måtene dette gjøres på er å fokusere på religiøse forklaringsfaktorer, samt kjedemigrasjon. I eldre emigrasjonsforskning har den religiøse forklaringer nærmest vært utelatt etter det første kvekerfølget dro til USA i 1825, mens man i dag ser at dette er et aktuelt perspektiv også senere på 1800-tallet. Kanskje enda viktigere er kjedemigrasjon, som betyr at man flytter til et sted fordi noen man kjenner allerede har gjort det. Nettopp fokuset på kjedemigrasjon, og forhold mellom utvandrere, er det som kjennetegner forskningsfronten innenfor migrasjonshistorie idag.

To doktoravhandlinger gjort etter år 2000 er av spesiell interesse, fordi begge er nye omfattende migrasjonsstudier, og fordi de er så forskjellige. Rasmus Sundes avhandling *Vikjer ved fjorden – vikjer på prærien* (2001) er, som også undertittelen sier, en demografisk komparativ analyse av de demografiske forholdene i Vik i Sogn, og i de bosetningene i Midtvesten hvor ”vikjene” bosatte seg. Hovedfunnet hans går ut på at giftemålsalderen for kvinner er lavere for de som bodde i USA, samt at de også fikk større barnekull.¹⁵ Et interessant poeng med å trekke frem denne avhandlingen er å vise at tradisjonen med ”å telle”, altså kvantitative demografiske undersøkelser, fortsatt har en sterk plass i norsk migrasjonsforskning.

¹¹ Niemi 1998:17

¹² Niemi 1998:20

¹³ Mørkhagen 2009

¹⁴ Østrem 2006:89

¹⁵ Sunde 2001:259

Nils Olav Østrem er kanskje den mest sentrale migrasjonsforskeren i det norske historikermiljøet i dag. Hans doktoravhandling fra 2002 dreier seg om migrasjon og utvandrerkultur. Østrem benytter seg av nye begreper og teoretiske innfallsvinkler. I avhandlingen forsøker han å påvise at det eksisterte en utvandrerkultur i Skjold prestegjeld i Rogaland på 1800-tallet. Med utvandrerkultur mener Østrem den kontakten som oppstår mellom utvandrerne og deres gamle hjemland. Han viser at slektskap, naboskap og vennskap hadde en helt sentral plass i utvandringen. Dette kan være både i form av brev, eller at utvandrere i kortere eller lengre perioder reiser tilbake til deres gamle hjemland.¹⁶ I tillegg til å påvise at det var en utvandrerkultur, ønsker Østrem å analysere hvordan emigrantene selv forstod emigrasjonen, hvordan sosiale nettverk påvirket avgjørelsen, samt hvordan kunnskap om flyttealternativene ble formidlet.¹⁷ Østrem fokus på slektskap og vennskap, samt at hans avhandling på mange måter kan sees på som selve forskningsfronten i Norge, gjør den naturligvis ekstra interessant. Østrem teoretiske tilnærming vil bli grundige kommentert senere, siden hans avhandling til en viss grad har overføringsverdi til mitt arbeid.

Ole Jone Eides masteroppgave fra 2004 er den siste teksten jeg vil nevne om ”det norske eksodus”. Den utfyller på mange måter Østrem arbeid. Eide har studert utvandringen fra Finnøy prestegjeld. Denne øya i Ryfylke hadde spesielt mange utvandrere i en tidlig fase. Hans mål er å kartlegge dette utvandringstiljøet og vise at det var familie- og vennskapsbånd mellom utvandrerne.¹⁸ Denne oppgaven gir en grei kronologisk oversikt over utvandrerne og forholdet mellom dem, men mangler de teoretiske og metodiske verktøy som er nødvendige for å kunne foreta en grundig analyse. Det han kommer frem til er i alle fall at man først etter 1850 kan se at det er en tydelig forbindelse mellom de tidligste utvandrerne, altså at det ikke var kjedemigrasjon i de første årene etter 1825.¹⁹

Sørlandsk utvandring

Vi har nå sett hovedtrekkene i forskningen på ”det norske eksodus”. I det følgende vil jeg snevre inn geografisk og se på utvandringen fra Agder. Her vil ikke fokuset i like stor grad være på den metodiske tilnærmingen. Ingrid Semmingsen behandler over noen sider betydningen av seilskutekrisa for utvandringen fra Sørlandet. Det som er viktig for henne er å få frem at det ikke bare var sjømenn som fikk vanskelige tider fra slutten av 1870-årene, men

¹⁶ Østrem 2006:99

¹⁷ Østrem 2002:444

¹⁸ Eide 2004:1

¹⁹ Eide 2004:106

også verftsarbeidere, håndverkere og trelastleverandører med tilknytning til skipsfarten. Hun sier rett ut at utvandringen fra Agder er den som tydeligst i Norge har sin bakgrunn i økonomiske forhold. Hun anser nærmest seilskutekrisa som det eneste motivet for utvandring herfra,²⁰ men nyanserer dette og hevder at indre Agder fikk en slags dobbel krise. Først fikk innlandsbygdene problemer med sysselsetting i forbindelse med endringer i jordbruket, og senere i forbindelse med seilskutekrisa, hvor bønder som leverte tømmer fikk trøbbel for andre gang.²¹

Et eksempel på et arbeid innenfor Semmingsen-tradisjonen, med det tidligere nevnte lokalhistoriske perspektivet, er Helge Ove Tveitens hovedoppgave ved UiO fra 1974. Her tar han for seg utvandringen fra Sørlandet på 1800-tallet, og særlig Nedenes fogderi. Han hevder i likhet med Semmingsen at det var de økonomiske nedgangstidene og de sosiale følgene av disse som var de viktigste årsakene til utvandringen.²² Han trekker også inn lokale utvandringsspionerer som han tillegger betydning.

Sverre Ordahl har også skrevet om utvandringen fra Sørlandet til Amerika fra 1890-1915, altså en senere periode enn Tveiten. Han poengterer for det første at man på Sørlandet fikk en sen masseutvandring sammenlignet med resten av landet. Punkt to henger sammen med dette som vi også finner hos Semmingsen., nemlig at der er en direkte sammenheng med skipsfartskrisa og utvandringen. Et interessant poeng han gjør er at man får den største utvandringa fra kyststrøkene, og ikke fra de områdene med høyest andel husmenn (Setesdal), som var tilfelle i andre deler av landet.²³ Både Tveiten og Ordahl er trygt plantet i tradisjonen fra Semmingsen. De legger stor vekt på økonomi gjennom statistiske analyser.

Denne litteraturen er interessant for meg av hovedsakelig tre grunner. For det første kan den være med å gi svar på årsaker til at folk flyttet fra Norge generelt, og Agder spesielt. For det andre å fungere som et sammenligningsgrunnlag for å plassere sidestrømmen til Sør-Afrika i forhold til hovedstrømmen av emigranter til USA. For det tredje, for at min forskning skal være relevant for fagfeltet migrasjonshistorie, er det og viktig at den knytter seg til tidligere forskning. Jeg tror min oppgave vil kunne tilføre forskningen et mer nyansert syn på utvandringen fra landsdelen ved å legge stor vekt på relasjonene mellom utvandrerne, fordi jeg bruker et litt annet teoretisk og metodisk grunnlag enn det som har vært vanlig, og fordi jeg studerer en lite studert gruppe utvandrere.

²⁰ Semmingsen 1950:224

²¹ Semmingsen 1950:223

²² Tveiten 1974:78

²³ Ordahl 1978:155

Nordmenn til Afrika

Som tidligere nevnt har det blitt gjort lite forskning på den norske utvandringen til Afrika. Denne litteraturen består i stor grad av studier som fokuserer på enkeltpersoner eller de norske nybyggersamfunnene, og altså ikke på hvorfor de utvandret. Igjen må Semmingsen trekkes fram. Hun har et eget lite kapittel om Afrika i del to av *Veien mot vest*, som trygt kan sies å være representativ for dem som vektlegger enkeltpersoner og nybyggersamfunn. Generelt sier hun at det var sjøfart og misjon som skapte interessen for Afrika, og først og fremst Sør-Afrika som hadde viktige havner for dem som seilte mot Østen. Disse to gruppene står i sterk kontrast til hverandre. På den ene siden har man misjonærene som planla ekspedisjoner nøye og ønsket å bygge samfunn opp stein for stein, mens man på den andre siden har sjømenn som mer tilfeldig dro i land for å prøve å gjøre det stort på gullgraving i Johannesburg-området.²⁴ I et lite avsnitt nevner hun også hvalfangsten i Sør-Afrika som i en kort periode var viktig for norske utvandrere.²⁵ Ellers består kapittelet i stor grad av fortellinger om ulike emigrantgrupper som i ulik grad lykkes med sin nye tilværelse.

Ved Universitetet i Bergen avsluttet de i 2009 et prosjekt kalt *In the Wake of Colonialism*.²⁶ Prosjektet har hatt som hovedmål å forske på nordmenn som har drevet med forretninger i Afrika under kolonitiden, for deretter å kunne trekke linjer inn i det postkoloniale Afrika. I tillegg har de en ambisjon om å bygge ut et lite studert forskningsfelt; nemlig norsk-afrikansk kontakt før bistandsepoken.²⁷ Dette oppfatter jeg som en bekreftelse på min egen oppgaves aktualitet.

Artikkelsamlingen *Nordmenn i Afrika – afrikanere i Norge*,²⁸ som er et produkt av *In the Wake of Colonialism*, setter også fokus på mangfoldet i kontakten mellom Afrika og Norge. På samme vis som hos Semmingsen tar man her for seg mange enkeltpersoner og grupper, og ser hvordan nettopp deres historie har artet seg i en ny verden. Her er misjonærer, soldater, hvalfangere og handelsfolk som av ulike grunner har vært i Afrika. Boka forteller også historien om ulike afrikanere som tidlig kom til Norge.

²⁴ Semmingsen 1950:350f

²⁵ Vi skal senere i oppgaven se at denne perioden ikke var så kort

²⁶ <http://global.uib.no/colonialism/>

²⁷ Bang og Kjerland 2002:3

²⁸ Bang og Kjerland 2002

Det andre produktet av prosjektet er antologien *Kolonitid!: Nordmenn på eventyr og big business i Afrika og Stillehavet*.²⁹ Denne boka tar gjennom en rekke artikler for seg hvordan nordmenn, i stor grad som enkeltpersoner eller selskaper, var deltakere i verdensøkonomien som baserte seg på kolonier og handel. Noe av det som gjør denne boka så interessant, og mye omtalt, er at den utfordrer bildet av hva det vil si å være norsk. Norge har forsøkt å fremstå som, eventuelt være, et foregangsland innen fred og bistand i etterkrigstiden. Her fremstilles tvert i mot nordmenn som ivrige deltakere i imperialismen. I tillegg til å si noe generelt om nordmenns forhold til Afrika i perioden 1870-1950, handler to av artiklene direkte om Sør-Afrika. Den ene handler om norsk seilskipsfart på Sør-Afrika, mens den andre handler om familien Thesen fra Stavanger. Far i denne familien inntok rollen som ble en slags væreier i Sør-Afrika. Planen deres var egentlig å starte på ny i New Zealand etter en konkurs i Norge, men de kom aldri så langt. I stedet førte flere tilfeldigheter til at de her slo seg opp på trelast, på et lite sted et stykke øst for Cape Town.³⁰

En annen viktig del av forskningslitteraturen er misjonshistorien. Misjonærer var blant de første europeerne som bosatte seg i ”den nye verden”, og er i likhet med sjømenn en svært mobil yrkesgruppe. Misjonærene hadde og en viktig rolle i å knytte bånd til områdene de flyttet fra hjemme i Norge. Norsk misjonshistorie kan hovedsakelig deles inn i to skoler. Den ene er den knyttet til høgskoler med kristen profil, mens den andre er miljøet rundt Jarle Simensen som på 1980-tallet skulle gjøre misjonshistorien til et emne også for det sekulære historikermiljøet. Jarle Simensens *Norsk misjon og afrikanske samfunn – Sør-Afrika ca. 1850-1900* er standardverket for i denne tradisjonen. Her gis en gjennomgang av norsk misjon i landet. Boken er et sentralt utgangspunkt for å forstå hva som fikk unge menn, også fra Sørlandet, til å dra hit ut i ”villmarka” før noen andre. Et interessant poeng her er at flertallet av misjonærene kom fra kyststripa på sørvestlandet, og i stor grad passer inn i mønsteret av etappevandring.³¹ Altså at de først flyttet til en by, for deretter å emigrerer til Sør-Afrika.

Eero Kuparinens *An African Alternative* er imidlertid det forskningsarbeidet som ligger nærmest opp til mitt prosjekt hvis man ser på hva slags spørsmål som ønskes besvart. Kuparinens doktoravhandling bygger på en omfattende kvantitativ undersøkelse av utvandring til Sør-Afrika fra Skandinavia og Finland, og fremstår i stor grad som en fremstilling av tall som viser fra hvilke administrative områder de ulike emigrantene kom fra. Avhandlingen viser at Farsunds- og Lyngdalsområdet er av spesiell interesse på grunn av det

²⁹ Kjerland og Rio 2009

³⁰ Eidsvik 2009:48f

³¹ Simensen 1984:52

høye antall utvandrere til Sør-Afrika. Avhandlingen er også interessant fordi den gir et grunnlag for å kunne sammenligne min lokalstudie med flyttestrømmen til Sør-Afrika generelt. Hans hovedforklaring på utvandringen er at det er en såkalt pull-migrasjon. Dette begrepet utdypes i neste punkt, men poenget her er at det i følge Kuparinen var de indre, og i størst grad økonomiske, forholdene i Sør-Afrika som var årsaken til emigrasjonen. Begrunnelsen for dette er blant annet at det hadde vært billigere å reise til USA, og at innvandrings-boomene samsvarer med økonomiske oppgangstider i landet. Et tredje punkt som han også nevner er at emigrantene fra de tre skandinaviske land som dro til Sør-Afrika i langt mindre grad enn amerikafarerne var fra typiske jordbruksområder.³² Dette samsvarer med mine funn.

Problemet med Kuparinens arbeid er at det i mine øyne er for omfattende. Forklaringen hans bærer også preg av at det geografiske området han studerer emigrasjon fra er for stort, og blir derfor meget generell. Det er sannsynlig at gullrushet som startet i 1886 var den avgjørende faktor for noen emigranter, men Kuparinens argument svekkes av at veldig mange av nordmennene som flyttet ikke bosatte seg i områdene hvor man drev med gullgraving. Den største norske bosetningen i Sør-Afrika var i kystbyen Durban. Det var også her de fleste sørlendingene bosatte seg. Hvis man bare ser på tallene, sees jo et sammenfall med en sterk vekst i utvandring til Sør-Afrika og gullfunnet, men dette er likevel ikke et solid nok empirisk grunnlag til å trekke den konklusjon at det er en sammenheng. Jeg kommer tilbake til hvorfor, men jeg vil mene at det teoretiske og metodiske fundamentet i Kuparinens avhandling er svakt.

Et annet interessant spørsmål å finne svar på i Kuparinens avhandling er om utvandringen til Sør-Afrika hadde samme rytme som den øvrige utvandringen fra Lister og Mandals amt i perioden. Tallene er ikke presise nok i den litteraturen jeg har hatt tilgjengelig, men det kan se ut som både utvandringen til USA og til Sør-Afrika var på sitt mest intense akkurat i årene rundt 1900.³³ En liten ulikhet kan sees i at utvandringen til Sør-Afrika for alvor tar til fra Lister og Mandals amt i 1896, mens utvandringen generelt fra Agder er inne i noen år med en del lavere tall enn årene før og etter.

En nyere bok, av mer populærvitenskapelig art, er Per Ole Reites *Norsk utvandring til Sør-Afrika*. Denne boken har som mål å ta for seg all norsk utvandring til Sør-Afrika, men baserer seg kun på foreliggende litteratur, samt en reise forfatteren har gjort. Den er lite analytisk, men heller en utdyping av mange av historiene vi også kjenner fra Semmingsen. I

³² Kuparinen 1991:358f

³³ Kuparinen 1991:400 og Ordahl 1978:140

den grad han sier noe om årsaker til at folk valgte Sør-Afrika, vektlegges gullfunnene.³⁴ Ellers er dette stort sett en omfattende samling livshistorier om nordmenn som prøvde lykken i landet.

Torbjørn Ouglands artikkel ”Sørlendinger i Afrika kring 1900” fra 2001 baserer seg i stor grad på tallmaterialet hos Kuperinen, men går noe mer i dybden på hvem sørlendingene som dro til Sør-Afrika var. Det fremkommer blant annet at flere misjonærer fra Sørlandet dro, samt at flere av dem gjorde det stort innen fiskeri og hvalfangstnæringen. Som Reites bok er ikke dette en tekst med vitenskapelig ambisjoner. Ougland antyder likevel noen årsaker til at det ble en liten utvandringsstrøm fra Lister og Mandals amt til Sør-Afrika. Han hevder for det første at der var kontakt med misjonærer som var fra området. For det andre skriver han at man hadde en sjømannstradisjon som gjorde at fjerne strøk som det sydlige Afrika ikke var ukjent. Den siste årsaken han trekker frem henger til en viss grad sammen med den forrige, og går ut på at der var en viss tradisjon for å reise til Afrika i noen av bygdene, som for eksempel Spind.³⁵ Ingen av disse funnene til Ougland bygger på noen grundig kildeanalyse, men jeg syntes likevel de er verdt å merke seg.

Teoretisk tilnærming

I *Norsk Utvandringshistorie* går Nils Olav Østrem gjennom både sentrale teorier i emigrasjonsforskningen, og skisserer hva han anser som de viktigste utfordringene for fagområdet i dag. Denne oppgaven vil forholde seg til begge deler, og tar først for seg den mest sentrale teorien innenfor migrasjon.

Kuperinen og Østrem bruker begge sosiologen Everett Lees klassiske fire-faktor-teori om push og pull som inngang til å analysere migrasjon. De fire faktorene er:

- 1) Faktorer assosiert med hjemsted (push-faktorer)
- 2) Faktorer assosiert med reisemål (pull-faktorer)
- 3) Utfordringer knyttet til flyttingen (for eksempel lovgivning og distanse)
- 4) Personlige faktorer

³⁴ Reite 2008:129

³⁵ Ougland 2001:100

Lee forsøker å omgjøre sine fire faktorer til allmenngyldige lover. Som Kuparinen påpeker vil alle migrasjonsstudier måtte forholde seg til alle disse, men ulike fremstillinger vil vektlegge ulike faktorer. Kuparinen skriver at i studier av små emigrasjonsstrømmer er de personlige faktorene viktigst å studere.³⁶ Det er muligens her man kommer nærmest svaret på hvorfor noen velger Sør-Afrika i stedet for Amerika. Mens Kuparinen prosjekt er for bredt anlagt til å kunne klare å svare godt på dette spørsmålet han selv legger opp, vil denne analysen i langt større grad kunne si noe om de personlige faktorer, nettopp fordi det er snakk om en så liten emigrantgruppe hvor blant annet brev og memoarer inngår i kildematerialet.

Man kan her stille spørsmål ved er hvor fruktbart det er å gå inn i en ny diskusjon om de viktigste faktorene for flyttingen var push eller pull. Slik det er stilt opp ovenfor vil dette nærmest si at man setter opp et regnestykke hvor man beregner hva som ville være det mest lønnsomme for hver emigrant. Som jeg har vist, har dette blitt diskutert lenge innenfor fagfeltet. Det sentrale i min oppgave, er å søke bredere etter emigrantenes motiver for å reise. Dette kan bety å se om emigrantene flyttet etter folk de kjente, for eksempel familie, naboer eller andre bekjente. Mange av de som dro hadde kjentfolk i Sør-Afrika, og at dette er helt sentralt i å forstå deres valg, men det er også verd å merke seg at noen havnet der mer eller mindre tilfeldig. Misjonærene for eksempel, hadde religiøse motiver for sine handlinger, riktignok i form av et kall, og ikke grunnet forfølgelse slik kvekerne opplevde det. En analyse slike motiver vil være langt mer fruktbar, og gi svar som i større grad tilfører fagfeltet noe nytt.

Østrem trekker frem Thomas Faist og Dirk Hoerder som sentrale teoretikere innenfor dagens migrasjonsforskning.³⁷ I sin artikkel ”The Crucial Meso-Level” presenterer Faist en metode for best mulig å kunne analysere migrasjon. Faist (og Hoerder) argumenterer for at dette bør gjøres på tre nivåer: (1) makro, (2) meso og (3) mikro. Med makronivå mener Faist de samfunnsmessige rammene emigranten lever i. Det kan være verdier, tradisjoner eller økonomiske makroforhold i for eksempel den nasjonen han eller hun lever i. Med mikronivå mener han det som foregår på lokalt nivå. Dette kan variere i ulike sammenhenger, og være familien, gården eller grenda. Det er her beslutningen om migrasjon tas, noe som i følge Østrem sjelden skjer på det individuelle plan.³⁸ I denne oppgaven vil mikronivået i hovedsak forstås som enkeltpersoner, og vekten av mikrostudiet vil være på pionerene.

³⁶ Kuparinen 1991:18

³⁷ Østrem 2006:103

³⁸ Østrem 2006:104

Tittelen på Faists artikkel mer enn antyder at han mener mesonivået, eller det relasjonelle nivået, er det avgjørende.³⁹ Dette nivået er et redskap til å forstå kompleksiteten i livet og samfunnet til emigranten eller emigrantgruppen. Nivået omfatter alle relasjonene han, hun eller gruppen inngår i, og som til sammen er med og former valgene han eller hun tar. Faist og Hoerder mener at det er først når vi får kartlagt emigranten eller gruppens relasjoner til andre mennesker og grupper, gjerne venner eller familie, kan vi si noe om hvorfor de velger som de gjør.⁴⁰

Utvandringen fra området rundt Spindshalvøya til Sør-Afrika vil bli analysert på denne måten. Den kan ikke forstås alene ut i fra samfunnsstrukturer eller enkeltpersoners motiv. Samfunnsstrukturer kan si noe om hvorfor så mange flyttet ut fra Norge i perioden på generell basis. Studier av enkeltpersoner kan si noe om hva som gjorde at én person valgte nettopp Sør-Afrika. Men først ved å sette de ulike emigrantene (evt. emigrantgruppene) i forhold til hverandre vil jeg og kunne se hvorfor det etter hvert utviklet seg en liten sidestrøm med utvandrere til Sør-Afrika. Naboskap, vennskap, familiære bånd og andre typer bekjentskap er altså helt sentralt å avdekke. Denne tilnærmingen åpner for å si noe mer om motiver for emigrasjonen enn hva Kugarinens brede analyse gjør, nettopp fordi jeg går inn og registrerer data på mikronivå, for deretter å bruke dette til å konstruere et mesonivå som gjør analysen mer interessant.

Motivanalytisk perspektiv

Dypest sett handler spørsmål om migrasjon om menneskelig handling. Østrem sier i sin avhandling at det sentrale spørsmålet i historiefaget er *”hvorfor gjør folk som de gjør?”*⁴¹ Overført til min problemstilling, hva er det som gjør at disse menneskene velger å flytte fra Sørlandet til Sør-Afrika? Helt fra Ingrid Semmingsens dager har den ”psykologiske faktoren” blitt behandlet i utvandringslitteraturen, men i hennes verk mer som en slags oppsamlingskategori for dem som ikke passet i de andre gruppene. Som jeg viste under litteraturgjennomgangen, er den psykologiske faktoren i nyere forskning viet større plass. I en slik sammenheng forstås ”den psykologiske faktoren” som en del av forskning på kjedemigrasjon eller utvandrerkultur.

³⁹ Faist, 1997:194

⁴⁰ Hoerder 1999:80 og Faist 1997:196f

⁴¹ Østrem 2002:444

Med utgangspunkt i Faists vekt på meso-nivået kan vi også hevde at menneskelig handling er sosial handling, fordi valgene mennesker tar blir tatt i forhold til andre mennesker. For å kunne gjøre analysere den ”psykologiske faktoren” trenger jeg et teoretisk verktøy. Ved å dele opp mine funn, granske dem og sette dem i andre kategorier som kan vi se hva jeg har funnet. Uten denne prosessen vil analysen av ”den psykologiske faktoren” være en akademisk sett uinteressant gjenfortelling av historiene om de sørlandske utvandrerne til Sør-Afrika, litt slik som vi ser det hos Per Ole Reite. Ikke at det isolert sett er uinteressant, men fordi det ikke tilfører fagfeltet noen ny forståelse av hvorfor folk flytter, som er ”det store spørsmålet” jeg forsøker å svare på i min oppgave.

I denne oppgaven vil motivanalysen ta utgangspunkt i Max Webers fire idealtyper for menneskelig handling. Dette er et godt verktøy til å analysere emigrasjonen fordi de fire idealtypene angir handlinger som kan fungere som analysekategorier for å få frem mangfoldet i migrasjon på en ny måte. Teksten jeg kommer til å bruke er *Verdi og handling* som er et utvalg, på norsk, av hans store verk *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, første gang utgitt i 1922. Før gjennomgangen av de fire kategoriene er det viktig å presisere hva Weber mener med sosial handling. ”Meningsfull sosial handling”, sier Fredrik Engelstad i forordet, er kjernen i Webers sosiologi.⁴² I dette ligger at en handling er meningsfull når aktøren fortolker sine omgivelser og handlingsmuligheter, for på den måten å danne seg en oppfatning av hvordan han bør handle. Dette understreker også noe av poenget med å se på meso-nivået, hvis en person flytter kan det i den sammenheng sies å være en sosial handling, fordi han gjør det med bakgrunn i relasjoner til andre mennesker.

Det må understrekes at de fire idealtypene av handlinger som Weber opererer med er nettopp det, idealtyper som i praksis har mange grader av nyanser. De har heller ikke bakgrunn i virkelige klassifikasjoner som aktører handler etter, men som konstruerte begreper som virkelige handlinger bare kan ligne på.⁴³ Nettopp derfor er de svært interessante som analytiske verktøy.

Den første idealtypen er de tradisjonelle handlinger. Dette er handlinger som i stor grad er knyttet til inngrodde vaner, og befinner seg helt i ytterkanten av hva man kan kalle en ”meningsfull” handling.⁴⁴

Emosjonelle handlinger er den andre gruppen. Er disse rent affektuelle, som Weber skriver, er også disse på grensen til meningstomme. Men som regel er de ikke det, men heller

⁴² Weber 1999:10

⁴³ Weber 1999:44

⁴⁴ Weber 1999:43

en bevisst utladning av en persons følelsetilstand.⁴⁵ Denne typen handlinger kan ha blitt underkommunisert i forskningen. Hovedutfordringen er å finne empirisk materiale som underbygger at en handling er emosjonelt betinget. På den annen side kan det være mulig å finne spor av ordbruk, menneskelige relasjoner og lignende som kan hjelpe til med å antyde at det emosjonelle har spilt inn.

Den tredje kategorien henger til en viss grad sammen med den andre, og er det Weber kaller for verdirasjonelle handlinger. Disse skiller seg fra de emosjonelle ved at de kjennetegnes av en bevisst formulering av handlingens endelige mål, og en konsekvent orientering etter dette.⁴⁶ Men begge disse kategoriene har til felles at det er handlingen i seg selv som gir mening, ikke bare resultatet. Et godt eksempel på verdirasjonelle handlinger som kan inngå i forståelse av migrasjon er misjonærer som følger et kall, eller plikt, som følger sin overbevisning om at dette er noe ”saken” krever av ham, uansett av hvilke følger det måtte få. Misjonærer har riktignok ikke alltid blitt regnet som emigranter i den tidligere forskningen. Mer om dette i neste kapittel.

Formålsrasjonelle handlinger er den fjerde kategorien. Dette regnes som de handlinger som er orientert mot mål, midler og utilsiktede virkninger, og dermed avveier hvilken handling som vil være mest rasjonelt rettet mot målet.⁴⁷ For en som tenker formålsrasjonelt vil alltid verdirasjonelle handlinger være irrasjonelle, da de ikke fokuserer på målet. Et eksempel på en formålsrasjonell handling kan være en som investerer i aksjer, etter å ha vurdert mange alternativer og funnet det som mest sannsynlig vil gi den største avkastningen.

Et spørsmål å reflektere over i denne forbindelse er hvordan man kan tro at en kan forstå motivene for menneskers handling, når disse menneskene kanskje er døde for hundre år siden. Det Weber sier om å forstå menneskelig handling, er at det kan oppnås gjennom fortolkning av kvalitativ evidens.⁴⁸ Hvorvidt man kan forstå er der flytende grenser for. Overført til dette prosjektet sier han at man trenger ikke være en sørlandsk emigrant på 1800-tallet for å forstå han. Da ville nesten all historieskriving vært meningsløs.⁴⁹

Det som fremkommer er at det stilles visse krav til ”evidens”; bevis eller gode empiriske eksempler for at man kan akademisk forsvare en motivforklaring av denne typen. Videre ligger det i dette at man nærmest skal kripe inn i hodene til emigrantene for å forstå dem, og motivene for deres handlinger. En slik motivforskning vil, i følge Nils Olav Østrem,

⁴⁵ Weber 1999:43

⁴⁶ Weber 1999:43

⁴⁷ Weber 1999:44

⁴⁸ Weber 1999:56

⁴⁹ Weber 1999:56

være en god måte å drive kulturbasert migrasjonsforskning.⁵⁰ Hvis man forstår motivene ut i fra sosiale handlingsmønstre vil det også bygge opp under meso-nivået som det sentrale for å forstå migrasjonsprosesser.

Et annet spørsmål man kan stille er i hvilken grad man kan frembringe noe nytt ved å forsøke å anvende Webers handlingsteori på emigrasjon? Eller sagt litt annerledes, hvordan kan man ved hjelp av Webers idealtyper utdype tidligere forskning? I forhold til Semmingsenskolen vil den motivanalytiske tilnærmingen kunne utdype de strukturelle kausalforklaringer, som den i stor grad bygget på. I forhold til nyere forskning tror jeg at min studie vil kunne antyde at også verdirasjonelle og emosjonelle faktorer spilte inn. I forhold til emosjonelle faktorer kan man kanskje si at kjedemigrasjon kan ha noe av dette i seg, men en videre drøfting av dette vil være nødvendig etter jeg har gått igjennom empirien.

Et annet poeng som gjør Weber interessant er at han krysser grensene i debatten om mennesker har fri vilje eller om deres handlinger er forårsaket av faktorer utenfor individet, altså av strukturer. Han stiller seg heller på tvers av disse og sier at mennesker er plassert i en sosial sammenheng som er utenfor deres kontroll, men at de innenfor denne kan ta frie valg.⁵¹ Dette kan også utdypes med det Østrem kaller prosess versus avgjørelse. Avgjørelse er det samme som å se på migrasjon som handling, jfr. fire handlingstyper, og prosess er noe man får når der i et samfunn har foregått migrasjon over tid, og man kanskje kan snakke om migrasjon som et vedvarende trekk ved samfunnet.⁵² Dette er relevant for området rundt Spindshalvøya hvor man hadde noe av den tetteste utvandringen i landet, ikke bare til Sør-Afrika, men selvsagt først og fremst til USA.

Bruk av motivforklaringer har også noen problemer knyttet til seg. Knut Kjeldstadli trekker frem at en kan tillegge aktørene større valgfrihet enn de har hatt i utgangspunktet.⁵³ Slik jeg forstår utvandringen til Sør-Afrika, så bør den i stor grad forklares med motivforklaringer, da det mest opplagte valget for de fleste hadde vært USA, hvor en stor andel av befolkningen i Lister og Mandals amt flyttet til. De kan ikke ha unngått å vite at USA var en mulighet. Å utvandre er ikke noe som gjøres uten refleksjon, og det er usannsynlig at valget allerede var gitt, for å vise til noen av de andre problemene Kjeldstadli trekker frem. Naturligvis kan man også se på strukturelle årsaksforklaringer når man ser på utvandringen under ett (strukturelle problemer i Norge), men i forhold til den gruppen som valgte et helt annet mål enn flertallet, tror jeg ikke det gir et fullverdig svar. Heller ikke

⁵⁰ Østrem 2006:111

⁵¹ Whimster 2007:109f

⁵² Østrem 2006:108

⁵³ Kjeldstadli 1999:252

gjennom å se på årsaksforklaringer med fokus på det som skjedde internt i Sør-Afrika får man en fullgod forklaring, selv om dette også skal settes under lupen. Den typiske forklaringen om at vi fikk utvandringen på grunn av gullgruvene ved Johannesburg holder for eksempel ikke når vi ser at utvandringen fra Agder kom senere enn ellers i Skandinavia, og i hovedsak var rettet mot Durban som ikke hadde noe med gullrushet å gjøre.⁵⁴

Et klassisk verk innenfor den internasjonale migrasjonsforskningen, som har noe av Webers tankegang i seg, er Znaniecki og Thomas' *The Polish Peasant in Europe and America* fra 1927. I dette tobindsverket tar de for seg enorme mengder brev sendt fra polske immigranter i USA, hjem til familiene sine i Polen. Over 1000 sider benyttes til å gå igjennom brev, for å skape en slags forståelse av emigrantenes motiver gjennom å fortelle historien om familiene, og om hvordan polakkene med sin spesielle bakgrunn i liten grad ble integrert i det amerikanske samfunnet.⁵⁵ Et annet aspekt ved dette verket blir fremsatt av Eli Zaretsky, som har gitt ut deler av verket på nytt med egen innledning. Hun hevder at de ikke søker forklaringer i forholdet mellom individ og samfunn, men heller gjennom familie, nabolik og andre fellesskapsbånd. I dette ligger der et politisk program mot 20-tallets konservative som skyldte sosiale problemer på enkeltmennesker.⁵⁶ Uten at de benyttet dette begrepet ser vi at også Znaniecki og Thomas syntes meso-nivået er av stor interesse, ikke bare når de studerer selve migrasjonen, men også når det gjelder immigrantenes tilpasning i sitt nye hjemland.

Oppgavens struktur og kildegrunnlag

I den følgende analysen vil hvert av de ulike kapitlene gi plass til studie av emigrasjonen på forskjellig måte. I kapittel to blir kartleggingen av utvandrerne presentert, og det skal drøftes hvordan kvantitative kilder kan hjelpe og svare på hva som gjør denne utvandringen spesiell. Tallene som blir presentert brukes til å kaste lys over "push"- og "pull"-faktorer, samt å stille spørsmål om hva som var annerledes ved denne utvandringen, ved siden av destinasjonen. I kapittel tre vil analysen i hovedsak foregå på mikronivå. Ved hjelp av narrative kilder, forfattet av pioneremigrantene, skal deres motiver drøftes i forhold til Webers fire idealtyper. Disse kildene er sentrale også i kapittel fire, men blir da studert fra potensielle emigranternes posisjon, og supplert med andre kilder. Til sammen skal dette bidra til å vise relasjonene som var mellom de som hadde utvandret, og de som kom til å gjøre det senere. I alt vil disse ulike

⁵⁴ Kuparinen 1999:400

⁵⁵ Thomas & Znaniecki 1927:1824

⁵⁶ Zaretsky 1996:xii f

tilnærmingene gi et bredt bilde av hvorfor det oppstod et utvandringstilbud rett mot Sør-Afrika i området rundt Spindshalvøya.

Kapittel 2 ~ Bakgrunn og kvantitativ analyse

Innledning

Dette kapittelet skal trekke noen linjer frem mot min periode og se hva som har kjennetegnet utvandrerne hjembygder. Den første delen vil vise hvordan den generelle økonomiske utviklingen i Spind frem mot 1800-tallet gjorde at livsgrunnlaget forsvant, noe som førte til at mange utvandret. Ludvig Larsen fra gården Bjørnevåg i Spind personifiserer både hovedlinjer i Spinds historie, og generelle trekk ved utvandringen til Sør-Afrika, og vil derfor gå igjen som en rød tråd i teksten. Hans selvbiografi *Livet før døden*, som kom ut i 1894, er en hovedkilde. I andre del av kapittelet presenteres utvandringen i form av tall og kart. Det sentrale her vil være å få frem hvordan utvandringen mot Sør-Afrika skiller seg fra annen utvandring, og hva dette kan si om hvorfor man fikk et miljø rettet mot Sør-Afrika nettopp i Lyngdal og Spind.

Bakgrunnshistorie for Spind

Spinds historie kan sees på som en kamp mot overbefolkning, hvor man til ulike tider har møtt utfordringen med ulike virkemidler. Gårdene var for små og jorda for dårlig til at den alene kunne fø en familie. Gabriel Øidne hevder dette er et generelt trekk for Vest-Agder, hvor bare 3 % av all jord kunne ryddes.⁵⁷ Sjøen og de maritime næringene ble derfor viktige i Spind. I den tidlige perioden var fiske i havet en viktig næringsvei i det som kan kalles et mangesysleri, hvor man utnyttet flere næringer som til sammen gav nok inntekt. Fra 1700-tallet ble Farsunds-området en viktig nødhavn i forbindelse med den økende seilskipstrafikken, med havarivirksomhet for skip som hadde blitt ødelagt i det røffe farvannet i distriktet. Dette gav grunnlag også for andre næringer som verft og reperbaner tilknyttet skipsfarten. Det var først i den første halvdel av 1800-tallet at Spind skulle få sin virkelige glanstid. I perioden fra folketellingen i 1801 til den i 1865 steg befolkningen i Spind fra 731

⁵⁷ Øidne 1955:320

til 1434⁵⁸, altså nær en dobling av innbyggertallet. Dette førte til et økt press på ressursene, og man var helt avhengig av nye næringsveier for at folk skulle bli boende.

I en slektshistorie utgitt i 1903 får vi inntrykk av hvordan dette mangesystemet utspant seg i Spind. Chr. M. Munthe gjengir amtmann Holms forsøk på å beskrive Spind, i en del av beskrivelsen av Lister og Mandals amt i de siste årene av 1700-tallet. Her berømmes spindsværingene for deres arbeidsvilje og gode forretningssans. Eksempelet han gir på dette er at ”enhver af dem er skomager”. Alle lagde de sko, om lag tusen i året som ble fraktet to ganger årlig med deres egne skip til byene Bergen og Trondheim⁵⁹. Totalt var det seks skip hjemmehørende i bygda i denne perioden, mot bare to hundre år etter,⁶⁰ noe som tyder på gode tider i bygda. Amtmannen slår også fast at ”Spinds almues flittighed har gjort dem til velholdne folk”.⁶¹ Denne beskrivelsen av hvordan de utnytter hovednæringen, kystfart, til også å få biinntekter er typisk for næringstilpasningen i området.

Kystfarten fikk tidlig stor betydning. I 1818 var det registrert 14 fartøyer i bygda hvorav de fleste var små skuter. Da silda i tillegg kom inn Lista fjorden i 1826, var det virkelig duket for store fortjenester. Ved siden av å være med på selve fisket var skipperne fra Spind sentrale førere på skip lastet med sild til norske og utenlandske havner. Et tegn på hvilken betydning silda fikk for regionen er at det i 1835 var registrert hele 39 skuter i Spind, med en femdobling av tonnasje sammenlignet med 1818. Sammen med folk fra Austad ble spindsværingenes skuter brukt i kystfrakt av sild og annen småhandel mellom Bergen og Oslo. Så sentrale var de at Francis Sejersted i sitt bidrag til Cappelens Norgeshistorie sier det var en egen brygge fylt med spindsskuter på havna i Oslo.⁶² I denne perioden var det også at Ludvig Larsen vokste opp som sønn av spindsværingen og kjøpmannen Jacob Larsen. Jacob hadde skaffet seg en skute og fraktet sild langs kysten. Ludvig beskriver disse båtene som ”flydende vinkjeldere, fiskeboder og kramboder”, og spindsværingene som ”virkelige høkere under seil”.⁶³

Kystfarten gav i flere tiår arbeid til mange i Spind, som dermed klarte å opprettholde en jevn befolkningsvekst. Men fra midten av 1800-tallet ble småskutene utkonkurrert av dampskip i kystfarten. Med nær en dobling i folketallet i den første halvdel av århundret var det et stort behov for arbeid, og oppsvinget i seilskipsfarten lengre øst på Agder ble løsningen

⁵⁸ 1801-telling for Vandsøe og 1865-telling for Herred – www.digitalarkivet.no

⁵⁹ Munthe 1903:12

⁶⁰ ”Fortegnelse over handelsflaaden i Farsunds tolddistrikt 1895-1903”, Farsund Tollsted boks 305, Statsarkivet Kristiansand

⁶¹ Munthe:1903:12

⁶² Sejersted 1978:190

⁶³ Larsen 1894:3

for mange unge menn. Sverre Ordahl skriver i en artikkel at det ikke var uvanlig at hele flokker med unge menn dro fra Spind til Arendal for å ta hyre på skip.⁶⁴ Der spindsværingene tidligere hadde reist ut på sjøen fra sin egen hjembygd, vandret de først østover og så videre ut på sjøen. Ordahl viser også at i 1865 var hele 90 prosent av de nittenåringene i Spind som ikke hadde flyttet hjemmefra, sjøfolk.⁶⁵ Ludvig Larsen dro som 16-åring til Lillesand hvor han tok hyre om bord på *Adieu*,⁶⁶ og var med på flere turer til Holland, og senere også til London. Larsens arbeidsvandring var også typiske ved at de bare varte i sommerhalvåret, mens han på vinteren gikk på navigasjonsskole. Båndene til nettopp Holland og Storbritannia hadde også en lang historie i Farsundsdistriktet. Det var handelsmenn fra disse landene som helt tilbake fra 1600-tallet hadde kommet og kjøpt hummer fra fiskerne i området, og gjerne ligget i havna gjennom vinteren.⁶⁷ På midten av 1800-tallet hadde utvandringen til Amerika allerede skutt fart i de delene av landet hvor jordbruket var viktigste næringsvei, som i Setesdal.⁶⁸ I kystdistriktene var derimot seilskipsfarten og alle arbeidsplassene den skapte en viktig årsak til at den store utvandringen lot vente på seg til det siste tiåret av 1800-tallet.

Fremover mot 1880-årene tok dampskip over stadig mer av de fraktene de sørlandske seilskutene tradisjonelt hadde hatt. I 1884 inntraff den store bankkrise i Arendal og skipsfarten og næringene tilknyttet den ble hardt rammet. Mulighetene for unge menn fra Farsundsdistriktet til å arbeidsvandre østover for å ta hyre ble betraktelig mindre. Sammen med utfordringene knyttet til arbeidsvandring forsvant også en viktig del av grunnlaget for mangesysleriet. Problemet var at det ikke kom noen virksomhet som gav nok arbeidsplasser, og på den måten kunne erstatte skipsfarten. Ordahl påpeker riktignok at der vokste frem industri i noen av byene på Agder, men dette fikk betydning først og fremst for de aller nærmeste distriktene, og ikke for Spind og kommunene rundt.⁶⁹ Utvandring ble her stående som det mest realistiske alternativet, og Amerika ble som kjent det vanligste reisemålet. Som i tidligere tider bar også utvandringen preg av å være midlertidige arbeidsvandring.

Det var altså ikke bare Amerika som lokket spindsværingene. Ludvig Larsen fra Bjørnevåg var en av dem som tidlig valgte å prøve lykken i Sør-Afrika. Kombinasjonen av Larsens interesse for misjon og hans utdannelse fra navigasjonsskolen, gjorde at han i 1865 ble kaptein på misjonsskipet *Elieser*.⁷⁰ Med seg hadde han spindsværingen Torsten Tobiassen,

⁶⁴ Ordahl 1978:144

⁶⁵ Ordahl 1978:144

⁶⁶ Larsen 1894:46

⁶⁷ Abrahamsen (upubl.):4

⁶⁸ Ordahl 1978:138

⁶⁹ Ordahl 1978:142

⁷⁰ Larsen 1894:99

og sammen representerer de et sentralt aspekt ved emigrantene i denne oppgaven: De hadde sterke bånd til misjonen, men det er kanskje først og fremst som handelsmenn de tjente til livets opphold. Larsen investerte blant annet i gruvevirksomhet, mens Tobiassen eide et skip som gikk i fart mellom Sør-Afrika og Madagaskar.⁷¹

Men Larsen og Tobiassen var ikke de første fra hjemtraktene som slo seg ned i Sør-Afrika. Da de dro ut for første gang i 1865, hadde allerede tre lyngdøler utvandret og bosatt seg ved misjonsstasjoner i Zululand.⁷² Disse hadde utgangspunkt i gården Berge som ligger nær sentrum i dagens Lyngdal. Etter å ha vært blant de første uteksaminerte fra misjonsskolen i Stavanger ble de sendt til Sør-Afrika av Det Norske Misjonsselskap (NMS).

Berge og Bjørnevåg blir stående som de to viktigste gårdene i denne utvandringen. Ikke bare var det her pionerene dro fra, de fikk også følge av andre fra samme, og nærliggende gårder. Totalt flyttet 92 personer fra Farsund, Spind og Lyngdal til Sør-Afrika før 1920.

Kildegrunnlaget

For å få en best mulig oversikt over utvandrerne fra Spind og Lyngdal til Sør-Afrika har en rekke ulike kildetyper blitt gjennomgått. Målet har vært å finne ut hvor mange som utvandret, når de utvandret, hvor de utvandret fra og hva slags bakgrunn de hadde. Kildene utfyller hverandre, men er også til dels mangelfulle.

Den mest sentrale kilden for oppsporing av utvandrere er emigrantprotokollene. Denne kildetyper inneholder en oversikt over alle som registrerte seg som utvandrere hos politiet. Her ble navn, yrke, alder, hjemsted og destinasjon registrert. Emigrantprotokollene er digitalisert, og ligger søkbare tilgjengelig på Digitalarkivet sammen med folketellinger.⁷³ Arkivverkets digitalisering av emigrantprotokoller og folketellinger har gjort det mulig å søke direkte på stedsnavn knyttet til Sør-Afrika. I emigrantprotokollene heter denne posten ”reisemål”, og angir planlagt destinasjon. I folketellingen av 1900 angir posten ”mellombels bustad” hvor en person midlertidig bor, og de som her oppgir stedsnavn knyttet til Sør-Afrika, har i denne sammenheng blitt regnet som emigranter.

⁷¹ Birkenes 1966:207

⁷² Misjonsarkivet <http://www.mhs.no/arkiv/index.shtml> - Oversikt over norske misjonærer i Sør-Afrika

⁷³ www.digitalarkivet.no

Også bygdebøker har gitt navn på noen utvandrere. Bygdebøkene er av svært varierende kvalitet, men særlig Lyngdal bygdebok gir en god oversikt.⁷⁴ Enkelte emigranter har og blitt funnet utenfor de nevnte kildene, for eksempel som skribenter i bladet *Fram*, som ble utgitt av det norske miljøet i Durban.

Misjonsarkivet har på sine nettsider en oversikt over misjonærene i Sør-Afrika, med fødested oppgitt.⁷⁵ Dette er det siste stedet hvor jeg har sporet opp emigranter. I alt er det registrert 9 personer fra det som er dagens Lyngdal som arbeidet for Det Norske Misjonsselskap i Sør-Afrika før 1920. I de nevnte kildene er det totalt funnet 92 emigranter som har bakgrunn i kirkesognene Farsund, Spind, Austad og Lyngdal.

Kildene utfyller hverandre på den måten at flere av emigrantene kun er registrert et sted. I disse tilfellene gir ikke kildene den fullstendige informasjonen som trengs. Derfor brukes også andre kildetyper til å utfylle dem. Et eksempel er at emigrantprotokollene kun gir noe av den nødvendige informasjonen om de registrerte personene. For eksempel må alle navn fra emigrantprotokollene også være registrert i kirkebøkene for å kunne si hvilken gård emigranten kommer fra. Der hvor emigrantene er registrert flere steder, for eksempel i folketelling og emigrantprotokoll, fremkommer all den informasjonen nødvendig i min kartlegging.

Et problem som gjelder alle kildene som har blitt brukt er at navn på steder og personer skrives forskjellig i de ulike kildene, samt at personer gjerne bruker et annet etternavn når de reiser ut enn det de har i folketellingen eller kirkeboken. Dette har ført til at hjemgården ikke er registrert for samtlige utvandrere.

Man kan heller ikke sikkert fastslå emigrantenes oppholdstid, ettersom det opereres med begrep som midlertidig bosted. Men når noen har reist hele veien til Sør-Afrika for å jobbe der, var sjansene store for at de også ble værende en stund eller slo seg ned for godt. Dette usikkerhetsmomentet gjelder kun ti personer, hvorav noen står oppført også i emigrantprotokollene.

Gustav Sætra skriver i *Kolonitid!* om sjømenn som ikke returnerte til skipene sine når de gikk i land, blant annet i Sør-Afrika. I følge Sætra skjedde ikke dette bare på grunn av lave lønninger på norske skip, men fordi de hadde planlagt å vandre ved hjelp av å ta hyre på skip.⁷⁶ Det er en utfordring å kartlegge disse siden de ikke er registrert i emigrantprotokollene.

⁷⁴ Lian 1985-1999

⁷⁵ http://www.mhs.no/arkiv/category_53.shtml

⁷⁶ Sætra 2009:30

Sjøfolks tendens til å rømme ble også studert i samtiden. Sjømannsprest i London, Gustav Barman, ble gitt oppgaven å kartlegge rømningene og deres årsaker, samt komme med forslag til hvordan man kunne løse problemet. I perioden fra 1870 til 1900 skal så mye som ca 40 000 sjømenn fra norske skip ha rømt.⁷⁷ I tillegg til disse kommer også nordmenn som har rømt fra andre lands flåter.

Er misjonærer emigranter?

Eero Kuparinen har ikke registrert misjonærene som emigranter og begrunner dette med at de var ansatt i et selskap som er lokalisert i Norge.⁷⁸ Det kan tolkes som om Kuparinen her gir uttrykk for historikers tradisjonelle holdning av misjonærer som kompliserte studieobjekter, ettersom motivet for å flytte – eller utvandre – har vært av ikke-rasjonell karakter. Studiet av ikke-rasjonelle motiver har gjerne vært forbeholdt egne kirke- og misjonshistorikere som har hatt egen tro som utgangspunkt, og har derfor ikke fått særlig anerkjennelse blant andre historikere.⁷⁹ Det har imidlertid skjedd en utvikling i faget siden Kuparinens avhandling kom i 1991. I dag er det akseptert, og vanskelig å komme utenom, ikke-rasjonelle faktorer som motiv for misjonærenes virksomhet.⁸⁰

Å utelukke en så sentral gruppe vil svekke analysen kraftig. Om misjonærene utelates kan man vanskelig få frem en helhetlig forståelse av utvandringen til Sør-Afrika. Det kan settes flere spørsmålstegn ved hvorvidt en Kuparinens argumentasjon er hensiktsmessig. Ikke bare var det her misjonærene hadde størsteparten av sine yrkesaktive liv, det var også her de stiftet familie, og lot barna vokse opp. De var en integrert del av utvandrerens miljø. Å definere misjonærer som emigranter støttes også av Everett Lees definisjon av migrasjon. Kuparinen refererer til Lees artikkel, men har ikke fått med seg at også de som reiser i forbindelse med arbeid, og får en annen bolig et annet sted over en lengre periode (ikke sesongbasert), er emigranter.⁸¹

I denne analysen har misjonærene fått en sentral plass, ikke bare fordi de var sentrale i skape en bevissthet om Sør-Afrika, men også fordi de utgjorde en viktig del av det norske miljøet i Sør-Afrika. For det første var det misjonærene som i den tidlige fasen var prester i

⁷⁷ Barmann 1907:504

⁷⁸ Kuparinen 1991:109

⁷⁹ Berg 2009:323

⁸⁰ Berg 2009:332

⁸¹ Lee 1966:49

den norske kirken i Durban.⁸² Kirken fikk senere egen pastor, men det gikk først på omgang mellom misjonsprestene. For det andre bodde ikke misjonærbarn i skolealder ved misjonsstasjonene. Disse ble sendt til Durban hvor de gikk på norsk skole. Det ble også samlet inn penger og kjøpt et fint hus som disse barna kunne bo i.⁸³ For det tredje var der kontakt gjennom besøk i Durban, samt gjennom bladet *Fram* som i hvert nummer hadde meddelelser fra Zululand.

Utvandrerne – hvor mange, hvem og hvorfra?

I avhandlingen sin viser Eero Kuparinen til at han har funnet 25 % flere emigranter enn det som er oppgitt i de offisielle norske statistikkene.⁸⁴ I området som blir behandlet her, altså de gamle kirkesognene Farsund, Spind, Austad og Lyngdal har han totalt registrert 66 emigranter.⁸⁵ I mine kilder har jeg funnet 92, noe som er over 35 % flere enn Kuparinen. Differansen på 26 emigranter skyldes delvis at jeg teller med ni misjonærer, i tillegg til at jeg har anvendt flere kilder, som bygdebøker og folketellinger.

Tabell 1: Antall emigranter fordelt mellom ulike kirkesogn.			
	Her	Kuparinen ⁸⁶	Folketall 1900
Farsund by	12	13	1786
Spind	28	10	1408
Austad	25	13	<i>Del av Lyngdal</i>
Lyngdal	26	29	4672

Tabell 1 viser hvordan emigrantene fordeler seg mellom de ulike kirkesogn i denne undersøkelsen, sammenlignet med Kuparinens avhandling. Det er tydelig at Kuparinen har hatt en stor underregistrering av emigranter i Spind og Austad. At jeg har lavere tall i Farsund og Lyngdal skyldes sannsynligvis at personene har blitt registrert med ulikt hjemsted i forskjellige kilder. Mange av disse har bodd på flere ulike gårder i distriktet. I noen tilfeller vet jeg hvilken gård emigranten bodde på før han flyttet, for eksempel gjennom

⁸² *Fram* nr 5 1914

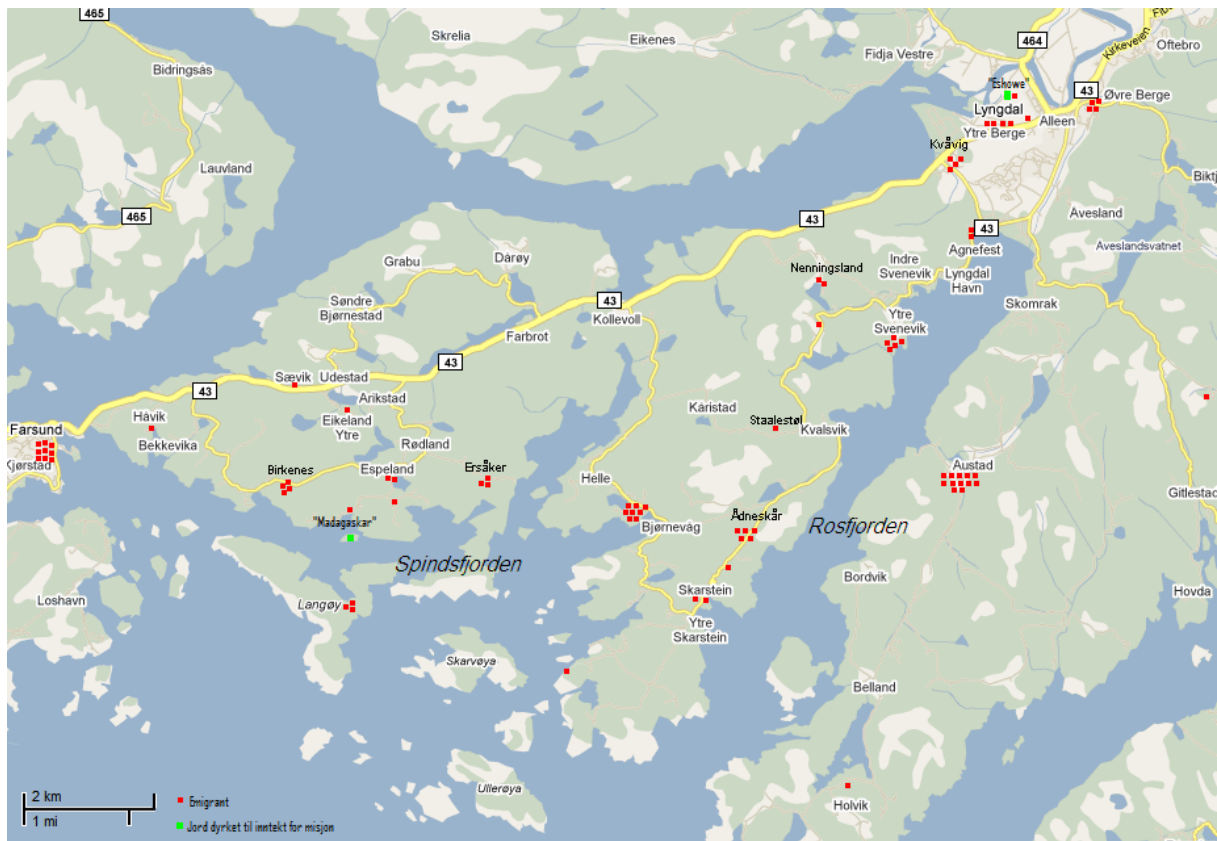
⁸³ Hallén 1930:58

⁸⁴ Kuparinen 1991:29

⁸⁵ Kuparinen 1991:284

⁸⁶ Kuparinen 1991:384

folketellingene. Ellers har den gården som oppgis ved dåp i kirkebok blitt registrert. Kart 1 viser hvordan emigrantene er fordelt på de ulike gårdene i distriktet.

Kart 1: Oversikt over emigranter og jord dyrket til inntekt for misjon.

Kartet viser at det store flertallet emigranter bor i tilknytning til Berge, Rosfjorden og Spindsfjorden, med særlig store konsentrasjoner rundt Farsund, Lyngdal, Austad og Bjørnevåg. De tre førstnevnte var også de tre største konsentrasjonene av befolkning i området. Bjørnevåg peker seg derfor ut som stedet med forholdsvis flest utvandrere. Ser man i tabell 1 er det også klart at Spind har størst utvandring til Sør-Afrika i forhold til folketallet. Kartet kan også gi inntrykk av at det er langt mellom utvandrerne, men på Spindshalvøya (mellom Rosfjorden og Farsund) er det også langt mellom gårdene. På grunn av svært lite dyrkbar mark, og derfor er det tvert i mot en stor andel gårder her som har utvandrere til Sør-Afrika.

Å studere tallene i dette prosjektet ville gitt ganske lite om en lot dem stå alene. Når disse sammenlignes med tallene fra hele den norske oversjøiske utvandringen, kan man derimot finne en rekke særtrekk. En måte å gjøre dette på er å studere hvilket kjønn utvandrerne i denne studien hadde sammenlignet med den totale oversjøiske utvandringen fra Norge. Her kommer det klart fram at det i langt større grad var menn som dro til Sør-Afrika

enn det var til Amerika. Dette sier noe viktig om utvandringen, fordi det i mye mindre grad var familieutvandring til Sør-Afrika.

	Antall	Andel i %	Andel av total norsk oversjøisk utvandring i %
Menn	77	83,7	58,9
Kvinner	15	16,3	41,1

Familieutvandring, hvor hele familien flyttet over havet, har jeg bare funnet to eksempler på i min studie. Det som derimot var vanligere, var at mannen reiste til Sør-Afrika først, og så kom kona eller forloveden etter. Et annet aspekt ved utvandringen til Amerika, som nok ikke var vanlig i forhold til Sør-Afrika, var at unge kvinner reiste over havet for å være tjenestepiker. Dette gjorde at det i noen perioder var flere kvinner enn menn som utvandret til USA fra norske byer. Av de 14 kvinnene som er registrert i min studie, reiser ei sammen med sin mann, tolv reiser til en som allerede er der, mens det bare er ei som ikke hadde en ektemann eller forlovet i Sør-Afrika da hun ankom. Hun het Hanna Larsen, niese av Ludvig, og hadde allerede en bror i landet.

Alderssammensetningen kan også si noe om hva som kjennetegner mindre utvandringstilfeller. Tallene her er ikke helt nøyaktige, grunnet manglende årstall på utvandring for 24 av emigrantene. Ettersom tallgrunnlaget er noe begrenset, er det usikkert hvor mye vekt som kan legges på små variasjoner.

Alder	Antall	Andel i %	Andel all oversjøisk utvandring
0-15	8	12	16,8
16-30	41	61	62
31-45	16	24	15,3
46+	2	3	5,9

Likevel er det tydelig at det er unge voksne mellom 16 og 30 som er den desidert største gruppen i begge utvandringstrømmene. Dette kan forklares med at det er i denne alderen man

etablerer seg, og hvis økonomien er presset på en slik måte at noen må dra ut, er det naturlig at denne gruppen er den som først emigrerer. At det er en noe større andel barn i den generelle utvandringen kan, henge sammen med at familieutvandring var vanligere der.

Å finne et godt grunnlag for sammenligning av emigrantenes yrkessammensetning er utfordrende, siden de offisielle statistikkene deler alt inn i fem litt uklare grupper. Tabell 4 tar utgangspunkt i de tre av gruppene hvor det har blitt registrert emigranter i denne oppgaven. I tillegg sammenlignes tallene med Kuparinens tall for hele den norske oversjøiske utvandringen. Misjonærer er registrert som ansatt i andre profesjoner. Resten av denne gruppen arbeidet også ved misjonsstasjonene som lærere og ei som var jordmor. Det som skiller utvandrerne i denne studien sammenlignet med de som utvandret til Amerika er at de i langt større grad var håndverkere og sjømenn enn de som valgte Amerika. En annen forskjell er at ingen av de registrerte utvandrerne til Sør-Afrika står oppført med arbeid i primærnæringene, mot 21,9 % i den totale utvandringen.

Yrke	Antall	Andel i %	Andel i den totale norske oversjøiske utvandring ⁸⁷
Håndverkere/ industriarbeidere	32	35,5 %	26,1 %
Sjømenn/handel	18	20 %	8,9 %
Ansatt offentlig eller i andre profesjoner	8	9 %	7,3 %
Totalt	58 av 90 emigranter	64,5 av 100 %	42,3 av 100 %

Hvor interessante disse funnene er, avhenger av hvordan yrkessammensetningen var for dem som valgte Amerika fra området rundt Spindshalvøya. En stikkprøve i emigrantprotokollene viser at et overveldende flertall av denne gruppen utvandrere var sjømenn.⁸⁸ Dette har sammenheng med skipsfartskrisa som ble redegjort for i kapittel 1. Det som derimot er spesielt for utvandrerne til Sør-Afrika er det sterke innslaget av håndverkere, som nesten alle er registrert som snekkere i emigrantprotokollene. Spørsmålet er om dette er noe de registrerte fordi de hadde arbeidet som snekkere i Norge, eller planla å gjøre det i Sør-Afrika.

⁸⁷ Kuparinen 1991:194

⁸⁸ Emigranter fra Kristiansand 1873-1930 – www.digitalarkivet.no

Etterspørselen etter håndverkere var stor i Sør-Afrika som var inne i en kraftig vekstperiode, og derfor kan det tenkes at det er planene deres som er registrert.

Utvandringens rytme

Oversikten over når emigrantene dro er det kvantitative materiale som kanskje frem for noe kan være med å svare på hvorfor man fikk et utvandringstilbud rettet mot Sør-Afrika i Spind og Lyngdal. Årstallene kan kaste lys over ”push”- og ”pull”-faktorer som kan ha gjort at spesielle perioder gjorde det til en reell mulighet å velge Sør-Afrika, fremfor Amerika. Tabell 5 viser for det første at kildene ikke gir utreiseår for alle emigrantene. De 23 emigrantene som mangler er i all hovedsak funnet i folketellingen av 1900, med Sør-Afrika som midlertidig bosted. Dette tyder på at de dro ut i årene før 1900 og er således med å styrke inntrykket av at det var perioden fra 1896 til 1903 som hadde klart flest utvandrere. For det andre viser tabellen at nesten alle emigrantene reiste ut i løpet av en periode på 8 år.

Tabell 5: Når dro utvandrerne?	
Periode	Antall emigranter
1849-1882	11
1896-1903	45
1904-1920	14

Mens det Everett Lee kaller de personlige faktorene vil bli tillagt vekt i de to følgende kapitlene, vil vekten her først legges på ”push”-faktorene, altså faktorer assosiert med utvandrernes hjemsted. Videre vil også ”pull”-faktorene, som er faktorer assosiert med reisemålet Sør-Afrika analyseres, og sammen vil dette være med å bidra til en forståelse av hvorfor utvandringen kom når den gjorde.

I historien til bygdene Spind, Lyngdal og Austad ser man at det ene eksistensgrunnlaget etter det andre forsvinner. Nedgangen i skipsfarten, som startet i 1870-årene og ble forsterket det følgende tiår, kunne ført til en umiddelbar masseutvandring. Men midlertidige konjunkturoppsving som gav kortsiktig profitt gjorde at masseutvandringen likevel lot vente på seg. I årene 1887-88 ble mange fra Farsund og Lista ble revet med av en ”spekulasjonsfeber”. Alle lag av samfunnet, fra tjenestepiker og bønder til skipperne, var med i

partsrederiene som investerte i utdaterte skip. I 1891 var tonnasjen fordoblet.⁸⁹ Allerede i årene som fulgte inntraff krisen for fullt, og alle lag av samfunnet ble rammet av det som ble det endelige nådestøtet for seilskipsfarten i området.⁹⁰ Det er her, når seilskipsfarten forsvinner, at masseutvandringen til Amerika tar til i det som skulle bli den regionen i landet med forholdsvis flest utvandrere.⁹¹

Når vondt knapt kunne bli verre for Farsund, brant to tredjedeler av byen ned i 1901. Bunnen var nådd, og det var så ille at man var i tvil om man i det hele tatt skulle ta seg bryet med å bygge byen opp igjen.⁹² Det endte med at byen ble gjenoppbygd, men det som er interessant i denne sammenhengen er å si hvorvidt krisa i seilskipsfarten og bybrannen henger sammen med utvandringen til Sør-Afrika. Til en viss grad kan vi se at de dårlige tidene i Farsund førte med seg flere utvandrere. I perioden 1882 til 1896 er det ikke registrert noen, men da krisen virkelig rammet i midten av 1890-årene begynte stadig flere å dra ut, og toppåret til Sør-Afrika er her 1897.

Den økte utvandringsen til Sør-Afrika i disse årene kan og sees i sammenheng med nedgangen i den amerikanske økonomien. Fra 1893 til 1899 var det derfor færre nordmenn som bosatte seg i USA, og noen valgte muligens Sør-Afrika som et alternativ.⁹³ Her kan man kanskje snakke om enda en variabel i tillegg til Lees fire. Når det allerede hadde blitt etablert en strøm av emigranter til Amerika, men dette ikke lengre var et godt nok alternativ, fikk man en slags ”push”-effekt ved den vanligste destinasjonen. Denne tendensen gjaldt også for andre deler av landet. I disse årene vet nordmenn i Norge at USA er inne i en periode med dårlige utsikter, og noen velger da å utvandre til andre steder.

Toppåret 1897 ble avløst av flere stille år, som kan forklares med de urolige årene i Sør-Afrika under boerkrigen som varte fra 1899-1902, altså virket faktorer ved destinasjonen mot en utvandring. Mens denne krigen foregikk brant også Farsund by ned, og da så krigen ble avsluttet i 1902, stod nye grupper utvandrere klare til å flytte ut. Det året med nest flest utvandrere var 1903, altså det første året etter bybrannen i Farsund hvor det ikke var krig i Sør-Afrika.

Vi kan altså se at der det ser ut som amerikautvandringen bremser opp, skyter den til Sør-Afrika fart. I denne perioden var den amerikanske økonomien, som den sørlandske, svært

⁸⁹ Abrahamsen 2001:45

⁹⁰ Abrahamsen 2001:48

⁹¹ Ordahl 1978:140

⁹² Abrahamsen 2001:273

⁹³ Hale 1986:11

dårlig. Denne faktoren skal likevel ikke tillegges for stor forklaringsverdi, siden utvandringen til Amerika fortsatt var langt mer omfattende enn den til Sør-Afrika i hele perioden.

De som tidligere har skrevet om norsk utvandring til Sør-Afrika, har lagt stor vekt på én enkelt faktor i sine forklaringer på utvandringen til Sør-Afrika. For dem er gullrushet årsaken til utvandringen, og forklaringen på at den kom når den gjorde.⁹⁴ De store gullfeltene i Withwatersrand, Transvaal ble åpnet i 1886, og i løpet av noen få år hadde landet opplevd en formidabel vekst.⁹⁵ Men dette har liten eller ingen forklaringsverdi for emigrantene i denne studien. For det første kan vi se av tabell 5 at det i det første tiåret etter gullrushet startet, ikke var en eneste utvandrer fra mitt område. For det andre bosatte de seg heller ikke i Transvaal hvor gullgruvene var lokalisert. De som var tilknyttet misjonen dro til Zululand, mens hoveddelen av de andre slo seg ned i Natal. Noen få andre igjen valgte Kappkolonien.

Det er allikevel viktig å vektlegge ”pull”-faktorene i forklaringen. Dette er naturlig siden de fleste fra samme hjemsted endte i Amerika, og ”push”-faktorer således ikke alene forklarer en annen destinasjon. Men de faktorene i Sør-Afrika som skal vektlegges er ikke primært av økonomisk art, men det at der allerede var pionerer som hadde reist dit og etablert bånd mellom Sør-Afrika og Lyngdal og Spind. Dette var med å gjøre Sør-Afrika til en mer naturlig destinasjon for mange. Da så den amerikanske økonomien var inne i en lavkonjunktur og Farsundsområdet var helt på randen av sammenbrudd, ble det å reise mot bekjente i det sydlige Afrika ikke lenger helt fjernt.

⁹⁴ Semmingsen 1950:350f, Kuperinen 1991:151ff, Reite 2008:129

⁹⁵ Ross 2008:71

Kapittel 3 ~ Pionerens motiver

Introduksjon

I en studie av en begrenset utvandring som skjer parallelt med en masseutvandring, er det helt sentralt å forsøke å forstå hva som motiverte de få menneskene til å velge en helt annen destinasjon. Det ble i kapittel to presisert at de fleste som utvandret til Sør-Afrika gjorde det etter 1896. I dette kapitlet er hovedfokuset på de få som dro ut tidligere, og hvorfor de valgte som de gjorde. Dette leder videre til kapittel fire hvor pionerens betydning for senere emigranter skal diskuteres.

Pionerene kan i hovedsak deles inn i to hovedgrupper. De aller tidligste hadde tilknytning til gården Berge og dro til misjonsmarken. Den andre gruppen hadde tilknytning til gården Bjørnevåg i Spind. Disse hadde også tilknytning til misjonen, men var i tillegg med å utvikle det norske miljøet i Durban som konsuler og forretningsmenn. Misjonærene var de som reiste først, og vil derfor være den første gruppen jeg går gjennom her.

Fire idealtyper menneskelig handling

I første kapittel ble Everett Lees fire-faktor-teori om migrasjon presentert. De to første faktorene, som omhandler forhold ved hjemsted og destinasjon, ble diskutert i kapittel to. Den tredje faktoren går på hvilke utfordringer som lå i veien for emigrasjonen. Dette punktet er ikke like relevant for utvandrerne det skrives om her siden de utvandret til Sør-Afrika på tross av at dette var både lengre og dyrere enn å dra til Amerika. Mer interessant er det kanskje å slutte at disse utfordringene kan være en hovedårsak til at det ikke var flere som valgte Sør-Afrika som sin destinasjon. Det fjerde punktet, som fremstår som en litt uklar samlekategori hos Lee, er de personlige faktorene.⁹⁶ Kuperinen hevder det er her nøkkelen til å forstå mindre utvandringsstrømmer ligger, noe som støttes av funnene i denne studien.⁹⁷ De økonomiske

⁹⁶ Lee 1966:50

⁹⁷ Kuperinen 1991:18

utfordringene i regionen kan være med å forklare hvorfor det oppstod en masseutvandring, men disse får begrenset forklaringsverdi når man skal finne ut hva som motiverte noen få til å velge en helt annen destinasjon enn flertallet. Slik de skal forstås her kan de personlige faktorene, deles inn i to grupper. Den første av disse skal være hovedtema for dette kapittelet og omhandler motivene de enkelte hadde for å utvandre, altså hvordan de selv begrunner utvandringen. I den andre gruppen kommer det som går på forholdet til andre som har emigrert før dem. Dette er tema for neste kapittel og vil omhandle det jeg tidligere har omtalt som meso-nivået.

I det følgende er det altså personlige faktorer på mikro-nivå som er tema. For å få en ryddig analyse, vil Max Webers fire idealtyper av menneskelig handling anvendes som analytiske kategorier. De fire kategoriene er presentert og drøftet i kapittel 1, og vises også i tabell 5.

Tabell 5: Max Webers fire idealtyper for menneskelig handling	
Tradisjonelle handlinger	Emosjonelle handlinger
Verdirasjonelle handlinger	Formålsrasjonelle handlinger

Jeg vil igjen presisere at disse idealtypene er nettopp idealtyper, og konstruert av Max Weber for å være et hjelpemiddel til å forstå menneskelig handling. Virkelige handlinger kan ligne mer eller mindre på en eller flere av disse.⁹⁸ Fortolkning av kvalitativ evidens er det Weber mener skal til for å oppnå en forståelse av hva slags idealtipe en handling ligner på.⁹⁹ Altså holder ikke strukturelle forklaringer basert på kvantitative kilder alene.

Kildegrunnlag

For å få til en motivanalyse med utgangspunkt i Weber, er det altså sentralt å ha kvalitativ evidens. Dette tolker jeg som kilder med kvalitative utsagn, hvor kildens forfatter uttrykker en vurdering av handlingen (utvandringen) sin. Eero Kuparinen hevder at det ikke finnes skriftlige norske 1800-tallsberetninger som omhandler Sør-Afrika. Dette hadde i så fall vært

⁹⁸ Weber 1999:44

⁹⁹ Weber 1999:55

et dårlig utgangspunkt for en analyse, men faktum er at det finnes to memoarer fra dagens Farsund som omhandler reiser til Sør-Afrika på 1800-tallet.

Memoarene til Hans C. Knudsen vil ikke bli drøftet i forhold til motivanalysen, siden han var fra Lista, og derfor er definert utenfor denne utvandrergruppen. Memoarene vil heller bli brukt for å si noe om misjonsmiljøet, og senere om formidling av informasjon fra Sør-Afrika.

Ludvig Larsens memoarer, *Livet før døden*, er derimot innholdsrik med tanke på kvalitative utsagn om motivasjon for utvandring. Larsens utvandring hadde som vi skal se bakgrunn i NMS. Misjonærene som emigrerte fra området rundt Spindshalvøya har og etterlatt seg store mengder kvalitativt materiale i form av brev sendt hjem fra misjonsmarken. I denne studien vil hovedfokuset være på Ommund Oftebro sine brev som er trykket i *Norsk Missionstidende*.

Også de som ikke var tilknyttet misjonen skrev ned noe rundt sine tanker om utvandringen. Jacob J. Egeland skrev en serie innlegg om bakgrunnen for sin utvandring i den norske månedsavisen *Fram* som kom ut i Durban. I tillegg har jeg fått tilgang på brev og avisartikler hvor Abraham E. Larsen forteller om sin motivasjon.

I denne delen av oppgaven er hovedfokus å analysere hva motivene bak pionerens utvandring var. Derfor har jeg sett etter hvor i kildene utvandrerne sier noe om hva de selv anser som motivasjonen for utvandringen. Mange av kildene blir også belyst i siste kapittel, men da først og fremst med utgangspunkt i hvordan disse kildene fikk betydning for senere emigranter.

Misjonshistoriens historie og utfordringer

Misjonærenes motivasjon for å reise ut har vært debattert i over hundre år, og er på nytt blitt aktuell de siste årene. Roald Berg skriver i *Nytt Norsk Tidsskrift* at denne gjenskapte interessen for fagfeltet kan være med å rette opp skjevheter og polarisering i forskningen på området, gjennom at samfunnsforskere har opprettet prosjekter sammen med kirkehistorikere samt historikere ved afrikanske universiteter.¹⁰⁰ Denne nydreiningen i misjonshistorien er et brudd med den tidligere todelingen.

Den tidligere norske misjonsforskningen kan deles inn i to hovedkategorier. På den ene siden er de historikerne som har et innenfra perspektiv på misjonsbevegelsen. For disse

¹⁰⁰ Berg 2009:322

har forskningen vært sentrert rundt lokale misjonsforeninger, samt selve misjonsvirksomheten og den teologiske bakgrunnen til misjonærene.¹⁰¹ I så måte har denne forskningen hatt sterkere bånd til kirkehistorien enn til det norske historikermiljøet ellers. På den andre siden har det ”sekulære” historikermiljøet studert misjonsbevegelsen i forbindelse med den sosiale og økonomiske utviklingen på 1800-tallet, altså fra et utenfra-perspektiv. De to gruppene har ulike syn i forhold til hvilke motiver misjonærene hadde. Det er verdt å merke at de ikke like tydelig har arbeidet med motivene misjonærene hadde for å utvandre. Det mest sentrale spørsmålet har heller vært hvilken rolle misjonærene har hatt ved destinasjonen, og hvordan de forholdt seg til menneskene de møtte på misjonsmarken. Steder i litteraturen hvor misjonærenes motiver er diskutert, er i kapitler om deres norske bakgrunn og i tekster om Misjonshøgskolen.

Ulikhetene mellom kirkehistorikernes og det ”sekulære” historikermiljøets syn på misjonærenes motiver kan sees i sammenheng med ulike syn på tro. Misjonshistorikerne tar det nærmest for gitt at det var troen og ønsket om å spre guds ord til ”hedningene” som var motivet bak misjonærenes utvandring. Torstein Jørgensen sier i sin doktoravhandling *Contact and Conflict* at kirkens rolle i forhold til misjonsbevegelsen først og fremst gikk ut på å motivere folk til misjonsarbeid.¹⁰² I dette ligger en forståelse av at motivasjonen var religiøst betinget, og at troen var en sentral drivkraft. Dette er enda tydeligere uttrykt i John Nomes *Demringstid i Norge*. Dette velkjente verket om perioden som ledet til stiftelsen av Det Norske Misjonsselskap er tydelig skrevet i den misjonshistoriske skoles ånd. Her presenteres for eksempel Hans Christian Knudsen, som var en pioner innenfor misjonsbevegelsen både på Sørlandet og nasjonalt, og hans motiver. Etter at far til Hans Christian hadde lest et utdrag fra misjonsbladet (1828) skal han ha spurt sin sønn om ikke han også følte seg kalt til å ”meddele hedningerne om Jesus”. Videre gjennom teksten virker det også som om det er mer far enn sønn som ønsker at sønn blir misjonær. Likevel blir hovedpoenget at ”gutten hadde et sterkt utviklet religiøst gemytt”.¹⁰³ I den grad han drøfter motivene går det mer ut på hvilke teologiske betraktninger misjonærene har gjort seg. Ville de frelse den enkelte hedning, eller innlemme hedingfolket i Guds kirke.¹⁰⁴

Denne fremstillingen kolliderer med synet til det ”sekulære” historikermiljøet, som innenfor misjonsforskning har vært ledet av Jarle Simensen. Simensen erkjenner at troen er en sentral del av misjonens bakgrunn, men legger sin hovedvekt på sosiale forhold. Han kommer

¹⁰¹ Simensen 1984:6

¹⁰² Jørgensen 1990:77

¹⁰³ Nome 1942:240

¹⁰⁴ Nome 1942:378

inn på dette i forbindelse med en undersøkelse av hvem som søkte opptak på Misjonshøgskolen, og viser at søkerne ofte kom fra store søskenflokker, som ofte hadde mistet en eller begge foreldrene sine. Han sier rett ut at det ”må ha vært en betydelig push-faktor bak utflyttingen hjemmefra, for søkere til misjonsskolen, som for utvandrere flest”.¹⁰⁵ Misjonærutdannelsen kunne altså fungere som et redskap mot sosial nød.

En av dem som i samtiden engasjerte seg i debatten om misjonsstudentenes motiver var Alexander Kielland. Sommeren 1890 gikk han i Dagbladet voldsomt til angrep på de som ville inn på misjonsskolen. Han mente de først og fremst var ute etter å klatre på den sosiale rangstigen. ”Unge gutter fra landet, ... hvad har de ellers for utsikter?” – uttrykker han.¹⁰⁶ Å bli misjonsprest var i følge Kielland en lettvint måte å bli elsket av massene på. Lars Dahle – sekretær for Misjonsselskapet, svarte på Kiellands kritikk, men gav han delvis rett på dette punktet.¹⁰⁷ Også senere forskning har vist til at utdannelsen til misjonsprest var den eneste profesjonsutdannelsen hvor man ikke trengte artium,¹⁰⁸ og at det var mange unge menn fra bondefamilier som kom inn.¹⁰⁹

En annen historiker fra miljøet rundt Simensen har på sin side en mer funksjonalistisk forklaring på misjonen. Thomas Børhaug skriver i sin hovedoppgave *Imperialismens kolloberatører?* om misjonærenes rolle i koloniseringen av Afrika. Hans hovedpoeng er at flere av de norske misjonærene hilste den britiske koloniseringen av Zululand velkommen. Men dette var ikke først og fremst fordi de ønsket at Vesten underla seg ”hedningene”, men heller fordi de ønsket sikkerhet rundt sine stasjoner, hvor også misjonærenes familier holdt til.¹¹⁰ Selv om misjonærene så det som sin oppgave å sivilisere ”hedningene”, er det ikke gitt at de aktivt støttet imperialismens inntrengning i Sør-Afrika. Den ble heller et hjelpemiddel for å etablere de rammebetingelsene som gjorde oppholdet tryggere.

Tradisjonelt ser vi at de helt ulike forståelsesrammene forskningsmiljøene har hatt, har ført til lite helhetlige analyser. Den ene siden har til en viss grad vært blendet for andre faktorer enn troen, mens den andre siden ikke har tatt troen på alvor. I følge Roald Berg er det nå prosjekter på gang som er i ferd med å snu denne trenden. Resultatene av disse tverrfaglige prosjektene er ikke klare, men Berg sier at det i dag ikke er mulig å skrive misjonshistorie uten å ta troen på alvor.¹¹¹ I så måte tror jeg min tilnærming med fokus på å forstå de

¹⁰⁵ Simensen 1984:33

¹⁰⁶ Kielland 1950:84

¹⁰⁷ Jørgensen 1999:80

¹⁰⁸ Berg 2009:328

¹⁰⁹ Simensen 1984:32

¹¹⁰ Børhaug 1978:

¹¹¹ Berg 2009:332

handlingsmotiverende faktorer med utgangspunkt i fire kategorier er fruktbar. Dette åpner for å få frem en mer helhetlig forståelse av misjonærenes motiver.

Bakgrunn for misjonsvirksomheten

Før jeg går i gang med kildeanalysen, vil jeg gi en kort bakgrunnshistorie for misjonsvirksomheten i Lyngdal og Farsundsområdet, så det følgende blir plassert i sin rette kontekst. Å si at dette området var viktig i den tidlige fasen av NMS er ingen overdrivelse. Den første misjonsutsendingen fra Norge var i følge John Nome tidligere nevnte Hans Christian Knutsen fra Farsund, som dro til tyske Barmen for å få misjonsutdannelse.¹¹² I tillegg var de to første elevene på Misjonsskolen fra Lyngdal. ”Farsundske Missionselskab” ble stiftet i 1835, og var med det et av de første i landet. Denne foreningen hadde medlemmer i alle kirkesognene i dagens Lyngdal og Farsund.

Jarle Simensen er en av dem som forstår fremveksten av misjonsbevegelsens utenfra.¹¹³ Han bruker såkorn og jordsmonn som bilde i sin forklaring. Såkornet er bildet på impulsen utenfra, først og fremst i form av misjonsideen som kom fra Tyskland med brødremenighetene, eller herrnhuterne. Jordsmonnet går ut på å forstå forutsetningene som var tilstede i form av den sosiale og økonomiske utviklingen på 1800-tallet. For Norges del fikk misjonsbevegelsen sitt gjennombrudd på samme tid som det økonomiske omslaget i 1840-årene etter de lange økonomiske krisetidene etter Napoleonskrigene. Sammenhengen som trekkes her er at det var de samme gruppene i samfunnet som vokste seg større i denne perioden, den lavere middelklasse i byene og kystbønder, som tok del i misjonsbevegelsen.¹¹⁴ I tillegg til at økonomien ble modernisert, med påfølgende sosiale endringer, fikk man i samme perioden en kulturell modernisering med utbygging av skolevesen og spredning av folkelig religiøs litteratur. For den personlige kristendom, som brødremenighetene, pietismen og misjonsforeningene representerte, var dette en nødvendig forutsetning. Perioden er en viktig brytningsfase i norsk kirkeliv, og resultatet ble en delvis frigjøring fra den embetsstyrte kirken.

Hvis vi nå bruker Simensens bilde om jordsmonn og såkorn på Farsunds- og Lyngdalsområdet, kan vi og si noe om fremveksten av misjonsmiljøet der. Det eneste aktive herrnhut-miljøet i Norge utenfor Christiania i perioden 1800-1840, lå på Lista like vest for

¹¹² Nome 1942:247

¹¹³ Simensen 1984:12

¹¹⁴ Simensen 1984:15

Farsund by.¹¹⁵ Dette miljøet hadde også medlemmer i Spind og Lyngdal. Gjennom sin velvillige holdning til misjonen herrnhuterne i Tyskland drev med, var forutsetningene for et levende misjonsmiljø gode. Dette kan forstås som jordsmonnet. Men til tross for den tidlige interessen ble det ikke noe aktivt engasjement før såkornet kom i form av de to ildsjelene far og sønn Knudsen, som tok initiativet til å starte ”Fahrsundske Missionselskab”.

Denne konflikten mellom de lavkirkelige på den ene siden, og tilhengerne av den embetsstyrte kirken på den andre, er noe som også går igjen på andre områder av norsk samfunnsliv på 1800-tallet. Ved siden av i kirken ser man det samme i misjonsmiljøet, og i forhold til bøndernes motstand mot embetsmennenes store makt i statsapparatet.

Far og sønn Knudsen

Fredrik Tobias Knudsen var en del av herrnhutmiljøet på Lista helt fra starten rundt 1800. Mens han bodde i Bergen fra 1806-1820 skal han ha lest Holms-misjonsblad, et av landets første av sitt slag, noe som skapte interesse for misjonsarbeid. Da han så flyttet hjem til Farsund, startet han rundt 1830 med ukentlige møter, og han forteller at ”Gud lot en Opvækkelse finne Sted”.¹¹⁶ Kombinert med begeistringen over at sønnen Hans Christian Knudsen ble tatt opp til misjonærutdannelse i Tyskland ble ”Fahrsundske Missionselskab” stiftet i 1835, som en forlengelse av de ukentlige møtene. John Nome tilskriver også Fredrik Tobias mye av æren for at NMS ble stiftet. Allerede i 1836 foreslo han at alle landets små misjonsselskaper burde ha en felles komité med sete i Stavanger. Dette var det første praktiske utkast til det som senere ble NMS.¹¹⁷

Fredrik Tobias’ sønn Hans Christian gjorde ferdig utdannelsen i Tyskland, og bestemte seg for å reise til Sør-Afrika. Han ble med det Norges første Afrika-misjonær, og virket for det Rhinske Misjonsselskap i Namaqualand i perioden 1841 til 1847.¹¹⁸ Knudsen hadde muligens en annen praksis for dåp enn Schreuder, men i løpet av sine få år i Afrika døpte han mange innfødte.¹¹⁹ Misjonærene fra NMS døpte sin første afrikaner i 1858, altså 15 år etter Schreuders ankomst.

Far og sønn Knudsens lavkirkelige bakgrunn gjorde at de ikke følte seg hjemme i NMS etter oppstarten i 1842. Misjonsselskapet ble da ledet av prester med en svært kirkelig

¹¹⁵ Jakobsen 1983:12

¹¹⁶ Knudsen 1867:32

¹¹⁷ Nome 1942:249

¹¹⁸ Jakobsen 1983:17

¹¹⁹ Knudsen 1865:81 del 2

profil.¹²⁰ Schreuder som var deres første misjonær, stod ytterst til høyre i det norske presteskap.¹²¹ Likevel er deres betydning for misjonsinteressen rettet mot Sør-Afrika i Farsund og Lyngdal åpenbar, og distriktet fortsatte å være ledende innen misjonsvirksomheten i landet. Dette ble ytterligere forsterket da Gabriel Kielland, den ledende misjionspersonligheten fra Rogaland, ble sogneprest i Lyngdal i 1837.

De første misjonærene – Oftebro og Udland

I et hus i tilknytning til prestegården i Lyngdal vokste Ommund Oftebro opp. Familien hans var nære venner av Kielland, og Ommund bar i aller høyeste grad preg av Kiellands åndelige, lavkirkelige påvirkning.¹²² Konflikten mellom de lavkirkelige og kirkelige i misjonsselskapets oppstartsfase endte med at de lavkirkelige ble presset ut av styret. Da Oftebro sammen med Tobias F. Udland, som også var fra Lyngdal, ble tatt opp i det første kullet på Misjonsskolen i Stavanger i 1843, ble det sådd tvil om deres tro. Dette hadde bakgrunn i deres tilknytning til herrnhuterne, og det gikk så langt at de ble kalt for kjettere. Først da de avla eksamen i 1848, ble ledelsen overbevist om at det var trygt å sende dem til misjonsmarken.¹²³ I mars 1849 dro de to, sammen med den tredje fra deres kull, til Sør-Afrika for å bistå Schreuder. De ble først ordinert til misjonsprester i 1860.

Kilden som her anvendes for å analysere misjonærenes motiver, er brevene som ble sendt fra misjonsmarken og hjem til NMS. Disse ble gjengitt i *Norsk Missionstidende*, enten redigert eller i sin helhet. Av de to misjonærene fra Lyngdal var det Oftebro som var den mest aktive brevsriveren, og det var hans brev som kom på trykk. Derfor er det også hans beretninger som anvendes her.

Det første brevet fra Oftebro er trykt i sin helhet, og her gis det både uttrykk for motivasjon og for hvordan det første møtet med det nye landet opplevdes. Landet blir oppfattet som overveldende og fremmed, men like fullt ”kjært og velkomment”. Etter noen dager følte han seg så hjemme at det ”var som jeg gikk paa Veien fra Oftebro til Præstegaarden”.¹²⁴ Det som først og fremst er interessant i denne sammenheng er likevel hans tanker omkring hans egen motivasjon. I brevet skriver han følgende i en slags ”dialog” med seg selv:

¹²⁰ Jakobsen 1983:19

¹²¹ Handeland 1963:196

¹²² Handeland 1963:228

¹²³ Handeland 1963:229

¹²⁴ *Norsk Missionstidende*: Februar 1850

”Ja, saa staaer du da paa fast afrikansk Grund, du stakkels Ommund! Saa er du da virkelig personlig i det Land, du i Drømme saa ofte besøgte og hvor din Aand og din Tanke saa ofte og længe har vandret ... Ja her er du i det Land, hvor din Tro skal staae sin Prøve, hvor det kommer an paa, hvor ægte din Kjærlighed til den Herre Jesus er, din Hengivenhed for hans Sag; det Land, hvor du skal vise din Brugbarhed som hans Redskab, - hvor du skal hellige alle dine Evner og Kræfter i hans riges Tjeneste, bruge dem i kampen mod Hedenskabets Mørke og Magt...”¹²⁵

I den positivistiske tradisjon kan et slikt utsagn være vanskelig å forholde seg til da Oftebro ikke gir noen rasjonell forklaring på hvorfor han tok sitt valg. Dette kunne fort blitt avskrevet som en handling utløst av emosjonelle faktorer. Hvis han hadde vært formålsrasjonell (jfr. Weber), ville han nok hatt andre mulige veier i livet som var langt mer lønnsomme. Oftebro reiste dessuten til Sør-Afrika mens den sørlandske skipsfarten fortsatt var inne i en gullalder. Tekstutdraget tyder på at motivasjonen hans var preget av religiøs overbevisning, og at det er handlingen i seg selv som er verdifull, ikke resultatet. Altså bærer handlingen preg av å være av verdirasjonell karakter. Gjennom å flytte til misjonsmarken kunne Oftebro vise sin kjærlighet til Gud, og hengivenhet til hans sak.

Det siste utsagnet i utdraget hvor Oftebro skriver at han vil bruke seg selv i kampen mot hedenskapet, kan også diskuteres i forhold til begrepet ”misjonsimperialisme”. Dette begrepet henviser til at misjonærene direkte eller indirekte bidro til koloniseringen av Afrika, og at de ønsket å bidra til å sivilisere hedningene. At Oftebro bidro til å vestliggjøre Afrika er meget sannsynlig. Misjonsstasjonene han arbeidet på hadde i tillegg til kirker både skole og sykehus. Rollen de spilte ble satt godt ord på av den britiske guvernøren i Sør-Afrika: ”I think more of missionaries than of soldiers to keep the savages quiet”.¹²⁶ Randi Rønning Balsvik sier at nettopp denne utdanningen som misjonærene satte i gang var den største endringen Afrika gjennomgikk i kolonitiden.¹²⁷ Til tross for sitt bidrag til kolonialisme er det lite i Oftebros brev som tyder på dette er grunnen til at han ville bli misjonær. Altså røkkes det ikke ved at hans valg om å emigrere var verdirasjonelt fundert.

¹²⁵ *Norsk Missionstidende*: Februar 1850

¹²⁶ Berg 2009:324

¹²⁷ Balsvik 2004:99

I det neste brevet fra Oftebro blir det verdirasjonelle enda tydeligere. I april 1850 var de i gang med undervisningen blant de lokale stammene, og Schreuder har startet med preken på det lokale språket. Det som peker seg ut i denne sammenheng, er likevel at ikke Oftebro virker nevneverdig plaget av at ingen har latt seg døpe enda.¹²⁸ Han virker fortsatt fornøyd med å være blant ”disse arme Mennesker”, og at det er nettopp handlingen i seg selv som er det sentrale. De later til at han har visse religiøse ”bud” eller ”forventninger” over seg som gir mening for hans virke.

Mot dette kan en innvende at Oftebro muligens bare er redd for å fremstå som mislykket overfor sin arbeidsgiver i Norge, og derfor unngår å skrive om mangelen på omvendte hedninger. På den andre siden hadde Oftebro bare vært i felten i under et halvt år, og gir uttrykk for at den språklige barrieren er problematisk, uten å virke unnskyldende. Tvert imot sier han i sitt neste brev rett ut at han ikke følte seg klar til å overta søndagspreken for Schreuder, da han måtte reise bort en periode. ”Herren ... har søgt at vise mig eftertrykkelig nok, at jeg dertil ikke var kaldet”,¹²⁹ altså til å holde preken på det lokale språket. Likevel gjorde han det siden han ikke ”paa anden Maade kunde virke i og for den [Guds] gjerning”. Ellers er det i brevene mange beskrivelser av hvilke utfordringer de møter, og hvordan de håndterer dem.

Konklusjonen i forhold til Oftebro er altså at han hans motivasjon for å emigrere var verdirasjonelt fundert. For å få en bedre forståelse av dette er det nyttig å se hva slags forhold nordmenn på 1800-tallet hadde til Gud og religion. Det fortonet seg annerledes enn det som er vanlig i dag. Religionen hadde et nakketak på folket gjennom hele århundret. Troen på Gud var altså ramme alvor for misjonærene.¹³⁰ Også for andre var forholdet til Gud noe som i stor grad definerte hverdagen. Ludvig Larsen skildrer hvordan hans kone endret væremåte etter at ”Gud havde begynt sit Arbeide i hans Hustrues Sjæl”.¹³¹ Larsen forteller at hun sluttet å pynte seg, endret oppførsel og begynte å be flere ganger til dagen.

For det andre er det interessant å sette Oftebros syn på afrikanerne i sin rette kontekst. I hans samtid var det helt naturlig å se på europeerne som kulturelt og sivilisatorisk overlegne.¹³² Afrikanerne ble usiviliserte jegere og sankere, som ikke drev annen handel enn slavehandelen. Så Oftebros snakk om ”Hedenskabets Mørke” er i aller høyeste grad et uttrykk for samtidens syn på ikke-europeiske folk. Synet på hvordan misjonærene så sin rolle i

¹²⁸ *Norsk Missionstidende*: juli 1850

¹²⁹ *Norsk Missionstidende*: november 1851

¹³⁰ Berg 2009:326

¹³¹ Larsen 1894:62

¹³² Simensen 1984:44

forhold til afrikanerne kommer godt til syne i en misjonssang som er trykt i *Missionstidende*: ”kom med lys til Vore Strande, stil vor længsel, bryd vor trods”.¹³³ Her uttrykkes det en tro om at det er dette hedningene egentlig ønsker, selv om de strider i mot.

Livet før døden

De neste utvandrerne som skal analyseres bærer i seg en overgang mellom de første misjonærene, og utvandrerne som kom senere. Den ene er den samme som også representerte de ulike trekkene i Spinds historie, nemlig Ludvig Larsen. Sammen med Torsten Tobiassen reiste han flere ganger til både Sør-Afrika og Madagaskar hvor han bosatte seg i kortere og lengre perioder. Kilden som blir brukt for å analysere motivene bak deres utvandring, er Larsens selvbiografi *Livet før døden* fra 1894. I denne kommer det frem et langt mer mangfoldig bilde av utvandringen enn i det rent verdirasjonelle hos Oftebro, noe man også kan se av tittelbladet i boken. Her er først underoverskriften *En norsk sømands Oplevelser og Jagttagelser i mange Lande*, med påfølgende titulering av seg selv: ”tidligere Fører av Missionsskibet *Elieser* og Admiral i Dronningen av Madagaskars Tjeneste”. En utfordring her er at utsagnene er Larsens og derfor bare kan gi uttrykk for hans egen motivasjon. Likevel gjorde han og Tobiassen flere av sine reiser sammen, og med andre referanser til Tobiassens liv fra bygdebøker kan man også antyde noe om hans motivasjon.

Som med Oftebro var det først gjennom NMS at Larsen kom til det sørlige Afrika. Hans kone hadde lenge forsøkt å få han til å leve mer kristelig, men ”han fant ikke Fred med Gud Strax”. Men etter hvert begynte han å lese bibelen til tross for at de andre om bord på skipet han var på, ”spottede over Læseriet”.¹³⁴ Da ”Lyset var gaaet op for Væringen [Larsen] ... maatte det være hans fornemste Opgave, at leve så meget til Guds Ære, som det var ham mulig”.¹³⁵ I det påfølgende forteller han at han ønsket å bli tatt opp på Misjonsskolen, men ikke ble tatt opp siden han hadde to barn. Han skulle likevel få en annen sjanse da misjonsskipet *Elieser* skulle ut på sin første reise. Skipet trengte styrmann, og Larsen fikk jobben. Dette ble hans første reise til Afrika i 1865.

Måten Larsen forteller om denne perioden i livet sitt ligner mye på det vi så hos Oftebro. Verdien av handlingen, å leve til Guds ære, er det som tilsynelatende avgjør at han flytter. Målet med reisen blir sekundært. Når dette i tillegg er religiøst fundert er det klart at

¹³³ *Norsk Missionstidende*: oktober 1849

¹³⁴ Larsen 1894:64ff

¹³⁵ Larsen 1894:76

også Ludvig Larsen har verdirasjonelle motiver. Men som sagt er dette ikke entydig hos Larsen. Det var ikke denne gangen han faktisk emigrerte. Han ble i 1866 forfremmet til kaptein på *Elieser*, og var skipets fører i perioden frem til 1872.¹³⁶ Til tross for at han var mange ganger i Sør-Afrika i perioden ble han ikke bofast før rundt 1875. Det er likevel viktig å påpeke at det var misjonen som i første omgang gjorde at han reiste til Sør-Afrika.

Det er vanskelig å si eksakt årstall for når han endelig bosatte seg i Sør-Afrika. For det første var hans første kone hjemme i Norge. For det andre var han i lange perioder på sjøen. Og for det tredje flyttet han flere ganger mellom Sør-Afrika og Madagaskar. Sannsynligvis var det først rundt 1887 at han slo seg ned i Sør-Afrika for en lengre periode. Sønnene til Larsen hadde i flere år tjent gode penger på en trelastforretning i gullgraverbyen Barberton i Transvaal, og da Larsen fikk tilbud om å bli bestyrer av forretningen, besluttet han å flytte.¹³⁷ Til tross for hans krasse beskrivelse av gullgraverne og samfunnet de levde i, bosatte han seg altså her, og tjente gode penger på forretningen. Mulighetene for å tjene penger i forlengelsen av gullgruvedriften har han nok kommet til visshet om gjennom sine sønner som visstnok hadde prøvd seg som gullgravere.

Motivasjonen hans for å flytte denne gangen var todelt. For det første mistridde hans andre kone på Madagaskar, og ønsket å flytte til Transvaal. Altså var det innslag av emosjonelle motiver. At de valgte nettopp gullgraverbyen Barberton, og senere Johannesburg, virker på den andre siden mer formålsrasjonelt fundert. Første gangen var det trevarehandelen, andre gang planer om å investere i en kullgruve.¹³⁸ Planene om kullgruve ble lagt til side da han ikke fikk lån av sine kontakter i London. Da sønnen fikk en stor kontrakt for å bygge en jernbane, oppsøkte han ham for ”at opholde sig der en tilstrøkkelig Tid til at bedømme, om han ville tage nogen Andel i Fortjænensten”.¹³⁹

Ludvig Larsens utvandring som endte med at han bodde lenge i Sør-Afrika var altså i utgangspunktet noe som startet verdirasjonelt da han ble med *Elieser*. Bofast i Sør-Afrika ble han først da han så de gode utsiktene til å tjene penger, noe som tyder på en formålsrasjonell tankegang. I Everett Lees migrasjonsteori er det en sekkebetegnelse som han kaller personlige faktorer, hvor en av dem er at personlighet kan være avgjørende for å forstå utvandring generelt.¹⁴⁰ Har man et stort utvalg av emigranter, blir dette naturligvis vanskelig. I dette prosjektet med relativt få emigranter ønsker jeg å konkretisere nettopp dette med personlighet

¹³⁶ Bang 1999:57

¹³⁷ Larsen 1894:414

¹³⁸ Larsen 1894:469

¹³⁹ Larsen 1894:478

¹⁴⁰ Lee 1966:51

i forhold til det som kanskje er den mest sentrale av alle utvandrerne. Men vi skal trekke frem enda ett trekk ved Ludvig Larsen, bare for å vise hvor kompleks og mangesidig en utvandring kan være. For Ludvig Larsen var ikke bare misjonsvenn og businessmann, han var kanskje først og fremst en eventyrer som sjelden bodde lenge på samme sted. ”Væringen ligner Trækfuglen” sier Larsen selv, riktignok i forbindelse med at han har rigget seil på en sykkel til å reise rundt i landet med.¹⁴¹ Men dette utsagnet beskriver vel så godt hans personlighet. På sine mange reiser skal han ha vært til India, Madagaskar, flere ganger tur-retur fra Sør-Afrika til London, og ”en Afstikker til Amerika”. De medfølgende historiene vitner om kreativitet, driftighet og eventyrlyst. Skal dette sees i sammenheng med Max Weber og hans fire idealtyper, ser vi at Larsens handlinger også er emosjonelt fundert. Altså at han lar følelsene, eller eventyrlysten, påvirke hvilke valg han gjør. Dette er ikke noe jeg har grunnlag til å si er et generelt trekk ved denne utvandringen, men jeg tror Larsens eventyrlyst var avgjørende for at han endte opp i Sør-Afrika, og dermed at det senere oppstod et utvandrer miljø rettet mot Sør-Afrika. Rollen han hadde i forhold til å inspirere andre spindsværingar til å flytte samme veien skal drøftes i neste kapittel

Ludvig Larsens fetter og følgesvenn i flere år var Torsten Tobiassen som seilte med Larsen på *Elieser*. Også hos han kan vi se mange av de samme trekkene som hos Larsen, men siden han ikke har etterlatt seg samme type kildemateriale, er det vanskeligere å drøfte hans motivasjon for å reise ut. Tobiassen ble som Larsen først knyttet mot Sør-Afrika gjennom Misjonsselskapets skip *Elieser*.¹⁴² De var også sammen om å kjøpe skuta *Agnes* for å starte handelsstasjoner på Madagaskar for et britisk firma. En ekspedisjon Larsen ikke var direkte involvert i viser at også Tobiassen var en driftig eventyrer. Tobiassen var en av initiativtakerne til Debora-ekspedisjonen. Sammen med flere av sjøfolkene fra *Agnes* kjøpte de en skute og bestemte seg for å kolonisere Aladabraøyene nord for Madagaskar, hvor de forventet å finne både gull og rike skoger.¹⁴³ Grunnet for stor gjeld kom ikke denne ekspedisjonen lengre enn til Madagaskar.¹⁴⁴ Tobiassen, som var kaptein om bord, bosatte seg med familien i Natal, overtok *Debora*, og seilte den i over fem år mellom Sør-Afrika og Madagaskar.

I den grad man kan antyde Tobiassens motiver ser det ut til at de i stor grad er like sammensatte som Larsens. Verdirasjonelle motiver har sannsynligvis ligget bak hans forbindelse til *Elieser*. Formålsrasjonelle motiver har sannsynligvis vært en sentral del av

¹⁴¹ Larsen 1894:467

¹⁴² Reite 2008:56

¹⁴³ Birkenes 1966:207

¹⁴⁴ Dette var nok til det beste for passasjerene da øyene er veldig små nærmest ubeboelige øyer uten ferskvann

både perioden på *Agnes* og *Debora*. Men også ikke-rasjonelle motiver som handler om personlighet har nok hatt betydning. Debora-ekspedisjonen vitner ikke bare om voldsom driftighet og pågangsmot, men også om eventyrlyst.

Konsul Egeland

Den siste av pionerene som skal omtales, byr på en analytisk utfordring. Jacob Jacobsen Egeland var ikke en utvandrer i tradisjonell forstand, som pakket sine saker og forlot hjemlandet med mål om å bosette seg et annet sted. Tvert i mot var det tilfeldigheter, i form av et uvær, som gjorde at han i 1880 havnet i Durban. Egeland skriver om dette i månedsavisen *Fram*, som var en avis utgitt for nordmenn i Sør-Afrika. Skipet han var ombord på forliste like utenfor Durban, og han ble fisket opp av vannet av redningsmenn på land. Måten Egeland havnet i Sør-Afrika på kan altså ikke motivforklares, da det ikke var en bevisst handling, men enn ren tilfeldighet. På den annen side så var det han selv som valgte å bli i land og bosette seg her.

Hvorfor Egeland valgte å gjøre dette viser to sentrale trekk som kom til å prege den senere utvandringen. Det første går på relasjoner mellom utvandrere, og skal være hovedtema i kapittel fire. Det andre er en klarere formålsrasjonell tankegang enn dem som var før. Med tanke på relasjoner, ser vi altså at det allerede i 1880 bosetter seg en utvandrer seg her gjennom kjentfolk fra hjemlandet. Med en gang Egeland hadde kommet i land så han norske flagg, og hørte folk som snakket norsk.¹⁴⁵ I havnen lå *Elieser*, og ombord her traff han allerede den første kvelden sin fetter Jacob Larsen (sønn av Ludvig) som bodde i byen sammen med sine tre søsken. Dette må ha gitt en sterk trygghet for en 16-åring strandet i et fremmed land. Sett i forhold til Webers idealtyper kan beslutningen om å bli i land således ha vært emosjonelt betinget. Hvilken rolle slike koblinger kom til å prege den senere utvandringen til Sør-Afrika vil bli analysert i kapittel fire.

Å si at det kun var emosjonelt fundert ville være en kraftig forenkling. Også hos Egeland kan vi se spor av eventyrlyst, dog ikke like fremtredende som hos Ludvig Larsen. Det som først og fremst peker seg ut hos Egeland, og som han må ha sett av sine slektninger, var forretningsmulighetene som var i landet. Altså representerte ikke slektningene bare emosjonell trygghet, men også mulighetene for økonomisk trygghet. Der hans forgjengere var opptatt av moral og gudsfrykt var Egeland tydelig formålsrasjonell i sin tankegang. For at en

¹⁴⁵ *Fram* nr 4 1914 s. 12

handling skal være formålsrasjonell er det målet som styrer en persons handling. For Egeland ser målet ganske enkelt ut til å ha vært å tjene penger, og mulighetene så han i Zululand. Først startet han en handelsforretning og hotell, og da den britiske hær i 1889 gikk inn i landet for å slå ned et opprør, tjente han store penger på leveranser til den britiske armé.¹⁴⁶ Her er det interessant å stoppe opp av to årsaker. For det første plasserer Egeland seg dermed sammen med en rekke nordmenn som var profitører på kolonialismen, og som i liten grad har blitt forsket på før de siste årene.¹⁴⁷ For det andre er det tydelig at pengene han tjente ikke var ukontroversielle, hvilket ytterligere understreker at Egeland tenkte formålsrasjonelt. I *Livet før døden* skriver Egelands onkel Ludvig Larsen at ”mange var begjærlige efter de Penge, som den engelske Arme lod drysse fra sig på sin Marsch”.¹⁴⁸ Det er bruken av ordet ”begjærlige” som gjør at forretningene kan kalles kontroversielle. I kristen sammenheng gir ordet negative konnotasjoner, og med sin bakgrunn fra misjonsselskapet kan ikke dette tolkes som annet enn en kritikk av den jakten etter penger Egeland var med på.

Foreløpig konklusjon

Kort oppsummert har vi nå sett at pionerene kan deles inn i to hovedkategorier hva motiver angår. De aller tidligste som dro var misjonærer preget av en verdirasjonell tankegang. For dem var handlingen i seg selv det motiverende, altså å tjene Gud. Senere i tid ser vi en overgang til at utvandringen får et sterkere preg av å være formålsrasjonell. Ludvig Larsen representerer en overgang ved at han først reiser til Sør-Afrika i misjonens tjeneste, før han senere blir bofast når han ser forretningsmulighetene. Bakenfor de verdi- og formålsrasjonelle handlingene kan vi hos flere av emigrantene også se en tydelig eventyrlyst.

Spørsmålet er om dette, eller hva av dette som også lar seg overføre til et høyere nivå, for å si noe om hjembygdene deres? Når det gjelder misjon, har vi allerede sett at Lyngdal og Farsund var arnested for mye av pionerarbeidet i norsk misjonsarbeid. Vi har også sett at næringsstrukturen i Spind gjorde at de lenge ble tvunget til å være kreative for å få seg inntekt. Dette kan ha gitt både interesse for, og evner til forretningsdrift, som helt klart flere senere utvandrere viste. Når det gjelder eventyrlyst, er dette noe vanskeligere å se på som et generelt trekk ved et lokalsamfunn. Likevel mener jeg at Spindshalvøya var mer ”global” i forhold til hvilke områder i verden folkene som bodde der hadde kontakt med, sammenlignet

¹⁴⁶ Saxe 1914:85

¹⁴⁷ Se Bang og Kjerland (2002) og Kjerland og Rio (2009)

¹⁴⁸ Larsen 1894:413

med andre områder i distriktet. Dette kan si noe om at der var en annen kultur for å reise til andre steder enn bare til USA. Et godt bilde av hvor globale de var i Spind får man av å se på 1900-tellingen for gården Helle. Denne gården har både Ludvig Larsen og Jacob J. Egeland tilknytning til gjennom at Bjørnevåg ligger under den. Totalt bodde det 81 personer på Helle. Tolv av disse står oppført med midlertidig bosted i utlandet, og da kommer en del emigranter i tillegg. Av de tolv er to ombord skip på Atlanteren, en på ”Sydhavsørne”, to i Kina, to i Amerika, en i England, samt tre i Durban i Sør-Afrika. De er altså spredt utover hele kloden.¹⁴⁹ Lignende tall gjelder også fra andre gårder i området. Sammenligner vi dette med en tilsvarende undersøkelse fra gården Øie i den mer typiske amerikabygda Liknæs, kommer det spesielle enda tydeligere frem: av 27 i utlandet, er det bare én som ikke er i Amerika.¹⁵⁰ Dette er med å illustrere en større bredde i reisemål enn det man kanskje hadde i andre bygder.

Misjon og mammon

Vi har nå sett at misjon, eventyrlyst og forretningstift motiverte utvandrerne til å dra til Sør-Afrika, og at dette henger sammen med områdene de flyttet fra. Det neste spørsmålet er da om det er noen sammenheng mellom den religiøse og den formålsrasjonelle utvandringen?

1800-tallet var en brytningstid i norsk historie. I det politiske liv var det embetsmannsstaten som gikk under etter press fra blant annet bondebevegelsen. Innenfor det religiøse liv inntok de lavkirkelige miljøene en viktig posisjon i forhold til den embetsstyrte kirken. Århundret ble også innledet av at flere store handelshus falt sammen, og stadig større deler av befolkningen tok del i det økonomiske liv, blant annet gjennom partsrederier og småindustri. Sammenhengen mellom det økonomiske og religiøse liv er noe omdiskutert, men et sentralt kjennetegn ved vekkelseskristendommen og de lavkirkelige miljøene er betoningen av moral og livsførsel. Samfunnet hvor misjonsbevegelsen vokste frem var preget av gudsfrykt, arbeidsomhet, flittighet, nøysomhet og foretaksomhet, noe som førte til at mange forbedret sine kår og fikk økt innflytelse.¹⁵¹ Hovedpoenget her er å vise at utvandrerne hjembygder var preget av en innstilling som ligner Hans Nielsen Hauges, som binder sammen religiøse verdier med økonomi og arbeid.¹⁵²

¹⁴⁹ 1900-tellingen for Spind. Helle gård - * markert på ”mellombels bustad” www.digitalarkivet.no

¹⁵⁰ 1900-tellingen for Liknæs. Øie gård - * markert på ”mellombels bustad” www.digitalarkivet.no

¹⁵¹ Thorkildsen 1998:175

¹⁵² Norborg 1970:36 ff

En som i samtiden gjorde interessante observasjoner av forholdet mellom misjon og forretningsvirksomhet, var den kommende misjonæren, og tidligere nevnte, Hans C. Knudsen. Sammen med faren stod han bak "Fahrsundske Missionsselskab" og hadde også en finger med i spillet når "Maadeholdsforeningen" ble startet. I hans dagbøker fra disse årene kan vi lese at han reagerte på de veldige alkoholproblemene som han møtte i Farsund, og særlig på Lista (Vandsøe).¹⁵³ Han sier også at de som kunne gav penger til misjonen, mens de som hadde for lite til å gi meldte seg inn i misjonsforeningen. Hovedsaken for Knudsen var å samle inn penger til misjonssaken, og han var veldig imponert over giverviljen til de "driftige spindsfolk", som var "christelige og rige". Hvor disse skipperne gikk til møte avgjorde hvor man fikk inn mest penger.¹⁵⁴ På den andre siden var han skuffet over dem når det kom til den manglende støtten til "Maadeholdsforeningen". Særlig de rike skipperne som han sier har kommet til sin rikdom gjennom brennevinshandel, burde føle seg dårlige over å bidra til manges undergang.¹⁵⁵

Sitatene til Knudsen er interessante av flere grunner. For det første får man som tidligere inntrykk av at det var mer velstående og dyktige forretningsmenn i Spind enn på Lista. For det andre virker det tydelig at kristendommen står sterkt, med sterke bånd til misjonen som de gjerne gir sine penger til. Vi skal kanskje være forsiktig med å trekke for mye ut av en slik beretning, men det at han skriver om den manglende støtten til avholdssaken i Spind er også verdt å merke seg. De fremstilles som rause kristne så lenge moralen det bar i seg ikke kunne ødelegge for deres forretningsvirksomhet. Hvorfor det er slik skal jeg ikke spekulere i her, men det er grunn til å understreke at vi har sett at forretningsdrift og misjon også er de vanligste systemene for utvandrere til Sør-Afrika.

Det er videre interessant at vi kan kople Knutsens påstander til Larsen-slekten i Bjørnevåg og handelsmannen Jacob Larsen. Jacob var far til eventyreren Ludvig Larsen samt bestefar til Jacob Egeland og Abraham Emil Larsen. I tillegg til å eie flere jordeiendommer hadde han skog, skipsaksjer og et sagbruk. Da Farsund fikk kommunalt selvstyre i 1838, var en av de aller første sakene de behandlet i kommunestyre, en søknad fra Jacob Larsen om å få drive med brennevinssalg.¹⁵⁶ Altså kan holdningene som Knudsen presenterer, knyttes til slekten for de aktuelle utvandrere. Problemet for Knudsen var å forstå hvordan de kunne sette egen fortjeneste over så mange stakkarers skjebne. Han sier også at de unnskyldte seg ved å støtte seg på den gamle kristne Tobias R. Dybvig ved å si at når han gjorde det samme

¹⁵³ Knudsen 1867:33-34

¹⁵⁴ Knudsen 1867:35

¹⁵⁵ Knudsen 1867:34

¹⁵⁶ Rian 1985:136 bind 1

kunne det ikke være så ille.¹⁵⁷ Altså må de ha vurdert mulighetene for profitt opp mot det moralske ved handlingen.

Hvordan preget dette de aktuelle utvandrere i dette prosjektet? Vi har allerede sett at Ludvig Larsen gjennom sin kone ble ”vekket” og dro ut som kaptein for *Elieser*. Senere startet han flere ulike foretak, og viste i så måte at han etter å ha blitt ”vekket”, ble preget av en slik tankegang som er skissert ovenfor. Dette gir han også uttrykk for i teksten sin. I åpningen til teksten hyller han de allsidige og nøysomme Spindsværingene som ”ikke alltid var klædt etter sidste Parisermode” og som er de fremste i landet på ”Arbeidsomhet, Nøisomhed og Sædelighet”.¹⁵⁸ Selv om han står for en tankegang som for mange skapte økt velstand, er han veldig klar på å vise at man ikke kan tjene ”to Herrer, Gud og Mammon ... [da] bliver man verken Fugl eller Fisk”.¹⁵⁹ Jeg viste tidligere at Larsen var kritisk til dem som tjente penger på leveranser til den britiske koloniseringen av Zululand. Her ser vi at han også mener at de som vil bli noe i verden, må velge å tjene Gud og ikke mammon, som er det bibelske uttrykket for jordisk gods og rikdom.¹⁶⁰ Dette er en sterk vektlegging av det verdirasjonelle (handlingens verdi), samtidig som følgen av dette både i hans og andres tilfeller ble jordisk gods og rikdom. Dette skiller seg til en viss grad fra bildet som vi har sett Knudsen tegnet av spindsskipperne, siden Larsen i alle fall skriver at moral kommer foran fortjeneste.

Mye tyder på at også flere av de senere utvandrerne var preget av en lignende tankegang. Nøysomhet, arbeidsomhet og en moralsk livsførsel var tydelig noe utvandrerne ønsket å bli assosiert med i Sør-Afrika. I det følgende skal vi se hvordan særlig fetterne Jacob J. Egeland og Abraham E. Larsen kombinerte dette med å tjene store penger.

Jacob Egeland skriver i *Fram* at han allerede de første dagene han tilbrakte i Durban tok del i bibellesninger om bord i *Elieser*, og første søndag han var i byen dro han på oppbyggelse i det som da var det norske forsamlingshuset.¹⁶¹ Fra han møtte her første gang til kirken ble reist i 1920 må han ha spilt en nøkkelrolle i den norske menigheten. I anledning 50-årsjubileet for den norske menighet i Durban i 1930 skriver kirkens pastor at det er først og fremst Jacob J. Egeland som hadde æren for at planene om et kirkebygg ble realisert.¹⁶² På siden av dette bygde han seg altså sakte men sikkert opp som forretningsmann, blant annet i forbindelse med britisk kolonisering. Senere tjente han stort på trelast, dypvannsfiske og

¹⁵⁷ Knudsen 1867:34

¹⁵⁸ Larsen 1894:3ff

¹⁵⁹ Larsen 1894:45

¹⁶⁰ Store Norske Leksikon - <http://snl.no/mammon>

¹⁶¹ *Fram* nr.4 1914:12

¹⁶² Hallén 1930:21

hvalfangst. Og selv om han hadde gjort det stort, påpekte han at grunnen til at de lyktes var nøysomhet og sparsommelighet, og at de bygde seg gradvis opp. ”En maa krype før en kan gaa” skriver han.¹⁶³

Hvalfangsten som skulle bli et økonomisk eventyr, startet Egeland med sin fetter i 1908. De hadde da lagt opp penger i lengre tid hver for seg. Abraham Larsen viser at også han ønsket å fremstå som en mann som lyktes takket være nøysomhet og flid. I et brev til ordføreren i Spind, Theiman Theisen, skrev han i 1959 at han for å spare penger jobbet to år med lav lønn, og kun spiste en middag i uka. For disse pengene kjøpte han en tomt hvor han bygde et hus som han solgte, og slik fortsatte han til han etter hvert eide mange hus som han leide ut.¹⁶⁴ Senere startet han flere forretninger i Zululand og drev også sukkerplantasjer.¹⁶⁵ Også her ser vi uttrykt en tro på at nøysomhet er den riktige veien i livet. Larsen var som Egeland også en anerkjent skikkelse i menigheten i Durban. Ved siden av flere verv var han en viktig økonomisk bidragsyter da kirken skulle utbedres.¹⁶⁶ I tillegg til at han selv ønsket å fremstå med et moralsk levesett, skal han også ha ønsket det samme fra hvalfangerne sine. Han skal ikke ha likt at de brukte mer enn strengt nødvendig, og i alle fall ikke på alkohol og damer. I følge en tidligere hvalfanger var han så opptatt av dette at han ble kjørt rundt av privatsjåføren sin på kveldene for å sjekke at hvalfangerne ikke var på steder de ikke burde være.¹⁶⁷ I sum ser det altså at ut til at fokuset på nøysomhet, entreprenørskap og moral, en arv fra den sørlandske pietismen, vedvarte for disse pionerene til langt ut på 1900-tallet.¹⁶⁸

Oppsummering

I dette kapittelet har hovedspørsmålet vært hva som var pionerutvandrerne motiver. Analysen har tatt utgangspunkt i fra Max Webers fire idealtyper for menneskelig handling. De tidligste utvandrerne var misjonærer, og utvandringen deres var i stor grad verdirasjonelt motivert. Senere får vi en overgang mot de som er mer formålsrasjonelt orientert. Utvandrerne med tilknytning til Bjørnevåg så tidlig hvilke muligheter som var for å tjene penger i Sør-Afrika. I tillegg har vi sett at flere må ha hatt en eventyrlyst som har ligget i bunn for valgene de tok, og således kan noe av utvandringen også ha vært emosjonelt motivert.

¹⁶³ *Fram* nr 7 1914:5

¹⁶⁴ Abraham Larsen brev til T. Theisen. Durban, 23.1.1959. Klipparkiv Farsund Resort

¹⁶⁵ Hallén 1930:41

¹⁶⁶ Hallén 1930:40

¹⁶⁷ Bergens Tidende 24.2.2007 – ”Den siste hvalfanger”

¹⁶⁸ Hvorfor den norske kirken i Durban likevel støttet apartheidstyret skal ikke diskuteres her.

Nettopp blandingen av det verdi- og formålsrasjonelle preget både utvandrerne og utvandrerne hjembygder. På den ene siden stod kravene om å ha en moralsk livsførsel. Mens dette noen ganger kom i konflikt med det som på den andre siden var en forretningsteft. Denne hadde til en viss grad religiøse røtter. Om vi igjen trekker inn Weber ser vi at de ikke er vant til skott mellom de ulike idealtypene. De flyter tvert i mot inn i hverandre.

Konflikten mellom moral og kapital ble håndtert ulikt av de forskjellige utvandrerne, og det egentlige spørsmålet er kanskje hvordan denne blandingen av misjon og forretningsteft har noe med utvandring til Sør-Afrika å gjøre? Det vi kan si er at de første misjonærene som dro ut havnet i Sør-Afrika siden det var der misjonsselskapet hadde sine første utsendinger. Da folk senere på ulikt vis kom til området, så de også hvilke muligheter som var for å drive forretninger her. Disse aspektene er sentrale også for å forstå de senere utvandrerne som lyktes med mye av det samme. Men det kanskje viktigste aspektet ved pionerutvandringen er at de skapte bånd mellom sine hjembygder og Sør-Afrika. Disse båndene, som er hovedtema for neste kapittel, utviklet seg etter hvert til et nettverk av emigranter.

Kapittel 4 ~ Et nettverk av emigranter

Introduksjon

I det foregående kapittel var fokuset på makro- og mikronivå, både hvordan verdier og vandringstradisjonen i området spilte inn, men også hvordan de enkelte pionerene gav uttrykk for motivasjonen bak utvandringen. I forlengelsen av denne pionerutvandringen oppstod det noe som minner om et nettverk av emigranter. Det er dette jeg tidligere har presentert som mesonivået. Enkelt forklart så handler dette om å avklare alle bånd og relasjoner mellom mennesker som har flyttet til Sør-Afrika i perioden 1849-1920. Hvis slike bånd er utbredt kan det i stor grad være med å forklare hvorfor det ble et utvandringstilbud rett på veien.

Mesonivået kan konkretiseres på flere måter, og i det følgende vil det tas utgangspunkt i de fire tilnærminsmåtene Nils Olav Østrem angir som egnet for migrasjonsforskning.¹⁶⁹

- Nærhet handler om når utvandrerne står nær hverandre kulturelt, fysisk, sosialt eller på andre måter.
- Overlapping er når en utvandring på forskjellige måter sprer seg fra en gård til en annen.
- Pendling eller arbeidsvandring er utvandring over en kortere periode. Her er hensikten å komme tilbake til hjemstedet
- Ikke-fysisk kontakt omhandler brev og emigranter på hjemmebesøk som førte til en kontakt mellom hjembygd og utvandrerens nye hjemland

Hva resultatet av denne viser, avgjør i hvilken grad man kan si at denne utvandringen var preget av det som i utvandringlitteraturen kalles kjedemigrasjon.

¹⁶⁹ Østrem 2006:105 f

Kildegrunnlag

Kartleggingen av relasjoner mellom utvandrere har foregått gjennom alle deler av arbeidsprosessen, fordi relasjonene kommer frem i alle kildetyperne jeg har brukt, samt i litteraturen. Den ene typen kilder, som folketellinger og emigrantprotokoller, inneholder kvantitativ informasjon i tabellform. Mens folketellinger (gjerne sammen med kirkebøker) kan gi informasjon om familiære bånd, kan emigrantprotokollene vise hvem som reiste sammen. Lignende informasjon finnes også i bygdebøkene. Den andre typen kilder er de mer narrative kildene som for eksempel brev og memoarer. Mens disse i forrige kapittel ble brukt til å si noe om emigrantenes egne motiver for å flytte, blir de her lest på to andre måter. For det første inneholder de rene deskriptive utsagn om for eksempel hvem som reiste sammen. For det andre kan de også analyseres med utgangspunkt i hvordan den som leser utsagnene oppfatter disse, og dernest om fremstillingen av Sør-Afrika gjør at utvandring kan virke fristende.

Nærhet

Nærhet kan forstås på flere ulike måter når en skal se på hvilken innvirkning den har på utvandring. Nils Olav Østrem lister opp fysisk, sosial og kulturell nærhet.¹⁷⁰ I denne studien vil også familiær nærhet inngå som en kategori. Poenget med å se på disse kategoriene er todelt. For det første viser det relasjonen i mellom ulike utvandrere. Hvis en person kjenner en som har utvandret til Sør-Afrika, er sjansen større for at han flytter enn om han ikke hadde kjent han. For det andre kan det si noe om at spesielle grupper i samfunnet, sosiale eller kulturelle, er mer tilbøyelige til å utvandre enn andre.

Fysisk nærhet er det første punktet vi skal se på her. Vi har allerede sett at de fleste av utvandrerne kom fra gårder i umiddelbar nærhet til Spinds- og Rosfjorden og gården Berge ved Lyngdal.¹⁷¹ I et område hvor det er få, små gårder, og gjerne litt avstand i mellom dem, er forholdsvis mange av gårdene representert i statistikken. Dette betyr at det fysisk sett er liten avstand i mellom gårdene hvor emigrantene kom fra. Tatt i betraktning den lave befolkningstettheten betyr det at de i mange tilfeller er for naboer å regne. Eksempelvis kan man ta gårdene langs vestsiden av Rosfjorden, hvor det tilsynelatende er et stykke mellom de ulike gårdene. Dette er en svært ufremkommelig strekning, og heia stuper flere steder ned i

¹⁷⁰ Østrem 2006:106

¹⁷¹ Se Kart 1, kapittel 2

fjorden. Poenget er at det er få folk som bor i området, og man kan derfor hevde at det også i dette området kan man snakke om en fysisk nærhet. Det var i flere tilfeller ingen som bodde mellom disse gårdene, og de var derfor hverandres naboer. Andre steder, som Bjørnevåg, områdene rundt Austad, Berge og Spind kirke (omtrent ved Rødland i kart) ser man at det er større ansamlinger av folk, og det fremkommer uten videre analyse at emigrantene fra disse gårdene har fysisk nærhet til hverandre.

Det neste punktet er familiær nærhet. Senere skal vi se hvordan blant annet ekteskap førte til at utvandring spredte seg mellom gårder (overlapping). Fokuset her vil være å undersøke i hvor stor grad familiære relasjoner la grunnlag for utvandringen. Totalt har 44 av de 92 emigrantene nær familiær tilknytning, definert som søskenbarn eller nærmere, til en annen av emigrantene. De fleste av disse reiste ut etter at en annen fra familien hadde gjort det. I to tilfeller reiste også hele familier ut sammen. Hans Hansen fra Farsund og Øisten Ariansen fra Austad reiste begge (uavhengig av hverandre) til Sør-Afrika som håndverkere i 1896, før de kom tilbake etter Boerkrigen. Da tok de med kone og barn og flyttet til Sør-Afrika for å bosette seg der.

Noe som var mer vanlig, var at søsken, samt fettere og kusiner flyttet etter sine slektninger. Det beste eksempelet på dette er de med familiær nærhet til Ludvig Larsen.¹⁷² I forrige kapittel hørte vi om Jacob J. Egeland som traff fettere i Durban etter et forlis og valgte å bosette seg der. Kombinert med andre faktorer virket det som om tryggheten slektninger representerte, var avgjørende. Bare to år etter kom også hans bror Gabriel. Fetteren deres, Abraham E. Larsen som allerede er introdusert, emigrerte i 1897, og fikk senere følge av tre søsken. Også en tredje gruppe nevøer av Ludvig Larsen flyttet til Sør-Afrika. Gustav Salvesen fra Birkenes i Spind utvandret en uke før fetteren Abraham Larsen, og hans bror kom noen år etter. I sum ser man altså den sentrale rollen pionerutvandringen hadde for de som kom etter. Hele syv nevøer og en niese av Ludvig Larsen emigrerte til Sør-Afrika.

Studerer vi utvandrerens sosiale bakgrunn, kan vi også her til en viss grad snakke om nærhet. Utfordringen her er at utvalget er forholdsvis lite, og at familiær nærhet dermed lett kan henge sammen med sosial nærhet. Til en viss grad kan vi se denne sammenhengen her. Larsen-slekten var i de øvre sosiale sjikt i Spind, i den grad man kan snakke om et slikt sjikt i det egalitære samfunnet Spind var.¹⁷³ Torsten Tobiassen tilhørte også dette sjiktet. Fra Lyngdal utvandret han som senere ble ordføreren, mens misjonsprestene også hadde en sentral rolle i lokalsamfunnet. Dette står til en viss grad i motsetning til de tallene som ble

¹⁷² Ludvig Larsens barn er ikke medregnet her da de bodde i, og emigrerte fra Bergen.

¹⁷³ Far til Ludvig Larsen var kjøpmannen Jacob Larsen

presentert i forbindelse med utvandrerens yrkesbakgrunn i kapittel 2. Der kom det frem at en stor del av dem var håndverkere. Og flere fra nettopp disse slektene var da registrert som håndverkere. Dette hadde sammenheng med at de fortsatt var veldig unge og ikke hadde startet for seg selv enda. Likevel vil jeg ikke legge for stor vekt på den sosiale nærheten i forklaringen. Årsaken til dette er at denne typen nærhet i stor grad også sammenfaller med den familiære, og at det fortsatt er forskjeller i utvandrerens sosiale bakgrunn.

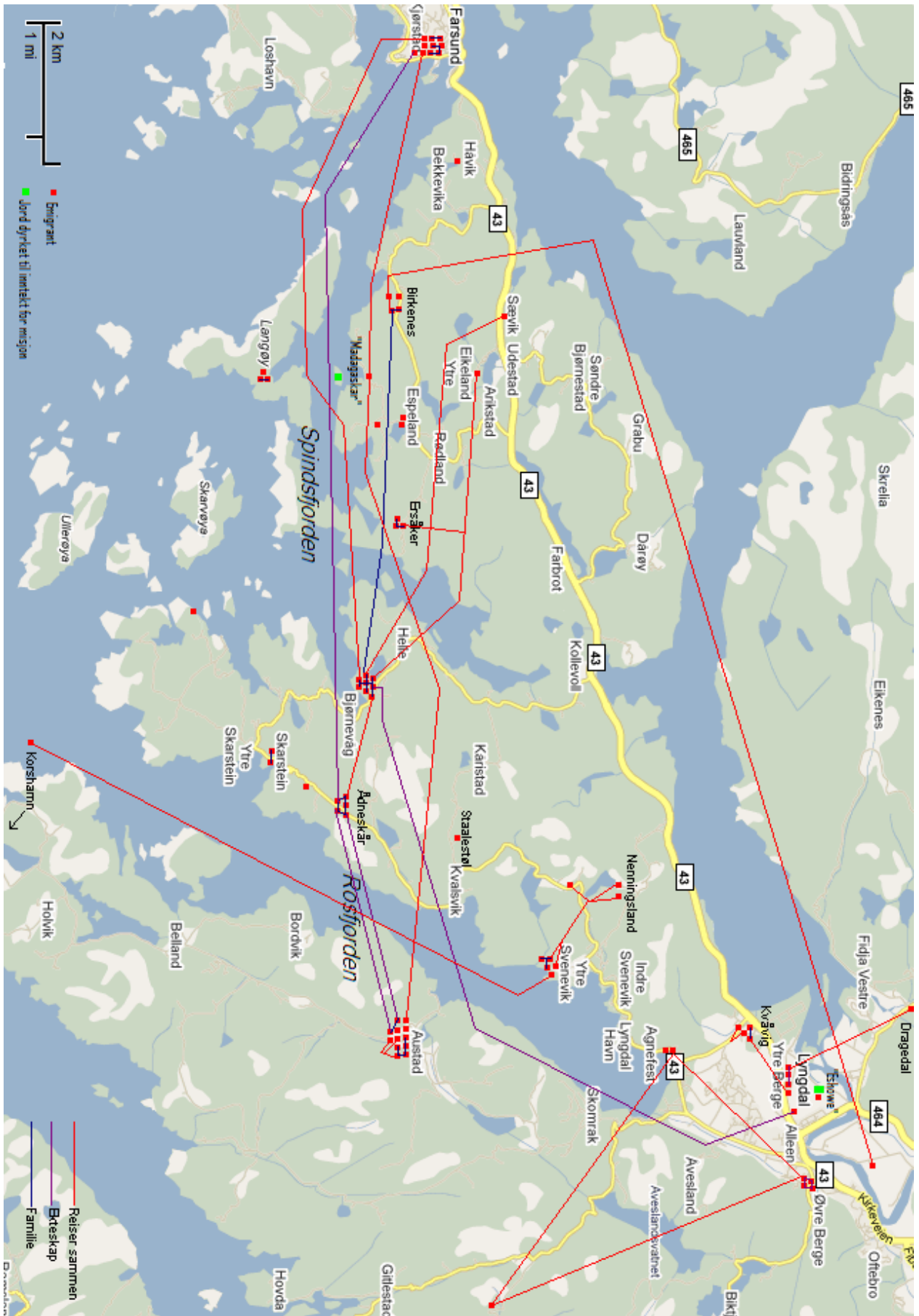
Det siste punktet innenfor nærhet er den kulturelle nærhet, som her i stor grad vil forstås som religiøs nærhet. Grunnen til at denne er viktig er fordi den konkret peker i retning Sør-Afrika i form av misjonsinteressen. Som jeg tidligere har vist, var de lavkirkelige og misjonsbevegelsen i sterk fremgang i dette området på 1800-tallet. Ved siden av de to første pionermisjonærene fra Lyngdal, har vi sett at misjonsinteressen også var tilstedeværende hos familien Larsen, hvor Ludvig var kaptein på *Elieser*. I tillegg kan denne linjen trekkes til Ådneskår hvor to brødre ble misjonærer og reiste i tjeneste i 1910 og 1915. Poenget her er kort å vise at flere enn pionermisjonærene viste en interesse for misjonssaken, noe som kan ha knyttet dem sammen. Senere i kapittelet vil misjonens rolle i forhold til utvandringen bli grundigere drøftet.

Overlapping

I følge Østrem skjer overlapping når en utvandrerkultur spres fra en gård til en annen.¹⁷⁴ I dette tilfellet er det snakk om en utvandrerkultur rettet mot Sør-Afrika, til forskjell fra den rettet mot Amerika. En slik spredning kan skje bare ved hjelp av nærhet, altså ved at ulike gårder og personer er knyttet til hverandre og dermed blir bevisst muligheten å utvandre til Sør-Afrika. Men det er også på to andre konkrete måter hvor dette kan sees tydelig i kildene. Det er enten når noen fra en gård med folk i Sør-Afrika gifter seg med noen fra en gård som ikke har det. Eller hvis personer fra gårder med tilsvarende forhold utvandrer sammen. Vi skal se eksempler på begge deler.

Gården Bjørnevåg, hvor Larsen-slekten holdt til, hadde en pionerrolle i utvandringen og var kanskje den gården hvor man først kan snakke om en utvandrerkultur rettet mot Sør-Afrika. Da Abraham E. Larsen emigrerte i 1897, hadde fortsatt ingen gjort det fra nabogården Ådneskår. Larsen utvandret sammen med Theiss Olufsen fra Ådneskår. Et par år senere hadde

¹⁷⁴ Østrem 2006:105

Kart 2: Et nettverk av emigranter

fire brødre av Theiss emigrert til Sør-Afrika.¹⁷⁵ Her kan man se at utvandringens kultur spredte seg fra Bjørnevåg til Ådneskår ved at en person fra en utvandrer gård reiste sammen med en fra en gård som ikke var det.

Overlapping gjennom ekteskap er også noe man kan se i forlengelsen av dette. Da to av brødrene fra Ådneskår senere reiste tilbake til Norge for å ta misjonærutdannelse, giftet de seg med to søstre fra Grefstad i Austad. Alle fire reiste tilbake til Sør-Afrika hvor de bodde resten av livene sine. Også Jacob J. Egeland kom tilbake og giftet seg med Ragna Kongsmo fra Bergemoen ved Lyngdal i 1899.

Pendling

Pendlingens eller arbeidsvandringens betydning for utvandringen er også en aktuell problemstilling. Flere av utvandrerne var nettopp arbeidsvandrere før de slo seg ned for godt. Det viktigste i denne sammenheng er å vise at det endte med at de etter en tur gjerne hadde noen med seg neste gang. Tidligere i kapitlet nevnte jeg Ariansen og Hansen som begge reiste til Sør-Afrika som håndverkere i 1896. Det er vanskelig å si om deres plan hele tiden hadde vært at familien senere skulle komme etter, eller om valget først ble tatt da de så hvilke muligheter som var i Sør-Afrika. Uansett var de borte noen år før de kom hjem og tok med seg familien. Ariansen hadde på den andre reisen ned også med seg en mann fra Austad som kan knyttes til hans familie. Datteren var nemlig Ariansens tjenestepike mens han var på sin første tur til Sør-Afrika.¹⁷⁶

Det siste eksempelet jeg ønsker å trekke frem i denne sammenhengen, viser lignende koblinger også i Lyngdal. Ole Reinertsen fra Agnefest innerst i Rosfjorden reiste til Sør-Afrika i 1897. Etter noen år der kom han hjem igjen før han reiste sydover nok en gang. Da hadde han med seg to menn, hvorav en fra Øvre Berge (se kart 2).¹⁷⁷

Vi kan altså tydelig se at arbeidsvandringen i flere tilfeller har vært viktig for å få folk til å velge Sør-Afrika som mål for utvandringen. Bakgrunnen for disse arbeidsvandringene ble presentert i kapittel to. Denne formen for vandring hadde lenge vært en del av næringstilpasningen i området, og fortsatte å være det lenge. På Lista i dagens Farsund kommune fortsatte arbeidsvandringene helt ut i etterkrigstiden, og var særlig rettet mot Brooklyn. Siv Ringdal, som skrev masteroppgave om disse vandringene, hevder at det

¹⁷⁵ I følge Salen 1991:33 er det bare fire, men totalt var det fem: Theiss, Enok, Lauritz, Otto og Ludvig.

¹⁷⁶ Folketellingen av 1900, Lyngdal kommune, Austad gård – www.digitalarkivet.no

¹⁷⁷ Emigrantprotokollene fra Kristiansand, 27.4.1900 – www.digitalarkivet.no

eksisterte en ”arbeidsvandringens mentalitet” i dette området.¹⁷⁸ Med dette mener hun at arbeidsvandringene, gjennom sin viktige rolle i mangesysleriet gjennom flere generasjoner, gjorde at vandring ble et naturlig valg for unge som skulle ut i jobb. Selv om den ikke var like sterk og varte like lenge som på Lista, var arbeidsvandringene lenge en helt sentral del av kulturen i spindsområdet, og en viktig grunn til at folk i det hele tatt kunne bo der. Østrem poengterer også at i et område med en sterk vandrekultur, vil vissheten om at utvandringen er en mulighet, alltid være tilstede.¹⁷⁹ Den Cape Town-baserte journalisten Olai Hartmann beskrev møtet med en utvandret lyngdøl i byen på denne måten: ”Lyngdølingene reiser alle ud; men mange kommer ogsaa tilbage. Og da har de i alminnelighed penge med sig, naar de kommer hjem [til Lyngdal]”.¹⁸⁰ Utsagnet kan tyde på at der eksisterte en lignende vandrekultur også i Lyngdal, og ikke bare i Spind og på Lista. Dette gjorde at vandring alltid ble sett på som en mulighet, og i noen tilfeller var altså Sør-Afrika en del av denne muligheten. For at Sør-Afrika skulle være et reelt alternativ måtte der være en form for kontakt mellom de som vurderte utvandring, og noen som allerede hadde vært i eller visste noe om Sør-Afrika.

Ikke-fysisk kontakt

Det siste punktet, som er ikke-fysisk kontakt, er etter min mening det viktigste aspektet på meso-nivået. Dette omhandler den kontakten som oppstod gjennom brevutveksling, men i følge Østrem også når emigranter var i hjemlandet på besøk.¹⁸¹ Derfor vil jeg hevde at det er den ikke-fysiske kontakten som er kjernen i meso-nivået. Uten kontakt ville for eksempel ikke nærhet ha noe å si. På mange måter er det også dette som gjør arbeidsvandring interessant. Misjonens rolle i å skape en bevissthet om Sør-Afrika vil også forstås som ikke-fysisk kontakt, siden det her i stor grad ble formidlet informasjon om Sør-Afrika.

Den ene måten å studere den ikke-fysiske kontakten på er å se på hva som var av kontakt mellom nordmenn i Sør-Afrika og hjemme. Dette er særlig relevant i forbindelse med misjonsbevegelsen. Det andre er å se på innholdet som ble formidlet i kontakten. Kuperinen sier at det ikke finnes skriftlige beretninger i Norge om Sør-Afrika fra 1800-tallet, men dette stemmer ikke.¹⁸² Bare fra dagens Farsund og Lyngdal ble memoarene til Ludvig Larsen og

¹⁷⁸ Ringdal 2002:126

¹⁷⁹ Østrem 2006:107

¹⁸⁰ Hartmann 1900:135

¹⁸¹ Østrem 2006:106

¹⁸² Kuperinen 1991:

Hans C. Knudsen gitt ut. I tillegg kommer en mengde brev fra misjonær Oftebro som ble trykt i *Norsk Missionstidende*. Alle disse narrative tekstene inneholder utfyllende beskrivelser av Sør-Afrika.

Når det gjelder Knudsens reisebeskrivelse fra hans tur til Afrika i 1842, så kan nok den best brukes til å forstå at utvandringen fortsatt lot vente på seg noen tiår. Sitt første møte med Sør-Afrika beskrev han slik:

”Jeg havde tænkt mig det første Syn af de Sorte eller Hedninger saa glædeligt og indtagende, at jeg længselsfuldt saa den Dag i møde, da det skulde forundes mig. Men ak, hvilket forskrækkeligt Syn! ... Man bliver angst og bange naar man hører og ser dem.”¹⁸³

Denne hilsenen hjem var fra hans reise i 1842, da han var i det Rhinske misjonsselskaps tjeneste. Selv om overnevnte utsagn neppe vekket utferdstrangen i hjembygda, stod Knudsen sammen med faren bak en stadig økende misjonsinteresse. Det var nettopp denne misjonsinteressen som først fikk Oftebro til å bli misjonær, og senere Ludvig Larsen til å bli kaptein på *Elieser*. Gjennom Oftebro (og Udland) og Ludvig Larsen ble det tidlig opprettet ikke-fysisk kontakt med Sør-Afrika. Ved siden av de stadige brevene var Oftebro hjemme på besøk i 1873-74.¹⁸⁴ Selv om Ludvig Larsen var mest ute, var også han hjemme på besøk flere ganger, uten at han sier når. Sikkert er det at han var i Farsund i 1892,¹⁸⁵ noe som også er kort tid før utvandringen kom skikkelig i gang.¹⁸⁶

Få steder kan vi i tekstene se at det berettes konkret om at en person har motivert en annen til å reise. Det nærmeste vi kommer en slik konkret beskrivelse av en meso-forbindelse er når Ludvig Larsen beskriver ”de umaadelig store Fiskerier” utenfor kysten av Natal.¹⁸⁷ Han skriver videre at skandinavene burde kjenne til dette, og at han selv ”har talt med et Par Sømend, som vil reise ned og forsøge Fisket”.¹⁸⁸ Dessverre kobler ikke kildene ham mer direkte enn dette til styrmannen Enok Olufsen fra Ådneskår. Olufsen utvandret i 1899 og ble fiskebåtskipper med base i Durban.¹⁸⁹ Sjansene for at det var nettopp Larsen som satte ham på

¹⁸³ Knudsen 1843:1

¹⁸⁴ Misjonsarkivet - http://www.mhs.no/arkiv/article_583.shtml

¹⁸⁵ Larsen 1894:112

¹⁸⁶ Oftebro og Larsen var og mye i kontakt med hverandre i Sør-Afrika. Første gang *Elieser* kom til Durban, tok Oftebro dem i mot (Larsen 1894:85). Larsen reiste også sammen med Oftebro til misjonsstasjonen Eshowe, noe som er nøye beskrevet i memoarene (Larsen 1894:133ff)

¹⁸⁷ Larsen 1894:104

¹⁸⁸ Larsen 1894:105

¹⁸⁹ Abraham Larsen brev til T. Theisen. Durban, 23.1.1959. Klipparkiv Farsund Resort

tanken om å prøve fisket utenfor Natal, er absolutt tilstede. Boken og historiene til Larsen har helt sikkert vært velkjent i området rundt hjemgården i Bjørnevåg. Noe som ytterligere sannsynliggjør en kobling er at Enok Olufsens bror bodde i Bjørnevåg, og hadde emigrert til Sør-Afrika sammen med Abraham E. Larsen.¹⁹⁰ Senere var det nettopp Enok Olufsen som tipset Abraham Larsen og Jacob Egeland om mulighetene for hvalfangst utenfor Natal.¹⁹¹

Også Abraham Larsen selv har gitt Ludvig Larsen æren for at han utvandret. I et intervju med *Farsunds Avis* på et hjemmebesøk i 1951 sa Larsen at hans onkel Ludvig hadde vært på besøk i Bjørnevåg i barndommen hans. Hans utrolige historier fra Afrika ”tente en brann av eventyrlyst og utferdstrang” i Larsens guttesinn. ”Så reiste Larsen ut” slår avisen kort fast.¹⁹²

Det vi ser her er altså mange koblinger mellom utvandrerne som har utgangspunkt i en pioner. Det spesielle med de to siste eksemplene er at det så direkte slås fast at noen har blitt motivert (av Ludvig Larsen) til å flytte. Det er selvfølgelig en mulighet for at Ludvig Larsen i det første eksempelet skriver det for å fremheve seg selv og sin rolle i utvandringen. Like fullt er det mye som kan tyde på at der er en sammenheng mellom hans uttalelser, og senere utvandrere.

I det følgende vil fokuset være litt annerledes. I stedet for å finne konkrete koblinger, skal analysen konsentreres om hva som ble kommunisert overfor folk i hjembygdene. Det vi skal se er at det i stor grad var økonomiske suksesshistorier, som ikke kan ha gått upåaktet hen.

Økonomiske suksesshistorier

Uten at vi skal dvele for lenge ved Ludvig Larsen i denne sammenheng, vil vi også her måtte starte med ham. Ikke lenge etter han var ferdig som kaptein på *Elieser* startet han opp egen forretningsvirksomhet. Da han dro ut med skonnerten *Agnes* fra London mot Madagaskar, hvor planen var å etablere handelsstasjoner, hadde han med seg ikke mindre enn tre andre spindsværinger.¹⁹³

Ved siden av Larsen er det først og fremst Torsten Tobiassen fra Egeland som fremtrer i kildene. Mens Larsen slo seg opp som handelsmann på Madagaskar, dro Tobiassen tilbake til Bergen for å samle folk til en ny ekspedisjon hvor planen var kolonisering av en

¹⁹⁰ Folketelling 1900, Helle gård i Spind – www.digitalarkivet.no

¹⁹¹ Abraham Larsen brev til T. Theisen. Durban, 23.1.1959. Klipparkiv Farsund Resort

¹⁹² ”Spindsgutten Abraham Larsen...” – Farsund Avis, sommeren 1951. Klipparkiv, Farsund Resort

¹⁹³ Larsen 1894:146

øygruppe.¹⁹⁴ Etter ekspedisjonen ble oppløst på Madagaskar, overtok han skipet og seilte det i flere år i farvannene mellom Madagaskar og Natal. I 1885 flyttet Tobiassen og familien tilbake til gården Spindanger i Spind.¹⁹⁵

I forbindelse med innsamlingen til amtmannens femårsberetning for perioden 1896-1900, har fogden i Lister laget en oversikt over personer som drev landhandel. I Spind var den eneste som gjorde dette med handelsbrev Torsten Tobiassen. Han drev handel, og bodde på det viktigste handelsstedet i kommunen, Spindanger.¹⁹⁶ Dette betyr med andre ord at Tobiassen hadde en sentral rolle i samfunnet i Spind.

Flytter vi blikket til Lyngdal, ser vi også at en hjemvendt emigrant tidlig fikk en svært sentral rolle i lokalsamfunnet. Gabriel Andersens emigrasjon bærer preg av arbeidsvandring. Han var først i USA og Cape Town i flere år, før han i 1899 ble lokket tilbake til Cape Town for å lede arbeidet med å bygge den nye ”City Hall”. Noen år senere kom Andersen tilbake og hadde da ”Penge paa Kistebunden”. Mens han var i Cape Town får vi vite at han har fått tillitsverv hjemme,¹⁹⁷ men det er først noen år etter hjemkomsten i 1908 at han får den helt sentrale rollen som ordfører i Lyngdal.¹⁹⁸

Det vi har sett her, er eksempler på den sentrale rollen hjemvendte emigranter hadde. Men innflytelsen kom i aller høyeste grad også fra de som ikke flyttet tilbake. De viktigste personene i så måte er utvilsomt Jacob Egeland og Abraham Larsen. Når de kom hjem og fortalte om sin fremgang skal sambygdingene ha blitt svært imponert.¹⁹⁹ Det er klart at den utrolige suksessen som mange av utvandrerne opplevde, kan ikke ha gått upåaktet hen i hjembygene.

Deres sentrale rolle har tre aspekter som skal diskuteres her, hvor det første er nettopp det vi er inne på her, deres formidable økonomiske suksess. Sammen stod de to bak hvalfangsselskapet Union Whaling Co. som ble startet i 1909. De hadde allerede slått seg opp på hver sin front, med husbygging, fiske, trevareforretning og annen forretningsvirksomhet, men det var hvalfangsten som skulle gjøre dem til noen av de fremste forretningsmennene i Sør-Afrika helt frem til i etterkrigstiden. Suksessen gjorde nok også noe med forventningene

¹⁹⁴ Tobiassen fikk borgerbrev i Bergen en uke før avreise. Borgarbrev Bergen 1866-1916, www.digitalarkivet.no

¹⁹⁵ Birkenes 1966:208

¹⁹⁶ Amtmannens femårsberetning 1896-1900 over Lister og Mandals amt – Schema 10 for Spind Herred. Statsarkivet i Kristiansand.

Folketellingen av 1900 for Spind – www.digitalarkivet.no – Torsten Tobiassen eneste landhandler

¹⁹⁷ Hartmann 1900:134f

¹⁹⁸ Lian??? REF!!

¹⁹⁹ Reite 2008:67

til dem som kom etter. Da Abraham Larsens yngre bror fulgte etter ham i 1908, ble det notert i emigrantprotokollen at årsak til emigrasjon er ”for at tjene mer”.²⁰⁰

Det andre punktet er nøkkelrollene de to hadde i det norske miljøet. Egeland ble svensk-norsk konsul i Durban allerede i 1901. Etter unionsoppløsningen i 1905 ble han norsk konsul. Da han døde i 1946, ble han avløst av sin fetter Abraham Larsen som hadde denne posisjonen til sin død i 1960. At de to kontrollerte den viktigste posisjonen en nordmann kunne ha i byen gav en trygghet til eventuelle utvandrere som vurderte Sør-Afrika. Konsulene representerte på mange måter et knutepunkt for de norske miljøene i utlandet,²⁰¹ og det ser ut til at dette også var tilfellet i Durban hvor det i 1913 var 700 nordmenn.²⁰² Ved siden av å være konsuler var de ledere i den norske lutherske kirke i byen og initiativtakere for bladet *Fram*.

Det tredje henger sammen med de foregående, og er kanskje det viktigste punktet hvis vi ser litt frem i tid. Dette omhandler rollen Larsen og Egeland fikk som arbeidsgivere etter hvert som hvalfangsten virkelig gikk bra. Et bilde i *Fram* fra 1914 viser med all tydelighet at det allerede før 1920 var mange nordmenn som kom til Sør-Afrika som hvalfangere.²⁰³ På det aktuelle fotografiet er det avbildet i underkant av 100 norske hvalfangere. Totalt skal Abraham Larsen hatt over 2000 mann i sin tjeneste.²⁰⁴ Langt fra alle disse var norske, men betydningen hans for norske utvandrere og arbeidsvandrere var formidabel. Totalt hevdet han i 1959 å ha betalt over 200 millioner kroner til norske arbeidstakere og bedrifter.²⁰⁵ Eventyret han og Egeland startet gjorde også Sandefjord til en av landets rikeste byer.²⁰⁶ Men også hjembygda Spind fikk nyte godt av Larsen suksess. Etter at Larsen hadde vært hjemme i 1951, ble hele 40 mann fra distriktet hyret inn for å være med hvalkokeriet *Abraham Larsen* til Antarktis. I tillegg besluttet han å bidra med en stor del av midlene til det nye gamle hjemmet i Spind, som offisielt ble hetende: ”Spind kvileheim – Magda og A.E. Larsens minne”.²⁰⁷

Det vi har sett er altså at det helt tilbake til Ludvig Larsens tid har vært opprettet en rekke personlige bånd mellom de som har utvandret, og de som gjorde det senere. Senere spilte også Abraham Larsen og Jacob Egeland spilte også en sentral rolle i å formidle mulighetene for suksess til hjemlandet. Vi kunne nevnt flere. Fra flere gårder i Spind slo unge

²⁰⁰ Emigranter fra Kristiansand 1873-1930 www.digitalarkivet.no – 7.11.1908

²⁰¹ Angell 2009:124

²⁰² Saxe 1914:82

²⁰³ *Fram* nr 6, 1914:9

²⁰⁴ ”Spindsgutten Abraham Larsen...” – Farsund Avis, sommeren 1951. Klipparkiv Farsund Resort

²⁰⁵ Abraham Larsen brev til T. Theisen. Durban, 23.1.1959. Klipparkiv Farsund Resort.

²⁰⁶ Angell 2009:124

²⁰⁷ Farsunds avis 1951. Klipparkiv Farsund Resort

menn seg opp som forretningsmenn i Sør-Afrika. Flere av dem var fra den sosiale eliten i hjembygda, en posisjon de også hadde da de kom tilbake. Men det var ikke bare de økonomiske eventyrhistoriene som var med å skape bevissthet og interesse for Sør-Afrika. Misjonsbevegelsen spilte også en viktig rolle.

Misjonsbevegelsens rolle

Når jeg ønsker å igjen ta opp misjonsbevegelsens rolle, er det ikke for å drøfte hvorfor noen ble misjonærer, men for å drøfte i hvilken grad misjonen spilte en rolle i skape ikke-fysisk kontakt mellom Sør-Afrika og Spind og Lyngdalsområdet. Vi har tidligere sett at Eero Kuparinen i sin avhandling ikke definerer misjonærer som emigranter. Den problemstillingen skal ikke tas opp på ny her. Noe jeg derimot vil hevde svekker Kuparinens forklaring, er at han ikke har noen diskusjon rundt misjonens rolle i å gjøre Sør-Afrika til et alternativ. Jeg tror ikke er tilfeldig at dette området med et av landets mest levende misjonsmiljø rettet mot Sør-Afrika, også er det området med høyest utvandring til nettopp Sør-Afrika.

Det tidlige misjonsmiljøet startet på 1830-tallet. ”Farhsundske Missionsselskab” ble stiftet av far og sønn Knudsen allerede i 1835, og i 1844 ble landets første kvinneforening stiftet i Lyngdal. Til tross for at Lyngdal sendte to misjonærer til Zululand i 1849 kjølnet interessen for misjon i 1850-årene, og foreningen i Farsund hadde bare noen og tyve medlemmer midt på 1850-tallet. Men så i 1858 ble begeistringen igjen vekket blant misjonsvennene da biskop Schreuder fikk døpt den første zuluen i sitt område, samt at misjonsskolen ble gjenåpnet etter å ha vært stengt en del år.²⁰⁸ Etter et tiår med rolig vekst virker det som om misjonsforeningene fra 1870-årene fikk en helt sentral plass ikke bare i det religiøse, men også i det sosiale livet i distriktet. Misjonsforeningenes fellesmøter ble sett på som et av årets høydepunkter, og i 1887 møtte hele 2000 mennesker fra regionen til fellesmøte i Herad.²⁰⁹ For å sette dette i perspektiv bodde det under folketellingen i 1900 kun 1063 personer i Herad, og 1408 i Spind.

Misjonsforeningene hadde fra starten hatt som mål å samle inn penger til misjonsstasjonene i Afrika. Ved siden av vanlig innsamling, ble også noen jordstykker dyrket på dugnad, og pengene man fikk inn, ble gitt til misjonen. Både i Spind og i Lyngdal har vi eksempler på dette. Vikholmen i Spindsfjorden kalles fortsatt for ”Madagaskar” siden

²⁰⁸ Abrahamsen 2001:203

²⁰⁹ Abrahamsen 2001:204

pengene som kom inn fra potetdyrkingen gikk til misjonen nettopp der.²¹⁰ Her ble det og satt opp et bedehus som fortsatt er i bruk. Lyngdal hadde på sin side jordstykke ”Ekjowe”, oppkalt etter misjonsstasjonen Eshowe hvor Ommund Oftebro en periode var bestyrer.²¹¹ ”Ekjowe” lå på Bergemoen like ved Ytre Berge hvor Oftebro var fra. På møtene i foreningene var det høytlesning fra *Norsk Missionstidende*. På denne måten fikk folk ikke bare siste nytt fra misjonsmarken, men også detaljerte beskrivelser av geografi og kultur fra alle verdens hjørner.

Det som kommer frem her er at gjennom det religiøse liv og den store interessen for misjon i området, fikk det sørlige Afrika en spesiell plass i folks bevissthet. En av grunnene til at nettopp Sør-Afrika var viktig kan forklares med at både H. C. Knudsen og Oftebro reiste hit. Men det virkelig spesielle med misjonsforeningene er at det gjorde at helt vanlige folk fikk så mye informasjon om et land som fysisk sett var så fjernt for dem. Den ikke-fysiske kontakten bidro til at alle lag i befolkningen fikk en tilknytning til landet.

Oppsummering

Nils Olav Østrem sier det er egenskapene ved mesonivået som gjør kjedemigrasjon mulig.²¹² Jeg vil si at det er disse egenskapene som er selve kjernen i kjedemigrasjon. I dette kapitlet har mesonivået, altså relasjonene mellom de ulike emigrantene, blitt kartlagt og betydningen av det drøftet. Flere ulike kildetyper har bidratt til å belyse de fire konkrete måtene man kan studere mesonivået på. Kirkebøker, bygdebøker og folketellinger viser at man helt klart kan snakke om nærhet mellom utvandrerne. Hele 44 av 92 emigranter har nære slektninger som flyttet til Sør-Afrika i perioden 1849-1920. I tillegg kommer emigrantene fra gårder som etter forholdene også er fysisk nær hverandre. Vi har sett at man til en viss grad også kan snakke om en sosial og kulturell nærhet mellom utvandrerne. Flere kom fra den sosiale eliten, og var knyttet sammen gjennom misjonsinteressen.

Emigrantprotokoller er av de kildene som har bidratt til å kartlegge overlapping som skjer når utvandringens kulturer spres fra en gård til en annen. Emigrantprotokollene kaster lys over den overlappingen som skjer når en emigrant fra en gård med en allerede eksisterende utvandring til Sør-Afrika reiser sammen med en eller flere fra gårder som ikke har det. Vi har også sett eksempler på at det samme kunne skje ved at en emigrant kom hjem fra Sør-Afrika

²¹⁰ <http://www.farsund2000.com/TURIST/Norsk/norsk.html>

²¹¹ Lian 1986:571 bind 2

²¹² Østrem 2006:107

og giftet seg med en kvinne fra en annen gård, og dermed sprer utvandringens kultur til andre gårder. Også arbeidsvandringenes rolle har blitt presentert. I dette utvandringensmiljøet var arbeidsvandringene først og fremst aktuelt gjennom dem som kom hjem, for så å emigrere til Sør-Afrika sammen med familiene sine.

Det kanskje viktigste aspektet ved mesonivået er den ikke-fysiske kontakten. De viktigste måtene dette har foregått på er når emigranter har vært på besøk i hjembygda, eller når skriftlige beretninger fra eller om Sør-Afrika har blitt spredt i området. Hva som ble formidlet er også helt sentralt, og i så måte spilte den enorme økonomiske suksessen til Jacob Egeland og Abraham Larsen en helt sentral rolle. Men også misjonsbevegelsen spilte en viktig rolle i å skape en bevissthet om Sør-Afrika. Misjonsbevegelsen spilte utover 1800-tallet en nøkkelrolle i lokalsamfunnet, og ved siden av de i alt 5 misjonærene (pluss deres koner) er det svært sannsynlig at det er en sammenheng mellom at utvandringen til Sør-Afrika kom nettopp det stedet i landet hvor misjonsbevegelsen tidlig hadde slått rot.

Det er altså en sammenheng mellom de ulike områdene man studerer mesonivået på. Dette går først og fremst ut på at den ikke-fysiske kontakten er det som eksempelvis får nærhet og pendling til å spille en sentral rolle i forhold til kjedemigrasjon. De blir arenaer hvor den ikke fysiske kontakten kan spres fra emigranter til dem som potensielt kan bli det. Forutsetningen for at noe av dette i det hele tatt skal kunne skje er at noen har tatt rollen som pionerer. Analysen av mesonivået viser også hvor mange forskjellige måter utvandrerne var bundet sammen på, og vi får dermed en veldig sammensatt forklaring.

I forlengelsen av dette kan man spørre seg hvordan emigrantene i et slikt nettverk kan stilles i forhold til Webers fire idealtyper? Det er selvfølgelig vanskelig å kunne si noe generelt om så mange ulike mennesker, men jeg ønsker likevel å antyde noen generelle trekk som kan være sentrale. Det at emigrantene visste at de kom til et sted hvor det allerede bodde nordmenn fra hjembygda, har helt sikkert vært en trygghet, som kanskje først og fremst kan sees på som emosjonelt betinget. Det var også en egen norsk kirke, og den norske konsulen var til og med fra Spind. Ved siden av den emosjonelle tryggheten dette gav kan det samme også ha gitt utvandrerne en formålsrasjonell motivasjon til å flytte. Flere av sambygdingene opplevd en formidabel økonomisk suksess, som gav håp om at flere kunne klare det samme. I tillegg åpnet dette opp for gode muligheter til å få seg jobb, og dermed økonomisk trygghet.

Kapittel 5 ~ Avslutning

Innledning

I denne oppgaven har jeg undersøkt hvorfor det oppstod et utvandringstilbud rettet mot Sør-Afrika i området mellom dagens Farsund og Lyngdal sentrum. Den tidsmessige rammen er satt fra de første misjonærene dro ut i 1849 og frem til 1920. Da hadde emigrasjonen vært dalende i noen år. I perioden 1849 til 1920 utvandret det i alt 92 personer fra dette området til Sør-Afrika. Hoveddelen av disse kom i tiåret etter 1896. Denne sene starten på utvandringen sammenfaller med utviklingen i utvandringen fra Listerregionen generelt, i og med at den startet senere enn utvandringen fra andre distrikter i landet.

Tradisjonelt har hovedvekten av forklaringen for norsk utvandring ligget på push-faktorene. De tidligste emigrantene fra Norge reiste til Amerika på grunn av religiøs forfølgelse, mens den senere utvandringen i stor grad har vært forklart med at der ikke var næringsgrunnlag til å fø den voksende befolkningen. For Sørlandets del har nedgangen i skipsfarten vært en viktig forklaring på hvorfor utvandringen kom så sent og kraftig som den gjorde. Da landsdelen ikke klarte omstillingen fra seil til damp, forsvant mye av næringsgrunnlaget for befolkningen langs hele landsdelens kyst. Befolkningen rundt Spindshalvøya var involvert i skipsfarten på flere måter, men det som er særlig relevant i forhold til utvandring er at alle de unge arbeidsvandrerne som dro østover for å ta hyre på skip mistet en viktig del av inntektene sine. Disse er sentrale nettopp fordi hoveddelen av utvandrerne til Sør-Afrika var unge menn som skulle ut i arbeidslivet.

Skipsfartskrisas betydning kan imidlertid lett overvurderes når vi diskuterer utvandringen til Sør-Afrika. Skal man forklare hvorfor noen valgte en annen destinasjon enn hoveddelen av utvandrerne, må man nødvendigvis også lete etter andre forklaringer.

De som valgte Sør-Afrika var en liten gruppe mennesker i et distrikt med voldsom utvandring til Amerika. Vi har sett at de som valgte Sør-Afrika var representanter for det øvre sosiale sjikt både i hjembygda og i Durban, og gjorde stor innsats for sitt lokalsamfunn begge

steder. Hvorfor fikk så området rundt Spindshalvøya større utvandring til Sør-Afrika enn omkringliggende områder? Gjennom flere ulike tilnæringsmåter har jeg i denne oppgaven dokumentert hvor sammensatt selv et lite miljø av emigranter kan være. Oppgaven har kretset rundt tre ulike nivåer, hvor man på hvert av dem har fått frem ulike perspektiver på utvandringen. Disse nivåene er makro, mikro og meso, hvor særlig vekten på studiet av enkeltmennesker, og deres relasjoner til andre har vært sentral.

Makronivå

Jeg har pekt på tre aspekter ved makronivået som har påvirket utvandringen til Sør-Afrika. Det første er faktorer ved hjemstedet som gjør at utvandring for mange blir nødvendig.

Arbeidsvandringene til Aust-Agder som stoppet opp i 1880-årene hadde lenge vært en viktig del av næringsgrunnlaget i Spind, som var preget av et mangesysleri. På grunn av dårlig og lite dyrkbar jord, hadde befolkningen lenge vært avhengig av å søke ut av hjembygda for å sikre seg nok inntekt. Da denne delen av næringsgrunnlaget forsvant var særlig de mange unge mennene avhengige av å finne en ny kilde til inntekt. For mange ble utvandring løsningen.

Slik sett kan man kanskje si at utvandringen generelt startet på grunn av faktorer knyttet til hjemstedet. Men det sier ikke noe om hvorfor utvandrerne skulle velge Sør-Afrika. Likevel er det verdt å merke seg at utvandringen til Sør-Afrika hadde en noe annen rytme enn den til Amerika. Da USA gikk inn i en nedgangsperiode fra 1893 stagnerte utvandringen dit, samtidig som den skjøt fart mot Sør-Afrika. Dette kan tyde på at de dårlige tidene i USA fikk folk til å vurdere andre mulige destinasjoner.

I forlengelsen av dette ser vi at det allerede hadde utviklet seg en vandrekultur i området. Denne vandrekulturen, som er det andre punktet på makronivå, skilte seg også noe fra andre steder ved at den var orientert mot langt flere steder. Her skal jeg ikke legge for stor vekt på dette, men en liten undersøkelse viste at nettopp dette var tilfellet for Helle gård i Spind.

Ved siden av tradisjonene de hadde for vandring (til mange steder), kan vi også antyde et sett verdier som er relevant for utvandringen. Dette er det tredje punktet innenfor makronivået. Disse verdiene var preget av pietismen, som kom til distriktet med brødrevennene og andre vekkelserørslere gjennom 1800-tallet. Sentralt i deres trosliv er

gudfryktighet, arbeidsomhet og entreprenørskap. Men det kanskje viktigste er at et av de tidligste misjonsmiljøene i landet var nettopp Lyngdal- og Farsundregionen.

Misjonsimpulsen kom til området fra Tyskland med brødremenigheten. Far og sønn Knudsen, samt ekteparet Kielland, var initiativtakere til at det blomstret opp misjonsforeninger i distriktet. To steder, ved Berge i Lyngdal og på Viksholmen i Spind, ble det dyrket poteter til inntekt for misjonen. Ut av dette miljøet kom Norges første Afrika-misjonær (Hans C. Knudsen), samt to av de fire neste (Oftebro og Udland). Dette misjonsmiljøet gjorde at det tidlig ble opprettet kontakt med Sør-Afrika. Ikke minst førte det til at folkene i dette området fikk vite mye mer om landet enn folk ellers i Norge.

Det vi nå har sett er at det i området rundt Spindshalvøya var en tradisjon og et sett verdier som hadde et potensial til å utvikle seg i retning av utvandring til Sør-Afrika. Selv om disse faktorene isolert sett kanskje ikke hadde ført til en utvandring av et slikt omfang som vi har sett, ønsker jeg å påpeke at det totale bildet tyder på at mulighetene for at det skulle komme en utvandring var tilstede.

Mikronivå

Utvandringen til Sør-Afrika fra området rundt Spindshalvøya var liten sammenlignet med den til Amerika fra samme område. Likevel var den betydelig sett i forhold til utvandringen til Sør-Afrika fra andre steder i Skandinavia. Nettopp fordi disse emigrantene valgte annerledes enn flertallet er det spesielt interessant å bevege seg ned på et lavere nivå, og undersøke hvilke motiver enkeltpersoner hadde for å utvandre. Hovedvekten har blitt lagt på pionerene som emigrerte før 1882. Årsakene til det er tredelt. For det første har disse etterlatt seg et kildemateriale som er tilgjengelig, og som sier noe om deres motiver. For det andre vil jeg argumentere for at de la mye av grunnlaget, og knyttet bånd til de emigrantene som kom etter dem. For det tredje vil jeg hevde at de representerer mye av de samme motiver og idealer som de senere utvandrerne til Sør-Afrika hadde.

For å få en mest mulig ryddig motivanalyse har vi studert kildene med utgangspunkt i Max Webers fire idealtyper for menneskelig handling. Disse er formåls- og verdirasjonelle, samt tradisjonelle og emosjonelle. De tidligste emigrantene var misjonærer, og gjennom deres brev som ble trykt i *Norsk Missionstidende* ser vi klare verdirasjonelle trekk. Et viktig aspekt ved verdirasjonelle handlinger er at det er handlingen i seg selv som gir mening. For Oftebro og Udland var altså det sentrale å ”vise Brugbarhed som hans [Guds] redskap”, som Oftebro

uttrykte det. Helt fra Oftebros samtid og frem til i dag har det blitt stilt spørsmålstegn ved misjonærenes egentlige motiver. De har blitt beskyldt for å bruke misjonsskolen for å klatre på den sosiale stigen, og for å være sterke bidragsytere til kolonialismen. Likevel finner ikke jeg noe i kildene som tyder på noe annet enn at disse ble motivert av et religiøst kall.

Den neste pioneren sprang også ut av distriktets misjonsmiljø. De første gangene Ludvig Larsen reiste til Sør-Afrika var det som kaptein for misjonsskipet *Elieser*. Vi har sett at han på mange måter representerer en overgang fra den verdirasjonelt motiverte utvandringen til en som er mer formålsrasjonelt motivert. Med utgangspunkt i hans selvbiografi, kan vi antyde at selve utreisen hans var verdirasjonelt, og i så måte lignet på misjonærenes. Det at han besluttet å bosette seg i Sør-Afrika kan derimot virke som en formålsrasjonell handling, da han gjorde det for å jobbe i trevareforretningen til sønnene. Men Larsens motivasjon har enda et aspekt. Enten det er et resultat av hjembygdas spesielle vandrekultur eller ikke, er det tydelig at han var en eventyrer, og dermed også hadde motiver i emosjonell retning.

Overgangen til formålsrasjonalitet blir enda tydeligere om vi går til Jacob J. Egeland. Selv om det var tilfeldigheter i form av et skipsforlis som gjorde at han kom til Durban, var han en forretningsmann til fingerspissene. Han slo seg først opp med hotelldrift, for deretter å tjene gode penger på britenes motstand mot zuluopprørere. Senere startet han sammen med sin fetter Abraham E. Larsen opp et hvalfangsteventyr som skulle bli en kilde til enorme inntekter. Begge disse var også sterkt involvert i den norske menigheten i Durban. Den sammenblandingen av forretningsdrift og vektlegging av et moralsk levesett som de to stod for preget også senere utvandrere.

Det vi altså kan se i lokalsamfunnet er at noen av de samme verdier og tradisjoner som vi kunne se på makronivå, til en viss grad ligner emigrantenes bakgrunn. Helt sentralt i dette er blandingen av forretningsvirksomhet og kapitalisme på den ene siden, og misjon og kristen moral på den andre.

Mesonivået

Det kanskje viktigste aspektet for å forstå hvorfor denne utvandringen fikk det forholdsvise store omfanget som det fikk er at erfaringene til pionerene ble formidlet videre til potensielle utvandrere i hjembygdene. Relasjonene mellom utvandrerne og Sør-Afrika på en side og potensielle utvandrere i hjembygdene på den andre, utgjør det vi kaller for meso-nivået. Dette

kan konkretiseres på flere måter, og i denne oppgaven har jeg brukt de fire begrepene nærhet, overlapping, pendling og ikke-fysisk kontakt. Vi har også sett at der var relasjoner på mange ulike plan, som til sammen har vist at emigrantene utgjorde et nettverk.

Den første formen av relasjoner er de som er basert på nærhet. For det første bodde utvandrerne ofte i nabogårder, og hadde da stor grad av geografisk nærhet med hverandre. I tillegg har vi sett at flere av utvandrerne også hadde en sosial og kulturell nærhet seg i mellom. Mange av dem var representanter for den økonomiske og sosiale eliten, samtidig som de kulturelt sett var knyttet til misjonsforeninger og bedehus. Men den formen for nærhet som var den kanskje viktigste er den familiære. Nærmere halvparten av dem var nær slektning med en annen utvandrer.

Overlapping og pendling var de to neste måtene relasjoner mellom utvandrere ble studert på. Vi har sett at begge disse formene for spredning av utvandring har hatt betydning. Overlappingen skjer når det opprettes bånd mellom utvandrere fra en typisk utvandrer gård, og en gård som ikke er det. Gjennom analysen har det fremkommet at dette først og fremst skjedde ved at en person fra en utvandrer gård, emigrerte sammen med en fra en gård som ikke var knyttet til denne utvandringen i utgangspunktet. I tillegg er der flere eksempler på at det samme har skjedd gjennom ekteskap. Ved siden av overlappingen spilte også pendling, eller arbeidsvandring, en avgjørende rolle for flere potensielle emigranter. Vi har sett eksempler på at familiefedre har kommet tilbake for å ta med seg familien etter å ha vært på arbeidsvandring til Sør-Afrika.

Det fjerde punktet som på mange måter er grunnlaget for at man har et mesonivå er den ikke-fysiske kontakten mellom utvandrere og hjembygdene. For det første har vi sett at omfanget av den ikke-fysiske kontakten har vært betydelig. Gjennom besøk i hjembygdene, private brev, brev i misjonsblader og memoarer ble beretninger om Sør-Afrika formidlet hjem. For å forstå betydningen av disse beretningene har innholdet også blitt analysert. Det vi ser blir formidlet er vellykket forretningsdrift og misjonsiver. Hvor stor direkte innvirkning misjonsarbeidet i distriktet hadde, er noe usikkert. Men det var med på å gjøre Sør-Afrika mindre fremmed, og mer kjent for dem som skulle utvandre. Viktigere er betydningen av fortellingene om de mange økonomiske eventyrene utvandrerne opplevde. Analysen har vist at disse fortellingene har vært avgjørende i konkrete tilfeller. I tillegg antas det at suksessen på et mer generelt plan har gjort at befolkningen i området rundt Spindshalvøya har fått et positivt inntrykk av hvilke muligheter som fantes i Sør-Afrika.

Totalt ser vi at det utviklet seg et nettverk som nærmest ingen av emigrantene var utenfor. De som ikke hadde direkte bånd til andre utvandrere bodde ofte på gårder som var

geografisk nær en utvandrer gård. Dette nettverket hadde i stor grad sitt utspring fra gården Bjørnevåg og Larsen-slekten der. Noen av de første utvandrerne hadde tilknytning til denne gården, og deres store betydning som pionerer har blitt drøftet. Geografisk sett ligger denne gården midt i utvandringen til Sør-Afrika sitt kjerneområde, og har således geografisk nærhet til flere andre utvandrer gårder. I tillegg har det blitt klargjort (se kart 2) at også familiære bånd, samt overlapping skjedde med utgangspunkt herfra.

Mine funn og tidligere forskning

I første kapittel ble utviklingen innenfor norsk utvandrerforskning presentert. Der så vi at det er lange tradisjoner for å gjøre lokalhistoriske undersøkelser av utvandring. Det som blir kalt for "Semnings-skolen" la i stor grad økonomiske forklaringer til grunn da de gjorde lokalhistorie av utvandringen til Amerika. Det har også lenge vært fokusert på "Amerika-brev" og rollen de spilte for å skape bånd over Atlanteren. Den nyeste utviklingen innen emigrasjonsforskningen er at bredere analyser av mesonivået fått plass. Ved siden av "Amerika-brev" har slektskap, vennskap og naboskap fått en sentral rolle i forskningen. Nils Olav Østrem har vært ledende i å utvikle forskning på mesonivået i Norge.

Denne oppgaven har noe av den samme tilnærmingen som Østrem bruker. Det har ført til at vi kan se likhetstrekk mellom mine og Østems funn i forhold til hvilken form utvandringen hadde. I begge arbeidene har det blitt dokumentert en utvandrer kultur, hvor pionerutvandrere på forskjellige måter formidlet sine opplevelser, inntrykk og historier til folk i hjembygdene. Selv om formen i stor grad ligner på hverandre, har vi sett at innholdet er helt ulikt. Mens Østrem, som de fleste andre, har fokusert på utvandringen til Amerika, har tema for denne analysen vært de som valgte Sør-Afrika. Selve destinasjonen er i seg selv annerledes, og tyder på at det må ha vært noe spesielt som har drevet dem til å velge noe annet enn det store flertallet av emigrantene. Gjennom å studere disse lokalsamfunnene på tre ulike nivåer har vi sett at de hadde en annen motivasjon for å dra enn dem som valgte Amerika. De var i større grad preget av misjonsiver og entreprenørskap. På denne måten kan studiet av de som valgte en annen destinasjon være med å utdype emigrasjonsforskningen og vise at utvandringen var mer mangfoldig enn man tidligere har sett.

Østrem skriver at forskning på utvandring til andre steder enn Amerika er et forsømt felt.²¹³ Med tanke på Sør-Afrika har han i stor grad rett i det. Ved siden av et par studier av

²¹³ Østrem 2006:113

hva nordmenn gjorde etter emigrasjonen, er det i realiteten bare finske Eero Kuparinen som har forsøkt å forklare hvorfor man fikk en utvandring fra Skandinavia (og Finland) til Sør-Afrika. Kuparinen er veldig strukturelt orientert i sin avhandling. Den veldig brede geografiske avgrensingen gjør at kildearbeidet blir mangelfullt. Vi har sett at han har en stor underregistrering av emigranter og manglende oversikt over kilder som har gitt kunnskaper om Sør-Afrika i utvandrerbygdene. Noe av underregistreringen hans kan forklares med at han utdefinerer misjonærene fra analysen, ved ikke å regne dem som emigranter. Den manglende oversikt over kildematerialet har gjort det nærmest umulig for han å snakke om verken motiver eller ikke-fysisk kontakt. Dette gjør at fremstillingen i for stor grad fokuserer på makronivå (gullrushet), og mye mindre på mikronivået enn intensjonene han har skulle tilsi.

Årsaken til at Kuparinen vektlegger pull-faktoren er naturligvis fordi det hadde vært lettere å utvandre til Amerika enn Sør-Afrika, og at det derfor måtte være noe spesielt ved dette andre alternativet som virket tiltrekkende på emigranter. Vi har sett at utvandringens svingninger kan ha sammenheng med forhold ved de ulike mulige reisemålene. Likevel forklarer ikke disse svingningene hvorfor det var nettopp i området rundt Spind det mest sentrale utvandringstiljøet mot Sør-Afrika utviklet seg. Pull-faktorene har liten betydning om ikke de blir kommunisert fra pionerene til de potensielle emigrantene.

Spørsmålet blir da om det ikke tilfeldigheter spiller inn på hvor pionerene kommer fra, bare de har en god porsjon eventyrlyst? Vi har sett at tilfeldigheter spiller inn i form av skipsforlis. Likevel er der spesielle trekk ved samfunnet pionerene kom fra som gjør det mer sannsynlig for dem å velge Sør-Afrika som reisemål. På den ene siden har vi det tidlige misjonsmiljøet. Mens det på den andre siden lenge har vært en vandrekultur i området. Denne vandrekulturen var spesiell for distriktet, og gjorde at unge menn lenge hadde reist på arbeidsvandringer. Gjennom skipsfarten og kom de veldig tidlig i kontakt med fjerne verdensdeler, deriblant Sør-Afrika.

Denne oppgaven kan slik sett sees på som en utdyping av tidligere forskning, hvor et nytt materiale blir belyst ved hjelp av moderne migrasjonsteori, og videre utfordret ved å gjøre en bred motivanalyse av pioneremigrantene.

Konklusjon

Kort oppsummert har denne analysen dokumentert at det utviklet seg et annerledes utvandringstiljø i Spind enn andre steder i Skandinavia. Dette skjedde i et samfunn hvor

misjon og forretningsvirksomhet hadde en helt sentral rolle i samfunnet. Når så misjon, eventyrlyst og tilfeldigheter gjorde at de første pionerene kom til Sør-Afrika, åpenbarte det seg muligheter til å tjene store penger. Disse mulighetene ble på ulike måter formidlet til slektninger, venner og naboer i hjembygdene, og motiverte dem til å dra etter. Gjennom en studie av et lite miljø på individnivå har jeg dokumentert en kjedemigrasjon som på flere måter er annerledes fra den vi kjenner fra tidligere emigrasjonsforskning.

Litteraturliste

- Abrahamsen, O. A. (1997). *Farsund bys historie*. Farsund, Farsund kommune.
- Abrahamsen, O. A. (Upublisert manus). *Spind og Bjørnevåg*. Farsund.
- Angell, S. I. (2009). "Konsulatspørsmålet og kolonialismen" i Kjerland og Rio (2009) *Kolonitid: nordmenn på eventyr og big business i Afrika og Stillehavet*. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Balsvik, R. R. (2004). *Afrika i eit historiografisk perspektiv*. Oslo, Det norske Samlaget.
- Bang, A. K. (1999). "Sjøfareren fra Spind: Kaptein Ludvig Larsen og "Livet før døden"." *Historie - populærhistorisk magasin*(2): 54-63.
- Bang, A.K. og K. A. Kjerland (2002) *Nordmenn i Afrika – afrikanere i Norge*. Bergen, Vigmostad & Bjørke.
- Barmann, G. (1907). "Om sjømænds rømning". *Aarvog for Norges Handelsmarine 1906*. Kristiania: 501-517.
- Berg, R. (2009) "Misjonshistorie og samfunnsforskning". *Nytt Norsk Tidsskrift* nr 3-4 (2009) Universitetsforlaget, Oslo: 322-336.
- Birkenes, J. (1966). *Spind – en bygdebok*. Spind, Spind kommune og Spind sparebank.
- Børhaug, T. (1978). *Imperialismens kolloberatører?: En analyse av norske misjonærers holdning og rolle under den europeiske etableringsfase i Zululand 1873-1890*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim.
- Eide, O. J. (2004). *Et tidlig utvandringstilbud: en studie av organisert pioneremigrasjon til Amerika 1821-1854 med særlig vekt på Finnøy prestegjeld*. Bergen, UIB. Masteroppgave i historie.

- Eidsvik, E. (2009). ”Thesen og co.: Væreigarar i Sør-Afrika” i Kjerland og Rio (2009) *Kolonitid: nordmenn på eventyr og big business i Afrika og Stillehavet*. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Engen, A. (1978). *Utvandringa, det store oppbrotet*. Oslo, Samlaget.
- Faist, T. (1997). “The Crucial Meso-Level” i *International Migration, Immobility and Development*. T. Hammar. Oxford, Berg: 159-186.
- Hale, F. (1986). *The History of Norwegian Missionaries and Immigrants in South Africa*. Pretoria, University of South Africa.
- Halland, A. m.fl. (1932). *Norsk nybyggerliv i Natal: festskrift i anledning de norske settleres 50-aarsjubileum i Marburg : 29de august 1882 - 29de august 1932*. Port Shepstone, South Coast Herald Ltd.
- Hallén, E. (1930). *Nordisk kirkeliv under sydkorset: festskrift i anledning Den Norsk Lutherske kirkes 50 aarsjubileum i Durban 14. mars 1880 – 14. mars 1930*. Durban, The Mission Press.
- Handeland, O. (1963). *Fram Kristmenn, Korsmenn!: hovedlinjer og førerskikkelser i norsk hedningemisjon*. Bergen, Lunde.
- Hartmann, O. (1900). *Skandinaver i Syd-Afrika: en række Biografier og Skildringer*.
- Hoerder, D. (1999). “Semented Macrosystems and Networking Individuals. The Balancing Functions of Migration Processes” i *Migration, Migration History, History: Old Paradigms, and New Perspectives*. J. Lucassen and L. Lucassen. Bern, P. Lang: 73-84.
- Jakobsen, S. (1983) *Bakgrunnen for Egersund og Farsund misjonsforeninger*. Oslo, Menighetsfakultetet.

- Jørgensen, T. (1990). *Contact and Conflict: Norwegian Missionaries, the Zulu Kingdom, and the Gospel: 1850-1873*. Oslo, Solum.
- Jørgensen, T. (1999). "En liten sommerdebatt om misjon: dikteren Alexander Kielland i diskusjon med generalsekretær Lars Dahle" i *Misjon og Teologi: årsskrift for Misjonshøgskolen* årg. 5-6 (1998/1999). Stavanger, Misjonshøgskolens forlag: 77-83.
- Kielland, A. (1950). "Misjonen" i *Samlede Verker bind X: Mennesker og dyr*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag: 78-90.
- Kjeldstadli, K. (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Kjerland, K. A. og K. M. Rio (2009) *Kolonitid: nordmenn på eventyr og big business i Afrika og Stillehavet*. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Knudsen, F.T. (1867). *Fredrik Tobias Knudsen og hans Søn, Missionær Hans Christian Knudsens Levnetsbeskrivelse, tilligemed en del historiske fremstillinger*. Christiania, B. M. Bentzen. [to deler]
- Kuparinen, E. (1991). *An African Alternative: Nordic Migration to South Africa, 1815-1914*. Helsinki, Finnish Historical Society.
- Larsen, L. (1894). *Livet før Døden: en norsk Sjømands Oplevelser og Iagttagelser i mange Lande : med talrige originale Illustrationer*. Kristiania, Forfatterens Forlag.
- Lear, M. F. (1980). *The St. Olav Lutheran Church 1880-1980. Its Origin and History over one Hundred Years*. Durban.
- Lee, E. S. (1966). "A Theory of Migration." *Demography* 3(1): 47-57.
- Lian, O. (1986-1999). *Lyngdal – gard og folk* (7 bind). Lyngdal, Lyngdal kommune.

- Lovoll, O. S. (1998). *Migrasjon og tilpasning: Ingrid Semmingsen, et minneseminar*, Oslo, Historisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Munthe, C. M. (1903). *Familien Theisen fra Spind paa Lister og dens Forfædre: slægtshistoriske optegnelser*. Christiania, C. M. Munthe.
- Mørkhagen, S. (2009) *Farvel Norge: Utvandringen fra Norge til Amerika 1825-1975*, Oslo, Gyldendal
- Niemi, E. (1998). "Norsk emigrasjonshistorie siden Ingrid Semmingsen. Veien videre?" i *Migrasjon og tilpasning. Ingrid Semmingsen. Et minneseminar*. O. S. Lovoll. Oslo, IAKH: 9-28.
- Nome, J. (1942). *Demringstid i Norge: fra misjonsinteresse til misjonsselskap*. Stavanger, Det norske misjonsselskap.
- Norborg, S. (1970). *Hans Nielsen Hauge: biografi*. Oslo: Cappelen.
- Ordahl, S. (1978). "Utvandring frå Agder til Amerika 1890-1915" i *Utvandringa, det store oppbrotet*. A. Engen. Oslo, Samlaget: 137-157.
- Ougland, T. (2000). "Sørendingar i Sør-Afrika kring 1900" i *Årsskrift for Agder Historielag* nr. 76.
- Reite, P. O. (2008). *Norsk utvandring til Sør-Afrika*. Ulsteinvik, Spor forlag.
- Ringdal, S. (2002). *Det amerikanske Lista: med 110 volt i huset*. Oslo, Pax.
- Ross, R. (2008). *A Concise History of South Africa*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Salen, O. (1990). "Abraham E. Larsen: A South-African Horation Alger from Spind" i *Norse Heritage Volume II*. Stavanger, Utvandrersenteret: 31-37.
- Saxe, L. (1914). *Nordmænd jorden rundt*. Kristiania, Aschehoug.

- Sejersted, Francis (1978). *Den vanskelige frihet 1814-1851*, bind 10 i K. Mykland (1978) *Norges historie*. Oslo, J. W. Cappelens forlag.
- Semmingsen, I. (1941). *Utvandringen fra Norge til Amerika 1825-1865*.
- Semmingsen, I. (1941). *Veien mot vest*. Oslo, Aschehoug.
- Semmingsen, I. (1950). *Utvandringen fra Norge 1865-1915*.
- Semmingsen, I., F. Sejersted, et al. (1980). *Vandringer: festskrift til Ingrid Semmingsen på 70-årsdagen 29. mars 1980*. Oslo, Aschehoug.
- Simensen, J. (1984). *Norsk misjon og afrikanske samfunn: Sør-Afrika ca. 1850-1900*. Trondheim, Tapir.
- Slettan, B. (1998). *Agders historie: 1840-1920: ansikt mot sjøen, grunnfeste i jorda* Agder Historielag.
- Sunde, R. (2001). *Vikjer ved fjorden, vikjer på prærien: ein demografisk-komparativ studie med utgangspunkt i Vik i Sogn*. Sogndal, Høgskulen i Sogn og Fjordane
- Sætra, G. (2009). "Kaptein Haaves reiser: eksempler på organisering av de norske seilskutenes trampfart på Afrika, Australia og Stillehavet 1850-1920" i Kjerland og Rio (2009) *Kolonitid: nordmenn på eventyr og big business i Afrika og Stillehavet*. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Thomas, W. I. and F. Znaniecki (1927) *The Polish Peasant in Europe and America*. New York, Knopf.
- Thorkildsen, D. (1998). "Vekkelse og modernisering i Norden på 1800-tallet". *Historisk Tidsskrift* nr 2 (1998). Oslo, Universitetsforlaget: 160-180.

- Tveiten, H. O. (1974). *En utvandring blusser opp - og slokner: sørlandsk emigrasjon på 1800-tallet*. Oslo, UIO.
- Weber, M. (1999). *Verdi og handling*. Oslo, Pax. [Forord av F. Engelstad]
- Whimster, S. (2007). *Understanding Weber*. London, Routledge.
- Winqvist, A. H. (1978). *Scandinavians and South Africa: Their Impact on the Cultural, Social and Economic Development of Pre-1902 South Africa*. Cape Town, Balkema.
- Zaretsky, E. (1996). "Introduction" i *The Polish Peasant in Europe and America: A Classic Work in Immigration History* av E. Zaretsky, F. Znaniecki and W. I. Thomas. Urbana, Il., University of Illinois Press: i-xvii.
- Øidne, G. (1955). "Overbefolkning og utvandring" i *Vest-Agder Fylke: Heimbygdkunnskap*. Flekkefjord, Vest-Agder lærarlag
- Østrem, N. O. (2002). *Utvandrarkultur: ei migrasjonshistorisk undersøkning av Skjold prestegjeld 1837-1914*. Tromsø, Universitetet i Tromsø.
- Østrem, N. O. (2006). *Norsk utvandringshistorie*. Oslo, Samlaget.

Kildeliste

Digitalarkivet – www.digitalarkivet.no

- 1801-tellingen for Vandsøe
- 1865-tellingen for Herred
- 1900-tellingen for Spind. Helle gård
- 1900-tellingen for Liknæs. Øie gård
- 1900-tellingen for Lyngdal. Austad gård
- Borgarbrev Bergen 1866-1916.
- Emigranter fra Kristiansand 1873-1930

Misjonsarkivet - <http://www.mhs.no/arkiv/index.shtml>

- Oversikt over norske misjonærer i Sør-Afrika -
http://www.mhs.no/arkiv/category_53.shtml

Statsarkivet Kristiansand

- ”Fortegnelse over handelsflaaden i Farsunds tolldistrikt 1895-1903”, Farsund Tollsted boks 305, Statsarkivet Kristiansand
- ”Amtmannens femårsberetning 1896-1900 over Lister og Mandals amt – Schema 10 for Spind Herred”. Statsarkivet i Kristiansand.

Klipparkiv Farsund Resort

- Brev fra Abraham Larsen til Theiman Theisen. Durban 23.1.1959.
- *Bergens Tidende* 24.2.2007 – ”Den siste hvalfanger”
- ”Spindsgutten Abraham Larsen...” – *Farsund Avis*, sommeren 1951

Fram – månedsavis for nordmenn, utgitt i Durban.

- Nummer 4, 1914
- Nummer 5, 1914

Norsk Missionstidende (følgende nummer er sitert)

- Oktober 1849
- Februar 1850
- Juli 1850
- November 1851

Internett sider

In the Wake of Colonialism: Prosjektets hjemmeside - <http://global.uib.no/colonialism/>

Om Viksholmen ("Madagaskar") - <http://www.farsund2000.com/TURIST/Norsk/norsk.html>

Store Norske Leksikon - <http://snl.no/mammon>